

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Belváros közösségeinek története I.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

BAGI ZOLTÁN PÉTER

Belváros közösségeinek története I.

Győr, 2022

A kiadvány a TOP-6.9.2-16-GY1-2018-00001
„A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában”
című projekt támogatásával jelent meg.

Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 2022
© Bagi Zoltán Péter, 2022

Kiadja a Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér

Felelős kiadó:

dr. Horváth Sándor Domonkos igazgató

Szerkesztette: Borbély Tamás

Címlap fotó: Szabó Béla

Nyomdai előkészítés és nyomdai kivitelezés:

Pátria Nyomda Zrt.,

Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-615-6090-13-3

Köszöntő

Amikor egy idegennek azt mondjuk, hogy Győr, egészen biztos, hogy felsejlik előtte a Duna, a gyönyörű barokk belváros, az ipari park, vagy éppen a pezsgő kulturális és sportéletünk látképe. Ám településünk, amely az ókor óta meghatározó központja nemcsak a régióknak, de egész Magyarországnak is, ennél jóval több az itt élők számára. Hiszen kik is ismerhetnék jobban a várost, mint azok, akik együtt lélegzenek, formálódnak, fejlődnek vele!

Egy település attól lesz boldog, kiegyensúlyozott és innovatív, hogy az ott élők azok. Itt tanulnak, dolgoznak, gyermeket nevelnek, és tervezik a jövőjüket.

Nádorváros, Adyváros, a Belváros, Gyárváros, Gyórszentiván, Likócs, Marcalváros, Ménfőcsanak, Gyirmót, Szabadhegy és Kismegyer több tízezer család otthona, a mindennapjaik színtere. Az ismerős épületek, terek, közösségek nyújtotta biztonságérzet semmivel sem pótolható, így ha valaki elszármazik innen, egészen biztos, hogy gondolatban ezerszer visszajár.

A most megjelent monográfiák az aktuális és időben változó közösségeken keresztül mutatják be a városrészeket olyan módon, hogy mind az ott élőknek, mind pedig a település iránt érdeklődőknek élmény legyen olvasni.

Köszönet illeti a szerzőt, a szerkesztőt, a kiadót, és mindenekelőtt a finanszírozási feltételeket megteremtő, „A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában” című TOP-6.9.2-16-GY1-2018-00001 azonosító számú projektet.

Prof. Dr. Dézsi Csaba András
polgármester

A közösség összetétele

A középkori és – tegyük hozzá – az újkori Győr sem alkotott homogén egységet, mint manapság, hanem különböző, területileg és jogi értelemben is elkülönülő telepek/települések laza halmazában élők egy kis közössége kapott kiváltságokat.¹ Ugyanez vonatkozik a lakosság nemzetiségi összetételére is. Az 1271. évi kiváltságlevélben szereplő *hospesek*, vendégek vagy vendégtelepesek „olaszok”, latinusok voltak. Ezt a szót a középkorban az újlatin nyelveket beszélő népek gyűjtőneveként használták. Ezért így éppen úgy rejthetett a kifejezés franciákat, vallonokat, itáliaikat vagy akár hispániaiakat is. Az Árpád-kori „olaszok” többsége vallonok közül került ki. Településeik az ország számos pontján feltűnnek. Az „olaszok” mellett a németek adták a Nyugatról érkezett „vendégek” legjelentősebb részét.

A győri polgárok között is találunk latin (Hektor, Roland) és német (Wyrunc/Wyrunto) eredetű neveket a 13. század közepén. Ezek a *hospesek* sajátos jogokkal rendelkeztek már az 1271. évi kiváltságolás előtt is, és ők alkothatták a motorját a győri városfejlődésnek. Idegenek voltak az országban, olyan vendégek, akiknek jogaik vannak. Védelemre szorultak, melyet a királytól remélhettek. Ezek a vendégtelepesek királyi földeken telepedtek meg a 11–12. században, ilyen királyi föld volt a győri településhalmaz jelentős része, a királyi várspánság tartozéka. Ezen területeken tehát a magyarok és feltehetően szlávok mellett már a középkorban is éltek „olaszok” és németek.²

Bedy Vince megállapítása szerint a 16. század első felében a káptalani város és a püspökváros lakói szinte kivétel nélkül a katolikus konfesszióhoz

tartoztak. A céhszabályzatok is tiltották a más vallásúak felvételét az adott céhbe.³ Rajtuk kívül azonban zsidó közösség is élt Győrött. Erre enged következtetni az 1567. évi telekkönyv is, amely egy Zsidó utcát is említett.⁴

Győr stratégiai szerepének megnövekedése végett a 16-17. században jelentős számú az alsó-ausztriai rendek és az uralkodó felségjogon szedett adóiból finanszírozott magyar, rác⁵ és német had „szállta meg” a várost.⁶ A zsoldosokkal együtt azonban ide kerültek a családtagjai, illetve az ügynevezett „regimentalattvalók” (*Regimentgenossen*) is. Ez utóbbiak leginkább az alsó-ausztriai tartományól és a Német-római Birodalom területéről érkeztek. Feladatuk pedig az volt, hogy az erősségbe rendelt had ellátását, élelmezését, ruházkodását és fegyverzeti igényeit kielégítsék, biztosítsák.⁷

A városba érkezett (idegen) hadakkal egyetemben új felekezetek is megjelentek Győrben. A káptalan joghatósága alá nem tartozó zsoldosok azonban saját prédikátoraikat hozták magukkal. Tudjuk, hogy 1567-ben három is református istentiszteletet tartott a magyar és német zsoldosoknak, illetve a konfessziót váltott polgároknak. Prédikációikat a szabad ég alatt vagy háznál tartották. Saját iskolát is fenntartottak, amelyet „seregiskolaként” említettek.

A 16. század utolsó negyedére létszámuk rohamosan növekedett. Kutassy János győri püspöki (1592–1597) beiktatása idején, 1592-ben a pápai nuncius azt jelentette Rómába, hogy Győrben mintegy 600 tűzhely volt, amelynek lakói a protestáns felekezethez tartoztak. Ekkor már saját imahellyel is rendelkeztek, hiszen megkapták a Szent István vértanúról elnevezett templomot.

A 17. század elején azonban ez az állapot megváltozott, amiben a város eleste, majd visszafoglalása és lassú visszatelepülése is közre játszott. A hithű katolikus Hans von Preiner (Breuner) győri *Obrist* (1606–1633) Naprághy Demeter győri püspökkel (1606–1619) és a káptalannal együttműködve visszahívta 1614-ben a mariánus ferenceseket a városba és átadta nekik az említett templomot. A protestáns prédikációk tartását pedig megtiltotta a mai bel-

város területén. Hiába tiltakozott a döntően a reformált felekezethez tartozó had a döntés ellen, hivatkozva a bécsi béke (1606) erre vonatkozó pontjára, elutasították érveiket, mondván ez rájuk nem vonatkozik.⁸ Emellett akadályokat igyekeztek gördíteni a mindennapi életben. Az elmérgesedett helyzet tettlegességig fajult 1615-ben. Ez év húsvétján a híres hadfi, Tobias Graf az egyik káptalani iskolába betört és el akarta fogni az iskolamestert. A katolikusok védelmére siető Péter deákot pedig arcul ütötte. A protestánsok azonban kénytelenek voltak Pataházára költözni.

Az 1647. évi magyar rendi gyűlés 9. törvénycikke külön is megemlékezett a győri reformált felekezetekhez tartozókról, megengedve számukra, hogy ismét a falakon belül szabadon gyakorolhassák vallásukat. A törvényre hivatkozva meg is szereztek egy telket, ahol imaházat építettek fel, amely egészen 1671-ig működött. Megtűrt és jogaiért állandóan harcban álló közösségre a legnagyobb csapást a III. Károly magyar király (1712–1740) által 1731. március 21-én kibocsátott *Carolina resolutio* mérte, amely Győrt is a be nem cikelyezett helyek közé sorolta, így lehetetlenné tette a szabad vallásgyakorlást.⁹

Az alsó-ausztriai rendek által fizetett haddal sok rác vitéz is Győrbe került. Egyrésztük lovasként (huszárként), másik részük naszádosként szolgálta a felfogadásukat és zsoldjukat finanszírozókat. Számuk olyan jelentős lehetett, hogy az Udvari Kamara külön pópát fizetett számukra. Villányi Szaniszló feltételezése szerint a 16. században a Bécsi kapu közvetlen közelében élhettek. Győr 1594. évi elvesztését követően ezek jó része Óváron tűnt fel. A város visszafoglalását követően 1606 és 1610 között Temesvári Száva vezetésével egy újabb rác betelepülésre került sor Győrött. Az ekkor érkezettek azonban már Újvárosban telepítették le.¹⁰

Győr kiépítése végett pedig Itáliából kőművesek, téglaegetők és építőmesterek – vagy ahogyan a korszakban nevezték őket várfundáló mesterek érkeztek ide. Emellett a magyarországi szarvasmarhakereskedelemben bekapcsolódni kívánó talján kereskedők, illetve faktoraik, megbízottaik is megjelentek Győrben.

A városba érkezettek közül sokan először a polgárok házaiban és kertjeiben találtak maguknak szállást. Utóbbi helyeken sövény- és deszkabódékat emeltek. Akadtak azonban olyanok is közöttük, főleg az iparosok és a kereskedők, akik ingatlanokat szereztek és megpróbálták a polgárság soraiba kerülni.¹¹ Így nem is csodálkozhatunk azon, hogy már az 1590-es években a városban Jeronimo Gelfo (Olasz György), Ludovico Angarano és Ceasare Beccaria kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett. Az utóbbi két személyben pedig egy-egy meghatározó győri polgárdinasztia alapítóját tisztelhetjük. A családok pedig elmagyarosodtak.¹² Emellett a közösség nemzetiségi viszonyait jól visszaadja, amikor Győr 1598. évi visszafoglalását követően a káptalan 1601 augusztusában megpróbálta felgyorsítani a lakói által 1594-ben elhagyott belváros ház- és telektulajdonosainak visszatérését. A felhívásra négyszázhuszonöt személy, közülük hetvenkilenc magyar és tizenegy német polgár, valamint százhatvankilenc magyar és német hadfi jelentkezett.¹³

A had mellett – Bedy Vince megállapítása szerint – a tiltások ellenére is a 17. században folyamatosan telepedtek be a városba zsidók, akiknek az iratok szerint házaik, sőt zsinagógája is volt. Raimondo Montecuccoli 1669. március 3-án kelt rendeletében kitiltotta Győr város falai közül a zsidóságot. Emellett a vármegye tisztkarát is figyelmeztette arra, hogy az izraelita felekezethez tartozók számára a vásárnapok kivételével a belépést megtiltja.¹⁴ Az Udvari Haditanács elnöke, Győr kormányzója, Hermann baden-badeni örgróf (1628–1691) a keresztény kereskedők tiltakozása ellenére is 1682-ben, majd unokaöccse, Lajos Vilmos baden-badeni örgróf (1655–1707) 1693-ban megengedte számukra a szabad kereskedést, mivel az ide rendelt zsoldosok olcsóbban tudtak tőlük vásárolni.¹⁵ Az izraelita felekezethez tartozókat végül az 1748. április 5-én kelt királyi rendelet alapján jó időre kitiltották Győr falai közül.¹⁶ A városvezetés egészen 1842-ig gátolta visszatelepülésüket. Az azt követően hét esztendőben pedig hatvanhat család számára adott ki ilyen típusú engedélyt. Ez a közösség azonban már Újváros életét színesítette.¹⁷

A belváros közösségének szinte az egészét a 18. és a 19. században is németek és magyarok alkották.¹⁸ Győrbe ebben az időszakban is folytatódott a bevándorlás. Az 1743 és 1788 között kétezer személy polgárjogát jegyezték be a polgárkönyvbe. Ezek 42%-a Győrből, 33,8%-a a Magyar Királyság egyéb területeiről, míg 24,2%-a külföldről származott. Ez utóbbiak döntő többsége a Habsburg, illetve a Német-római Birodalom területén, míg egy kis részük Dél-Európában látta meg a napvilágot.¹⁹

Itt érdemes kitérnünk, ki nyerhette el a polgárjogot a 18–19. században? A választóközösség kántori, negyedévenkénti üléseken vette fel a polgárok közé a kandidálókat, egyúttal döntve a fizetendő taksa mértékéről, összegéről is, amit a város pénztárába kellett befizetniük. Az új polgároknak emellett kötelességük volt a világítási és tűzoltószeres fenntartási költségéhez hozzájárulni. Emellett a szegények intézete és a szegény betegek háza javára is egy-egy forintot róttak le.²⁰

Mint láttuk Győr a középkor óta vonzotta a külhoni kereskedőket és iparosokat, akiknek a tevékenysége hozzájárult a város fejlődéséhez és maguk is a közösség szerves, meghatározó részét képezték. Gondoljunk csak Ecker Jánosra, Czech Jánosra, Lucardi Ferencre, Bisinger Józsefre vagy Zechmeister Károlyra, akik a 19. század folyamán és a 20. század elején évtizedekig meghatározták Győr mindennapjait.²¹

A felsoroltak között egyedül az Itáliából származott Lucardi nem volt német. A városban a 19. század első felében is a németiség és a magyarság egyenlő számban képviseltette magát. A németek a belváros közösségének többségét alkották. „Elmagyarosodásuk” azonban már az 1830-as években kezdetét vette. Gyermekeiket már korábban is az Újvárosba járatták a magyar nyelv elsajátítása végett. A század közepére pedig nevüket is elkezdik magyarosítani. Emellett a polgárőrség vezényleti nyelve is a magyar volt már 1845-ben.²² A német céhekben marad meg legtovább az anyanyelv használata, hiszen könyveikben a bejegyzéseket 1848-ig németül tették meg.²³

A tanácsrendszer megszűnését követően a város, magát német nemzetiségűnek való közössége törvényi lehetőséget kapott önkormányzat alakítására. A győri német kisebbségi önkormányzat 1995. december 4-én alakult meg. Első elnöke dr. Szász Sándor volt. Az identitásuk megőrzése három pilléren nyugszik. A közösség 1995 februárjában életre hívta a *Magyarországi Németek Győr és Környéke Érdekképviselő és Kulturális Egyesületét*, amelyen belül egy kórus és két zenekar működik. Emellett 2006-ban megalapították a *Német és Európai Kulturális Közhasznú Egyesületet*, amelynek célja a német nemzetiségi dalok megtanulása és bemutatása rendezvényeiken és vendégszereplések során. A helyi német közösség számára kiemelt fontosságú a nemzetiségi oktatás is. Ez a *Kovács Margit Német Nemzetiségű Általános Iskolában* a 2001/2002-es tanévtől folyik. Emellett működik a *Brunszvik Teréz Német Nemzetiségi Óvoda* is.²⁴

A belváros közösségének a szerveződése

Győr mai belvárosa nagyon sokáig maga a város volt, így mindenképpen érdemes bemutatnunk azt, hogy alakult és változott a közösség igazgatása a középkortól egészen az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc időszakáig.

Győr igazgatása a középkorban és a kora újkorban

Szent István uralkodásától (1000–1038) Győr püspöki és ispáni székhelyként egyházi és világi igazgatási központnak számított, ahol vásárokat is tartottak. Tehát fontos gazdasági szerepet is játszott. Ennek köszönhetően lakossága nemzetiségi és jogi értelemben is heterogén közösséget alkotott. Ennek egy csoportját, a királyi *hospeseket* elsőként korlátozott módon kiváltságolta V. István király (1270–1272) 1270 őszén, amikor Győrben járt. Ennek eredményeként egyfajta korlátozott önkormányzatban részesültek. A közösség tagjai vagyont szerezhettek, arról szabadon rendelkezettek, valamint korlátozott vámmentességet kaptak. Ügyeikben a maguk közül választott bíró ítélezhetett, ám a büntetőügyekben a királyi hatalom helyi képviselője.

Az uralkodó a II. Ottokár cseh királlyal (1261–1278) folytatott véres háborút követően, atyja, IV. Béla (1235–1270) példáját követve és tartva egy újabb háborútól az ispánsági várba telepítette be a győri *hospeseket*, akik szá-

mára az 1271 második felében kiállított kiváltságlevélben már a székesfehérvári polgárok szabadságait adományozta, azaz teljes „önkormányzatiságot” biztosított a számukra.²⁵

Ekkor tehát a különböző, területileg és jogi értelemben is elkülönülő telepek/települések laza halmazában élők egy kis közössége kapott kiváltságokat.²⁶ A királyi várost I. Zsigmond király (1387–1437) 1394 és 1403 között eladományozta győri püspöknek (aki ekkor Héderváry János volt) és a Héderváry családnak.²⁷ Tehát királyi kézből magánföldesúri kerültek ennek lakói.

A királyi városon kívül azonban – ahogyan erre már utaltam – további városrészek is léteztek. Ezek közül is – fontosságát tekintve – kiemelendő a káptalani, amelynek lakói a káptalan, mint magánföldesúr joghatósága alá tartoztak. Polgárai a 15. századra hasonló jogokat bírtak, mint a püspöki város lakosai.²⁸ Az Oszmán Birodalom nyugati expanziójával és Győrnek, mint Bécset, Alsó-Ausztriát és a Német-római Birodalmat védő erősségnek a felértékelődésével párhuzamosan a püspök áttette székhelyét a városból, így a káptalan maradt itt, mint földesúr. Hatalmát kiterjesztette a püspöki városrészre is.²⁹ Saját joghatósága alá tartozott polgárai azonban egyre inkább lazítani kívánták függésüket. I. Ferdinánd király 1552-ben engedélyezte a városháza építését, ahol lefolytathatták a tárgyalásokat, ítéleteket hoztak és bort is tárolhattak. Ez utóbbira azért volt szükség, mivel itt bormérés is folyt. Erre a célra 1559-ben a közösség megvásárolta Szabó Benedek Szent István utcai házát száz forintért. Az épület azonban nem vált be, így 1562-ben a káptalan által 12 évre használatra átengedett romos kőházat állították helyre a piacon. Majd 1563–1564-ben ezt eladták. A polgárok 1600-ban megtörtént visszatérését követően új városházát épített a közösség, amely még ma, ha nem is eredeti formájában áll a Széchenyi tér és a Rákóczi utca sarkán.³⁰ Bár a közösség öngazgatása egyre inkább erősödött – ahogyan erre külön kitérünk – a káptalan, mint földesúr igyekezett hatalmát fenntartani: az örökös nélkül elhalt házainak átadása; végrendeletek felvállása; a városbíró választás jóváhagyatása, új polgárok felvétele; úriszék, mint fellebezési fórum elismertetése; számadás a város pénzügeiről.³¹

A saját, „polgári öntudatra ébredt” lakóinak önállósodási törekvései mellett a káptalannak az ide vezényelt magyar és idegen (főként német) hadak felett parancsnokló *Obristok*kal is konfliktusai támadtak időről-időre a telekviták³², beszállásolások, kihágások, bűncselekmények és hatalmaskodások végett. A város és a káptalan joghatóságát azonban az ide rendelt magyar és német zsoldosok nem fogadták el, hiszen saját bírói fórummal (*Schultheiß* és seregszék) rendelkeztek. Vitás ügyek megoldására végül életre hívták az úgynevezett „vegyes” ítélőszéket, amelyet a polgárok, nemesek és a felfogadott zsoldosok képviselői alkottak.³³

Az 1598. évi visszafoglalást követően a várost és a vidékét a visszafoglalásban részt vett, majd az átvonuló keresztény hadak szállták meg és tekintették szabad prédának.³⁴ Ugyan a Győrből elmenekült lakosság már az említett esztendő őszén megkezdte a visszaköltözést, ám ez ekkor még a beszállásolt zsoldosok végett akadályba ütközött. A fordulópontot az 1599. évi magyar rendi gyűlés 42. törvénycikkelye hozta el, amely a város lakói felett a földesúri joghatóságot visszaadta a káptalannak, amely meg is kezdte a rászállott ingatlanok értékesítését és házak visszaszolgáltatását tulajdonosaiknak. A visszaköltözött nyolcvanhét polgár pedig 1600 júniusában ismét közösséggé szerveződött és Szerecseni Szeghy Gergelyt választották bírójuknak.³⁵

Tisztségviselők

Hogyan működött a város öngazgatása? Mint már említettem V. István király a királyi *hospesek*nek adott 1271. évi oklevelében biztosította a kiváltságolt közösség szabad bíróválasztását.³⁶ Hatásköre nem csupán a kisebb, hanem a nagyobb, súlyosabb ügyekre is kiterjedt. A perek és viták intézése, valamint az új polgárok felvétele, a közbiztonság fenntartása, a különböző illetékek (vámok és adók) beszedése, a közerkölcs megóvása, a szegényekről való gondoskodás és a

gyám nélkül maradt árvák javainak kezelése mellett, mint a közösség elsőszámú tisztviselője képviselte a közösség érdekeit a 16. század zűrzavaros időszakában a város egyedüli földesurával (káptalannal), majd az említett század második felétől a győri *Obrísta*l szemben.

Kik tölthették be a tisztséget? A közösségen belül a kereskedők és egyes iparosok (főként szabók és ötvösök), egy 15-20 családból álló csoport játszotta a döntő szerepet. Közülük kerültek ki a bírák és javarészt a kandidálók is. Ez utóbbiakat az esküdtek jelölték ki. Ebből 1619-ben vita támadt köztük és az „öregemberek”, valamint a közösség tagjai között, akik a négy jelöltből kettőt akartak állítani. Az ügyben végül a felek a káptalanhoz fordultak, amely szentesítette a polgárok beleszólási jogának mellőzését.³⁷

Még komolyabb problémát jelentett a választott bíró káptalani megerősítésének kérdése. Ez a közösség jogait sértő intézkedést két tényező idézhette elő. Egyrészt a bíró felekezeti hovatartozása (azaz a választott személy nem tartozott a katolikus konfesszióhoz), másrészt a nyílt szembeszegülés a földesúr szándékával.³⁸

A káptalani városban a 15. század végétől a Szent György napján (április 24-én) megtartott választást követően át kellett adnia hatalmuk jelképét, a bírói pálcát (*baculum*) és a város pecsétnyomóját a tisztségre újonnan megválasztott személynek. Ezen alkalomkor a városházán kitűzték a város zászlaját is, mint a közösség önállóságának jelképét.³⁹

A tisztújítás alkalmával tizenkét esküdtet választottak. Méghozzá hatot a bíró, míg a másik hatot a közösség jelölése alapján. A tizenkét esküdtből tíz a belváros, míg kettő az Újváros polgárait képviselte. A források alapján tudjuk, hogy az esküdteket gyakran szenátornak, míg a tanácsot szenátusnak nevezték. A 17. század elején kialakult az a gyakorlat, hogy a sokrétű tennivaló miatt a bíró nevében egy-egy esküdt „ad hoc” megbízottként járt el bizonyos ügyekben. A személyes képviselőt *substitutus iudex*nek, *viceiudex*nek, vagy a „bíró képebeli embernek” nevezték.⁴⁰

A bíró, illetve főbíró és az esküdtek mellett még létezett egy „tanácsnak” vagy másként „külső tanácsnak” nevezett testület. Ennek tagjai olyan tapasztalt polgárok lehettek, akik különös tiszteletet érdemeltek ki a közösségen belül. Ahogyan a korban nevezték őket, az „öregemberek” a bíróval és az esküdtekkel együtt állítottak ki bizonyáglevelet adóssági és hagyatéki ügyekben. Ennek a huszonnégy vagy hatvan tagú testületnek, külső tanácsnak a vezetője a tribunus, azaz a szószóló volt, külön-külön a Belvárosnak és az Újvárosnak.⁴¹ Mint ahogyan látni fogjuk a szabad királyi városi cím elnyerését követően ez a testület vált a legfontosabbá az város igazgatásában.

A 17. század elején egy-egy ügy elvégzésével megbízott esküdtek helyett állandó tisztségek jöttek létre. Elsőként a városi írnokot kell megemlítenünk, aki a városvezetés elsőszámú segítőjének számított. A tisztség első betöltőjére vonatkozó utalást 1561-ből ismerjük.⁴² A város jövedelmeinek kezelésével 1619-től kamarás vagy „kincstartó” (*tezaurarius*) foglalkozott. A tisztségtől függetlenül a közösség pénzügyeiért és bizonyos összegek kezeléséért a felelőség továbbra is a bíróra hárult.

Az esküdtek felügyelete alatt álltak az úgynevezett *officialesek*, akik a város közösségének mindennapi igazgatásában vettek részt. Az „adminisztráció” vezetője a városi jegyző, nótárius volt. A tisztség betöltői többségében olyan jogvégezett személyek közül kerültek ki, akik szükség esetén tanácsaikkal, véleményeikkel segítették az esküdteket.

Nem kevésbé fontos a városi (fő)hadnagyok, alhadnagyok és tizedesek szerepe és tevékenysége sem. Ők feleltek Győr közrendjének a felügyeletéért. A Szent György napi főbíró és esküdttválasztással egy időben, vagy azt követően legkésőbb május 9-ig e tisztségek viselőit is megválasztottak.⁴³ Hivatalos eljárásuk során teljes körű jogi védelemmel rendelkeztek. Az ellenük szegülők súlyos büntetésre számíthattak. A tisztségviselőket városrészenként választották meg, azaz mind a Belvárosban, mind pedig az Újvárosban egy-egy fő- és alhadnagy, valamint négy-négy tizedes⁴⁴ biztosította a közösség nyugalmát és rendjét.

A tisztségviselők fegyveres erejét a polgári őrség adta, amelynek győri létezésére az első adat 1559-ből származik. Az 1640-es évek elejétől a közösség fegyvert fogott tagjai a választott tisztségviselőkkel vezetése alatt rendszeresen felügyelték és óvták a védműveken kívül dolgozó, legeltető, vásározó polgárok nyugalját. Kisebb török portyák esetén segítették az iderendelt hadat, valamint reprezentációs feladatokat is elláttak.⁴⁵

A nótáriusokon és a városi tiszteken kívül az *officialesek* között találjuk még a csőszöket, a hegybírókat, a szabadhegyi hegyimestert,⁴⁶ a koldusbírókat, az újvárosi kocsi- és szekérbírókat,⁴⁷ valamint az iderendelt had szálláshelyének elosztásáért felelős kvártélymestert.⁴⁸

A szabad királyi városi kiváltság elnyerése

A szabad királyi városi cím elnyerésének az igénye már a 17. század második harmadában felmerült a győri polgárság körében. A privilégium megszerzését ekkor azonban mind a győri székeskáptalan, mint földesúr, mind a győri végvidéket irányító *Obrist*, mint a stratégiai fontosságú helyre rendelt had parancsnoka sikeresen meggátolt. A 18. század elejére (a török kiűzésével és a Rákóczi-szabadságharc lezárultával) a város védműveinek katonai szerepe és ezzel párhuzamosan az ide rendelt egységek létszáma és jelentősége is lecsökkent. Ez pedig lehetőséget adott arra, hogy a polgárok újabb kísérletet tegyenek a szabad királyi városi státusz elnyerésére. A város közössége első alkalommal 1715-ben adta elő kérvényét a pozsonyi rendigyűlésen megjelentek előtt, ezt azonban ekkor még nem támogatta az uralkodó, III. Károly (1711–1740).⁴⁹ A győri polgárok azonban nem adták fel harcukat és 1728-29-től megtagadták a földesúrnak nyújtandó szolgáltatásaikat.⁵⁰ Mintegy tíz esztendővel később, 1738-ban pedig kinyilvánították, hogy a győri székeskáptalant nem ismerik el uruknak, csak a Magyar Kamarát. Ennek nyomatékosítására a város közössége *oppidum regale*-nek címezte magát.⁵¹ A vágyott rang elérése elé azonban egy igen komoly akadály tornyosult. A győri székeskáptalannak sikerült elérnie az 1741. évi országgyűlésen, hogy a győrieknek mindaddig kötelességük teljesíteni földúri terheiket, amíg jogállásuk nem változik (35. törvény).⁵² A város közössége eközben egy igen fontos támogatót kapott rangemelési küzdelméhez. Az éppen zajló osztrák örökösödési háború (1740–1748) költségeinek fedezésére a Magyar Kamara je-

lentős kölcsönöket vett fel. Ezek törlesztése pedig újabb jövedelemforrások bevonását igényelte. Mivel a szabad királyi városok állandó jövedelmet biztosítottak a hadiadó, az országgyűlési taksa, a cenzus és egyéb formában, így elkezdtek ezen települések számát növelni.⁵³ A kamara pénzüksége és Győr polgárainak érdeke így találkozott össze és nyerte el utóbbi az uralkodó támogatását is ügyének sikerre viteléhez.⁵⁴ A Magyar Udvari Kancellária közbenjárására végül a város és a győri székeskáptalan 1743. január 30-án megegyezett egymással a földesúri joghatóság alól való felszabadulás feltételeiről.⁵⁵ Ennek értelmében a Káptalan-domb kivételével a magisztrátus fennhatósága alá került a város területe, amelynek megváltási összege 17 000 forint volt. Emellett a város közössége további 5000 forintot fizettet ki a megtagadott földesúri szolgáltatások kompenzációjaként.

Ezzel elhárult minden akadály a szabad királyi város privilégiumának megszerzése elől, így Mária Terézia 1743. március 6-án kiadta azt a kiváltságlevelet, amely a Győrben polgárjoggal rendelkező lakosait, közösségét kollektív nemesi kiváltságokkal ruházta fel.⁵⁶ Az uralkodói oklevélben egyfajta történeti áttekintést olvashatunk, amellyel egyben meg is indokolták döntést. A diploma megszővegezője ugyanis kiemelte, hogy a város lakói Győr visszafoglalásakor, 1598-ban és a törökök elleni harcban bebizonyították, hogy hűséges és buzgó alattvalói a Habsburg-háznak. Emellett a háborús közköltségekre is befizettek pénzt a kincstárba. Az uralkodó hűségükért és szolgálataikért Győr városát, „szabad és királyi városunkká” emelte és felvette a szabad királyi városok sorába.

A diploma felsorolta mindazon jogokat, amelyek a kiváltságolt város közösségét megillették. Ezek között találunk olyanokat, amelyek a többi szabad királyi városhoz hasonlóan általános szokásjog alapján jártak. A város polgárjoggal rendelkező tagjai minden évben Szent György ünnepén (április 24-én) szabadon választhattak maguk közül bírót és tizenkét tanácstagot. Ez a tanács első fokon ítélezett az elé tartozó ügyekben, fellebbviteli fóruma pedig a királyi tárnokmester volt. A privilégizált közösség rendelkezett pal-

losjoggal, valamint a területén elfogott gonosztevők feletti büntetőügyekben szabadon bíraskodhatott. Más szabad királyi városokhoz hasonlóan rendelkezett malomtartás, hús- és italmérés, a sörfőzés, valamint a só szállításának, céhek alakításának engedélyezési, és az árúmegállítási jogával. Ezzel szemben a közösség tagjainak gazdasági érdekeit védelmezte, hogy vám-, rév-, kilenced, tized- és harmincad mentességet is kaptak. A város heti piacot és éves vásárokat tarthatott. Az ezekből származó törvényes jövedelem pedig a közösséget illette meg. A város adóját egy összegben a Magyar Kamarához fizette be közvetlenül. Mindezeket felül követeket küldhettek a rendi országgyűlésekre, szabadon választhatták meg plébánosukat és gyakorolhatták a főkegyúri jogokat, a polgárjoggal rendelkezők rendelkezők szabadon végrendelkezhettek, és a magisztrátus kezébe került a pallosjog.

Voltak olyan kitételei is az oklevélnek, amelyek kifejezetten Győrre vonatkoztak. Ezek közé tartozott, hogy a győri erősség parancsnokának joghatóságát a szorosan a katonai szolgálathoz tartozó városi védművekre korlátozódik. Kikötötte, hogy tisztséget betöltők a továbbiakban nem adhatnak senkinek oltalomlevelet, vagy nem követelhetik a városi pénztár vizsgálatát. Az erősség szükségletének kielégítésére fenntartott téglágetető kemence és annak jövedelme pedig a királyi kincstáré marad.

Mária Terézia a királyi kegyesség bizonyítékként megerősítette és ki is bővítette a város régi címerét, illetve megengedte, hogy vörös viaszt használjanak az okmányaik lepecsételéséhez.

A privilégium szerinti első tisztújításra 1743. április 24-26-án került sor. A szabad királyi város első főbírójává Karner Józsefet, jegyzőjévé pedig Baráthy Jánost választották meg a közösség polgárjoggal bíró tagjai.

Mária Terézia kiváltságlevelének törvénybe iktatására azonban még nyolc esztendő kellett várnia a közösségnek, mivel a következő rendi gyűlést az uralkodó csak 1751-ben hívta egybe. Az ezen való részvételre már meghívott kapott a Magyar Kancelláriáról a város is. Eszerint maguk közül két

alkalmas, a békét és a közjót óhajtó férfit kellett választaniuk és utasítással ellátva elküldeniük Pozsonyba. A polgárok választása Karner József főbíróra és Babatics József esküdtre esett. A pozsonyi diéta azonban nem várt nehézségeket okozott a követek számára, hiszen a győri székeskáptalan küldöttei (Stehenics János nagyprépost, Kovács László kanonok) és a nemesség egy része is hevesen tiltakozott Győr szabad királyi várossá nyilvánításának törvénybe iktatása ellen. Az uralkodó erélyes fellépésének volt köszönhető, hogy a beiktatásra 1751. augusztus 26-án sor került. A döntést az országgyűlés 27. törvénycikkelyeként hirdették ki.⁵⁷

Győr igazgatása a kiváltságlevéltől az 1848. évi áprilisi törvényekig

---

A város működése a mindennapokban

Mint ahogyan erről már esett szó Győr polgárjoggal rendelkező lakóinak közössége, azaz a közössége minden esztendő április 24-én (Szent György napján) szabadon választhatott egy bírót és tizenkét tanácsost, esküdtet. A tisztségviselők választásának a joga azonban a 18-19. század fordulójára átcúsúzott a már említett „hatvanszemélyeknek” nevezett választóközösség, vagy külső tanács kezébe. E testület a város életének egészére döntő hatást gyakorolt. Mindenekelőtt a kiválasztották a főbb tisztségviselőket, azaz főbíró, 1787-et követően a polgármestert⁵⁸, a városi kapitányt és belvárosi főhadnagyot, akik csak a következő tisztújításig maradhattak hivatalukban. Ugyancsak ők választották meg a belső tanács tagjait, illetve a tanácsosokat is, akik tisztségüket életfogytiglan töltötték be. A választóközösség maga döntött sorainak a feltöltéséről is, amennyiben lemondás vagy halálozás miatt megürült volna egy hely. A megüresedett posztot a polgárjoggal rendelkezők soraiból töltötték fel. A testület választotta meg még a különböző városi választmányok tagjait, döntöttek az új polgárok felvételéről és a fizetendő díj összegéről, valamint ki is zárhattak bárkit a polgárság sorai közül.

A választóközösség emellett felügyelte a város gazdasági ügyeit, valamint a rendészeti feladatok irányítását is kezében tartotta. Döntésinek végrehajtásával pedig a tanácsot bízta meg, amelyet szintén ellenőrzött.

A választóközösség elnöke a szószóló vagy néptribunus volt. E fizetett tisztségviselőnek, vagy akadályoztatása esetén helyettesének (második szónok) elnöklete alatt ülésezett a testület minden, az illetékességi körébe tartozó ügyben. A győri választóközösség tagjainak a megoszlása tükrözte a város gazdasági és társadalmi struktúráját. Egy 1846-ban készült lajstrom szerint a hatvan tagú testület felét kereskedők, kalmárok, gyógyszer- és dohányárosok tették ki. Közöttük ott találjuk a legjelentősebb termény- és sertéskereskedőket. A polgárjoggal rendelkezőket figyelembe véve megállapítható, hogy számarányuknál messze magasabban, ám gazdasági súlyuknak megfelelő számban szerepeltek a választóközösségben. Emellett tagok közel 30%-a az iparosmesterek közül került ki, míg a vendégfogadósok és orvosok két-két, a kocsmárosok, tisztségviselők, mezei gazdák egy-egy, az úgynevezett magánzók pedig hat fővel képviseltették magukat a testületben.

Ki kell térnünk a tisztújítás folyamatára is. A tisztségek betöltésének az időtartama a 19. század első felében megváltozott. Elvben a kétévenkénti restaurációra tértek át, ám a gyakorlatban ezeket nem tudták megtartani. Ezért 1836-ban, 1841-ben és 1846-ban is már az öt évenként választották meg a tisztségviselőket.

A tisztújítás a kirendelt királyi biztos jelenlétében történt. A mindenkori szavazásra a választóközösség üléstermében került sor. A királyi biztos beszédet tartott, a főbíró pedig ünnepélyesen visszaadta hivatalának jelvényeit, a buzogányt, a város pecsétjét és a levéltár kulcsát. Ezt követően a szavazók az általuk választandó számára kihelyezett ládába dobtak bele egy-egy golyót. A tisztújítás első napján a főbb tisztségviselőket és a „hatvanszemélyeket”, míg a másodikon a kisebb hivatali állások betöltőit választották meg. A megválasztott személy rögtön letette az esküt, kivéve előbb rokonsági akadály alóli felmentést kellett kérnie.

A város életéről döntő és irányító választóközösséget azonban nem tekinthetjük homogén egységnek, ahogyan ez a tisztújítások alkalmával is időről-időre kiderült. A hatvan fő között igen komoly érdekellentétek rajzolódtak ki, amelynek egyik fő forrása a rokoni kapcsolatok érvényesítésére való törekvés volt.

A választóközösség alá rendelve – mint, ahogyan utaltam már rá – az úgynevezett operatív munka, a város mindennapi ügyeinek az elvégzése a tanács vagy belső tanács hatáskörébe tartozott. E testület természetesen több alkalommal, majdnem hetenként ülésezett, mint a „hatvanszemélyek”. Az ülés mindenkor főbíró elnöklétével zajlott le, és esetenként ötven és száz közötti ügyet tárgyaltak meg. Az is előfordult azonban, hogy a két testület közösen tanácskozott, úgynevezett vegyes tanácskozást tartott némely kiemelt fontosságú téma kapcsán.⁵⁹

Az 1848. évi események

„Haza jöttünk a szőlőből, sok ezer ember állt a piacon, mi dolog mondván, a Lukács Sándor olvassa a népnek az ország gyűlése terveit, a deákság honi pántlikákat kötözött frakjaira és illuminicót akar a Kossuthnak Győrben csináltatni az emberekkel; nem tudom létre jön-e, vagy sem, majd meglátjuk, mit tentálnak az emberek. [...] Este az egész város ki volt világítva, az egész város talpon van, anynyi nép soha együtt nem volt, fáklyás zene és sok polgár maga vitte, ketten prédikáltak, a nép éljent kiáltott, a századik ember sem tudta, mire való ez és nem is tudják még most se, a pór nép azt kiálltozta, nem szabad porciót fizetnünk, szabad emberek vagyunk, vámot sem kell adni a parasztnak, éljen a szabadság és ilyes mindenféle beszéd forog a nép között; élénk Győr városa, csak úgy kevereg a nép, mindenféle pántlikákat kötöznek magukra, még a mesterlegények is és csoportosulnak, különösen a deákság, még a gyerekek is, csak a revolúciókat emlegetik és firkálják a falakra.”⁶⁰ A Wurda-kereskedőcsalád Diáriuma így számolt be 1848. március 15-ének a *magyar Marseille*-nek nevezett Győrben lezajlott eseményeiről, azaz amikor Lukács Sándor – Zichy Ottó grófnak, a vármegyei refomellenzék egyik vezetőjének titkára – és dr. Kovács Pál a zsúfolásig megtelt piactéren a Pozsonyban ülésező országgyűlésen elért eredményeket ismertette a közösség megjelent tagjaival, majd délutánra népgyűlést hívtak össze ugyanerre a helyre.⁶¹ Ekkorra a város már „forrongott”. Kossuth 1848. március 3-án elhangzott, a felelős magyar kormányt követelő beszéde másnap ismerté vált Győrött. A színház társulata március 4-én a „Babérfa és koldusbot” című darabot adta elő, amelynek első szünetében Lukács felolvasta a Zichytől kapott Kossuth-féle feliratot az egybegyűlteknek. A városkapitány ugyan megpróbálta

ezt megakadályozni, ám a tömeg ellene fordult, így kénytelen volt elhagyni az épületet. A kialakult helyzetben báró Bakonyi Sándor, a 2. (Sándor) gyalogezred 1. zászlóaljának alezredese készültségbe helyezte katonáit, ám végül nem került sor atrocitásra.⁶² A rend fenntartásának biztosítását a városban a katonaságtól nemsokára a helyben, a város közösségének tagjaiból megalakult nemzetőrség vette át. A testület feladatainak megkönnyítésére, és általában az ügyek egységes intézésére már közvetlenül március 15-e után megalakult a Megyei és Városi Vegyes Bizottmány.⁶³ Munkájukra szükség is volt, hiszen a sokszor egymásnak ellentmondó hírek miatt kitapintható feszültség uralkodott el a városban, amit a Wurda-féle Diáriumban a következő módon örökítettek meg: „Sok, igen sok a hír, még most sincsen vége semminek, rossz világba jöttünk, a papirosok még most is szállnak, ...rémítő eset, ezt nem érti senki, most várjuk ismét az újabb híreket, búsulunk de úgy, hogy még soha ilyen búban nem voltam!”⁶⁴

Az enyhülésre április elején került sor, amikor is április 11-én az uralkodó, V. Ferdinánd (1825–1848) – egyebek mellett – jóváhagyta a független magyar kormányról (III. törvénycikk), a jobbágyfelszabadításról (IX. törvénycikk), valamint a cenzusos választás alapján felállítandó országgyűlésről (V. törvénycikk) és helyi önkormányzatok tisztújításáról (XXIII–XXIV. törvénycikk) szóló törvénycikkeket. A szabad királyi városok esetében a XXIII. cikkely népképviselési alapokra helyezte a városi igazgatást. Ennek értelmében a polgárságnak kellett megválasztani a tisztviselőket: a polgármestert, a főbíró, a főkapitányt és az alkapitányt, a tanácsbélieket, a jegyzőket, a tiszti ügyészeket, a tiszti főorvost, a fősebeszt és a főmérnököt (15. paragrafus), valamint és a városi tanácsot (9. paragrafus) is titkos szavazással. A voksolásra jogosultak meghatározása ugyanúgy történt, mint az országgyűlési választásokon, de ez esetben magasabb cenzust határoztak meg. Az értelmiségi foglalkozást űzőknek is például fel kellett mutatniuk bizonyos állandó bevételt. A törvény 20. paragrafusa pedig arról határozott, hogy polgárok „valláskülönbség nélkül” megválaszthatóak.

Győrben 1848. május 22-én tisztújításra került sor. Aznap 8 órakor Steffanits József városbíró bejelentette a tanács, a hivatalnokok és a választóközösség lemondását. Ezt követően megkezdődött a szavazás, amelyet a céhtagok szavazatai döntöttek el. Délben három ágyúlövés jelezte, hogy Korbonits István személyében új polgármestere lett a városnak, míg a városbíró újra Steffanits lett.⁶⁵ A városi főjegyzőségre ketten, Lukács Sándor és Zmeskál Sándor „küzdöttek meg”. A szavazást, és ezzel együtt a tisztséget végül minimális különbséggel Zmeskál nyerte meg. A volt polgármestert, Anwander Ferencet pedig első tanácsnoki állásra szavazták meg.⁶⁶

Korbonits 1849. január 4-ig töltötte be a polgármesterséget, amikor is lemondott. Helyette Győr megszállását követően a császári-királyi adminisztráció, azaz gróf Zichy-Ferraris Bodóg királyi kormánybiztos Hergeszell Ferencet⁶⁷ nevezte ki, aki a megtiszteltetés ellen a végsőkig tiltakozott. A közgyűlés helyébe egy huszonöt tagú városi bizottságot állítottak fel, amelyben hat magyar, tizennyolc német és egy rác vett részt.⁶⁸

A dicsőséges tavaszi hadjárat eredményeként 1849. május 1-én újra honvédek, a Poeltenberg Ernő vezette VII. hadtest katonái érkeztek Győrbe. A katonaságot követve visszatértek a magyar hatóságok is; Lukács Sándor, akit Kossuth még 1849 januárjában a honvédsereg felszerelési kormánybiztosává nevezte ki május 6-án érkezett a városba. Május elején azonban két újabb megbízatást is kapott, hiszen Győr város és megye kormánybiztosa lett. Lukács azonban belátva, hogy a rábízott három kormánybiztosságot nem tudja ellátni, ezért teljhatalmú helyettesévé Gyapay Dénest nevezte ki.⁶⁹ A városvezetésben is változás történt, hiszen a május elején Hergeszell helyett Lukács Sándor Jankó Mihály volt vármegyei albírót nevezte ki polgármesteré.⁷⁰ Ezt az intézkedést egy érdekes közjáték előzte meg. Korbonits István ugyanis a május 6-i közgyűlésen visszavette Hergeszelltől volt hivatalát, amit mind a közgyűlési tagok, mind Lukács üdvözölt. A kormánybiztos azonban végül mégsem őt választotta, mivel megtudta, hogy Korbonits a császári-királyi erők meg-

szállása alatt azzal mentegette magát, hogy csak Lukács gorombáskodásának engedve tette meg mindazokat, amikkel vádolták.⁷¹

A győri csatát követően (1849. június 28.) a várost újra megszállták a császári-királyi csapatok, így a városvezetés is újra megváltozott. Jankó helyett Mendel István szenátor került a polgármesteri székbe,⁷² a városparancsnokságot pedig Julius Jacob von Haynau tábornagy ismét gróf Apponyi ezredesre bízta.⁷³

A népképviseleti országgyűlés követválasztásának előkészítéséről 1848. május 9-én intézkedett a megyei központi választmány. Az 1848. június 25-én tartott választáson Győr közössége Lukács Sándor győzedelmeskedett. Így a népképviseleti országgyűlésen a várost ő képviselte.⁷⁴

Ostromok és megszállások

A három folyó találkozásánál fekvő Győr stratégiai szerepe mindig is jelentősnek számított, hiszen védelmezte a Magyar Királyságot egy nyugatról jövő támadással szemben. III. Henrik német-római császár (1046–1056) csapatai 1051-ben betörték a Magyar Királyságba és flottája egészen Győrig hajózott. Ezt követően I. András magyar király (1046–1060) megerősítette az itteni várat, úgy, hogy a római falak mögé és fölé favázszerkezetes, magas sáncot építtetett. A tatárjárás idején (1241–1242) Győr ismét a hadiesemények középpontjába került. Babenberg Frigyes osztrák herceg (1230–1246), kihasználva IV. Béla magyar király (1235–1270) erejének meggyengülését elfoglalta a várat. A tatárjárást követően a magyarok megostromolták és a védőkre gyűjtötták a megerősített helyet. Mint említettük V. István a II. Ottokárral folytatott háborúskodás miatt telepítette be a várba és adott kiváltságokat *hospeseinek*. A harcok 1273 tavaszán fel is lángoltak újra és Győrt sem kímélték, amelynek következtében osztrák lovagok fészkeltek be magukat ide. A várból ki-kicsapó lovasokat azonban június folyamán a magyar had kiverte innen, amely a cseh király támadását eredményezte. A roppant nagy sereggel érkezett Ottokár el is foglalta Győrt, ám a magyar királyi had már szeptemberben újra visszafoglalta azt.⁷⁵

Győr a 1440-es évek belháborújába is belekeveredett. Ekkor a magyar főurak egy része III. Ulászló lengyel király (1434–1444) trónigényét támogatta, míg Habsburg Albert (1437–1439) özvegye, Luxemburgi Erzsébet királyné és a köré csoportosuló mágnások a fia, poszthumusz László, a későbbi V. László (1444–1457) jogigényét igyekeztek érvényesíteni. Ellenfelei elől

a királyné Győrbe menekült, ám egy hónap itteni tartózkodást követően a biztonságosabbnak vélt Pozsonyba távozott. A vár és a város védelmét pedig rokonára, Cillei Ulrik grófra bízta. Ulászló hívei, mivel úgy vélték a Szent Koronát Győrben hagyta Erzsébet királyné, 1440 júniusában megostromolták a cseh és német zsoldosok által védelmezett várost és várat, sikertelenül. Cilleit azonban el tudták fogni és Budára vitték. A gróf fogságba vetését követően Erzsébet két kapitánya, a huszita Jan Šmikovský és Heinrich Czečko védte Győrt. A Pannonhalmán lévő Ulászló és Győrben tartózkodó Erzsébet között Giuliano Ceasarini bíboros közvetítésével 1442. december 13-án egyesség született. Ennek értelmében királyné és Ulászló is megtarthatta addig szerzett országrészét, ám egyik sem mondott le magyar trónigényéről. Másnap Ulászló és kísérete ünnepélyesen bevonult a városba. A székesegyházban tartott hálaadó szentmise keretében pedig magyar, német és lengyel nyelven is kihirdették a békét. A királyné 1442. december 19-én váratlanul meghalt, ám fia trónra kerüléséig Győr hívei kezén maradt.⁷⁶

A város stratégiai szerepe a 16. században még inkább felértékelődött, ám ekkor már egy keleti birodalom térhódításával szemben kellett védelmeznie Bécset, Alsó-Ausztriát és a Német-római Birodalmat. A mohácsi csatát (1526. augusztus 29.), majd a kettős királyválasztást követően II. Szulejmán szultán (1520–1566) és a Porta döntéshozói felismerték, hogy a Magyar Királyság megszállásának a kulcsa Bécs elfoglalása.⁷⁷ Ezért 1529-ben seregeit a császárváros ostromára vezette, ám a hadjárat kudarccal végződött. Az Oszmán Birodalom előrenyomulása, Buda 1541., majd Esztergom és Székesfehérvár 1543. évi megszállása I. Ferdinándot (1526–1564) és udvarát arra sarkalták, hogy még a Magyar Királyság területén erősítsenek meg védművekkel és hadakkal egy helyet, amely képes lesz megvédelmezni Bécset, vagy legalábbis elegendő ideig feltartani az ellenséget. Választásuk a Duna, Rába és Rábca találkozásánál elterülő Győrre esett, amely egyszerre védelmezhetette az Alsó-Ausztria felé vezető vízi és szárazföldi utat.

A várba és városba már 1529-ben Christoph von Lamberg *Hauptmann* parancsnoksága alatt csapatokat rendeltek, ám az ellenállás reménytelensége és gyenge palánkfalak miatt ezek és a lakosok is elvonultak.⁷⁸ Győr kiépítése a 16. század második felében vette kezdetét,⁷⁹ amellyel párhuzamosan egy *Obrist* parancsnoksága alatt jelentős számú, az uralkodó saját jövedelmeiből, ám döntően az alsó-ausztriai és a birodalomi rendek úgynevezett töröksegélyéből (*Türkenhilfe*) finanszírozott magyar és német lovast és gyalogost vezényeltek ide.⁸⁰ A püspökvár és a káptalani város bástyákkal és kazamatákkal történő kiépítése, megerősítése, valamint a több száz, majd több ezer zsoldos és azok családjainak megjelenése komoly kihívást jelentett a lakosok számára.⁸¹

A tizenöt éves háború (1591–1606) folyamán az erősséget három alkalommal is támadás érte. A Szinán nagyvezír vezette oszmán főserg 1594. július 31-én érkezett meg Győr falai alá. A Ferdinand Graf zu Hardegg győri *Obrist* vezette védők kezdetben sikeresen ellenálltak, ám miután a török és tatár csapatok támadása miatt szeptember 9-én a Mátyás főherceg alá rendelt keresztény had fejvesztve elmenekült a Szigetközből, külső segítség nélkül maradtak. A megfelelő utánpótlás (élelem és muníció) és a felmentés reménye nélkül maradt parancsnok végül szeptember 29-én szabad elvonulás fejében feladta Győrt és megmaradt csapataival és az ostromban részt vett lakosokkal Óvárra távozott. A város lakóinak egy része már az ostromot megelőzően elhagyta lakhelyét, míg az itt rekedtek – főként nők és gyerekek – török fogságba kerültek.⁸²

A Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú helyet természetesen a Habsburg Birodalom hadvezetése megpróbálta visszafoglalni. A Miksa főherceg vezette keresztény had 1597. szeptember 9-én körül is zárta Győrt. Ám mivel nem rendelkezett a rohamokhoz szükséges megfelelő számú gyalogossal, sem ostromtüzéséggel, akadozott a zsoldosok ellátása és a járványok is felütötték a fejüket a táborban, így október 3-án kénytelen volt sikertelenül elvonulni a falak alól.

A következő év tavaszán, 1598 márciusának a végén azonban sikerült visszafoglalni Győrt a keresztényeknek. Hosszas előkészületek és tervezgetést követően az Adolf von Schwarzenberg és Pálffy Miklós vezette magyar, német, vallon, francia és lotaringiai had egy petárda nevű szerkezet⁸³ segítségével a március 28-ról 29-re virradó éjjel rajtaütött az erősség oszmán védőin. A több órán át tartó véres közelharcban végül a keresztények győzedelmeskedtek.⁸⁴ A sikert követően a tizenöt éves háború időszakában nem ostromolták meg többet az erősséget és az 1594-ben elmenekült lakossága is visszatérhetett.

Az erősség elleni újabb török támadásra 1683-ban került sor. A Bécs elfoglalására vonuló Kara Musztafa nagyvezír győri táborában megtartott haditanácson Rásid efendi szerint Ibrahim budai beglerbég Győr megostromlására tett javaslatot. Indoklása szerint az ellenség kezén maradt erősség nagy gondot jelenthet az oszmán fősergeknek. Kara Musztafa azonban elvetette ezt a lehetőséget és a császárváros felé való továbbvonulás mellett döntött, ezért a Daniel Müller (Miller) és Esterházy János vicegenerálisok parancsnokága alá rendelt mintegy 6800 gyalogos által védett erősséget csupán körülzárták. Ott maradt lakóknak nem kellett tehát átélniük a várívás borzalmait és megpróbáltatásait.⁸⁵

A nagyvezír hada azonban 1683. szeptember 12-én vereséget szenvedett a császárváros felmentésére érkezett keresztény seregektől Kahlenbergnél.⁸⁶ Menekülő egységeit csak Győrnél sikerült úgy-ahogy rendbe szednie. A sors különös fintoraként Kara Musztafa a csalódottság és a kudarc felett érzett haragját – egyebek mellett – Ibrahim pasán töltötte ki. Mikor megtudta, hogy a csatában a jobbszárnyat vezető budai beglerbég elsőként ért a győri táborba, lefejeztette.⁸⁷ Az oszmán főserg maradványa ezt követően tovább vonult Buda irányába nyomában Sobieski János lengyel lovasságával.

Ugyanígy nem vették Győrt ostrom alá a Rákóczi-szabadságharc idején az Észak-Dunántúlra betört kuruc hadak sem. Bottyán János *generális-főstrázsamester* ugyan 1707. június 23-án váratlanul megtámadta Győrszigetet és Győrt, a császári-királyi csapatok dunántúli kiinduló bázisát.⁸⁸ A rajtaütés el-

hárításából és a győzelemből nem csupán a Bartolomeo Toldo de Beda *Obrist* vezette zsoldosok, hanem a német polgárokból álló őrség is kivette a részét.⁸⁹

A győri erősség utolsó ostromára és megszállására 1809-ben az I. Napóleon császár és szövetségesei ellen vívott ötödik koalíciós háborúban került sor. Mivel ezt a (bel)város lakosságának a számára igen nagy próbatételt és szenvedést jelentett, ezért érdemes erre hosszabban is kitérni.

Győr utolsó ostroma és a francia megszállás

Az ötödik koalíciós háborúban, 1809-ben I. Napóleon császár francia és szövetséges serege a Magyar Királyság területére lépett. Az itáliai hadszíntéren a János főherceg vezette Belső-Ausztriai Hadsereg ugyan április közepén még két győzelmet aratott, ám a hónap végére a stratégiai kezdeményezés kicsúszott a kezükből és visszavonulni kényszerültek. A főherceg a Morva-mezőnél állomásozó Károly főherceg seregével akart egyesülni, ám az Eugène Beauharnais, Itália alkirálya – Napóleon fogadott fia – vezette francia erők ezt megakadályozták. Így a császári-királyi hadak Graz érintésével Körmendhez, majd június 13-án Győr alá értek, ahol egyesültek velük a József főherceg-nádor vezette nemesi felkelésnek rendelkezésre álló csapatai. A másnap, június 14-én Kismegyernél kibontakozott csatában több tényező együttes hatásának eredményeként Beauharnais erői győzelmet arattak.⁹⁰

Győr közössége már a csatát megelőzően érezte a háború közeledtét. Bécsből a városon át Budára menekültek az udvari előkelőségek, közöttük Ludovika császár- és királyné, aki május 4-én töltött itt egy napot. Vilt József győri püspök hamarosan elhagyni kényszerült palotáját, mert azt József nádor foglalta el, és rendezte be főhadiszállásnak. Eközben gyűltek a csapatok a városban és környékén, amelynek védműveit is megerősítették és bővítették. A katonai parancsnokság számolt a fegyveres polgársággal is, mint rendvédelmi erővel, a polgárőrség május 28-án tette le az esküt.⁹¹

A Belső-Ausztria Hadsereg közeledte már nagyobb gondot jelentett a győriek számára. A város június 12-én előkészületeket tett a másnap érkező János főherceg seregének fogadására. A pékeknek kiosztották a lisztet, hogy abból napi 3000 porcióval több kenyeret süssenek.⁹² A közösség igazán nagy próbatételére azonban két nappal később került sor. Még tartott a csata Kis-megyernél, amikor Péchy Mihály mérnökkari ezredes, Győr erődparancsnoka elrendelte a belváros három kapujának bezárását és eltorlaszolását. Erre szükség is volt, mivel Beauharnais még aznap este parancsot adott az erősség körülzárását és ostromát. A Jacques-Alexandre Bernard Law, Lauriston márkija hadosztálytábornok vezette francia csapatok június 15-én reggel benyomultak a Nádorvárosba, és tüzelőállásba vontatták az ágyúkat. Ezt követően a hadosztálytábornok megadásra szólította fel a védőket, sikertelenül. Míg az ostromlók kezdetben a megfelelő tüzérség és a lőszer hiánya, illetve a pontatlan célzás (a június 15-én kilőtt lövedékek egy része Révfaluban csapódott be) miatt nem tudták a védműveket megfelelő hatékonysággal rombolni, addig az ostromlottak igyekeztek saját helyzetüket javítani: a lövedékek becsapódásának tompítására szalmával és trágyával terítették be az utcák kövezetét, a tűzveszélyes padlásokat lomtanánították, és a lakosság a pincékben keresett menedéket. Emellett kitörésekkel is igyekeztek megakadályozni vagy lassítani az ostromműveleteket: június 16-án a Fehérvári-kapu körül álló vásár- és vámházakból próbálták a francia lövészeket kifüstölni, amiben a győri polgári lövészegylet tagjai is részt vettek. Ugyanezen az éjszakán pedig a külvárosi piac bódéit kísérelték meg felgyújtani.

A franciák ostroma újabb lendületet vett, amikor Pozsony alól tüzérséget és nagy mennyiségű löszert csoportosítottak át Győrhöz, illetve mikor kiderült, hogy a védők nem számíthatnak felmentésre. Az ostromlók június 20-án reggel újra megadásra szólították fel a védőket, majd a nemleges válasz átvételét követően immáron gyújtóbombákkal kezdték el lőni a várost, aminek következtében a Káptalandombon négy ház leégett. A védők is viszonozták a tüzet a rendelkezésükre álló tizennégy lövegből. Néhány ellenséges ágyút el is találtak, illetve több lőporos szekeret megsemmisítettek. Ennek

ellenére a következő nap estéjére a védők helyzete tarthatatlanná vált, mivel a franciáknak sikerült rohamra alkalmas rést ütni az erőd falán. Péchy ezért június 22-én a franciáktól követeket kért a kapitulációs tárgyalások megkezdéséhez. Ennek értelmében az ostromlottak június 24-én 16 órakor kezdhették meg az elvonulást. Fegyvereiket a védművek külső sáncainál kellett letenniük. A tisztek minden málhájukat, míg a közlegények tarisznyájukat vihették magukkal. Az elvonulók esküt tettek, hogy a továbbiakban sem a franciák, sem szövetségeseik ellen nem harcolnak. Emellett megállapodtak a hátrahagyott sebesültek és betegek ápolását illetően, valamint arról, hogy a polgárokat nem éri semmilyen bántódás.⁹³

A császári-királyi erők kivonulását követően Lauriston vezetésével mintegy 1.000 tiszt és 6.000 közkatonára vonult be Győrbe. A tábornokokat és a főtiszteket a püspöki és a kanonoki palotában, míg a katonaságot a kaszárnyákban és a polgárok házaiban szállásolták el. Térparancsnoknak Lauriston Étienne Félix d'Hénin de Cuviller őrnagyot nevezte ki. Másnap, június 25-én délelőtt az itáliai alkirály is belovagolt kíséretével a városba, köztük Louis Marie Jacques Amalric, Narbonne-Lara grófja altábornaggyal, akit a megszállt magyarországi területek kormányzójává neveztek ki. Beauharnais, miután fogadta a hadtest és hadosztályparancsnokok üdvözlését, szállására, a Bezerédj-palotába ment, és egy rövid ideig Győrből irányította csapatait. Narbonne-Lara gróf a pannonhalmi főapáti palotában rendeztette be szállását.⁹⁴

A megszállók bevonulásukat követően lefoglaltatták a városi raktárakban és a magtárakban őrzött készleteket. A súlyos követelések ellenére azonban igyekeztek megnyerni a lakosság rokonszenvét, és fölöslegesen nem akartak konfliktusba keveredni. Emellett az ostrom után hozzákezdték Győr újbóli megerődítéséhez is, hogy a védművekben esett károkat kijavítsák és újból védhető állapotba helyezték az erődöt. Ehhez a város minden házából egy embert rendeltek ki, de a munkából a szomszédos települések is kivették részüket. A védművek kijavítása mellett elsősorban az új hidaktól, zsilipektől

és a Rába felduzzasztásától remélték, hogy komolyabban hozzájárulhatnak a védelem megerősítéséhez.

A város magisztrátusa már a megszállás kezdetén, június 24-én határozott egy bizottság felállításáról, hogy a francia élelmiszerigények felmerülése esetén ne kelljen minden esetben a teljes közgyűlést összehívni. Kinevezték a különböző termékek felügyelőit, akiknek feladatává tették ezek beszerzését. A Győrt megszálló itáliai katonaság Severoli-hadosztálya, a munkálatokra idevezényeltek, illetve az átvonuló, csak egy vagy két napot a városban töltő egységek hamarosan felélték a közösség minden élelmiszer tartalékát. A francia hatóságok rekvirálásáról készült feljegyzés szerint a városiak június 16-a és július 27-e között közel 85.000 forint értékben szállítottak a megszállóknak kenyeret, bort, marhát, zabot, szénát és tűzifát, de ezen kívül kalmárok és mesteremberek is benyújtották számláikat.⁹⁵

A rekvirálások közül kiemelendő a győri bencés pincében tárolt 3.000 akó bor esete. Satipatier francia felügyelő a hatóságok tudta nélkül kezdte a borokat elhordani. Ez könnyen ment neki, mivel a pince kulcsát is megtartotta magának. A borokért cserébe elismervényt adott át, azonban ezeket is ő állította ki.⁹⁶

A rekvirálásokon kívül a francia hatóságok Győrre mintegy 1.713.192 forint hadisarcot vetettek ki, ami mellé jelentős mennyiségű vásznat, szövetet, bőrt, búzát, lisztet, szénát és szalmát is követeltek. Mindezek lerovására igen rövid határidőidőket szabtak meg, hiszen négy, tíz napos terminust határoztak meg. Az első negyedét bécsi bankókban, a második részbe betudták a július 7-ig rekvirált javak értékét, a harmadik és negyedik negyedét pedig arany- és ezüst érmékben követelték. A hadisarc kivetését követően augusztus végén megkezdődött a lakosokra történő kiosztása is.⁹⁷

Mindezek alapján nem csodálkozhatunk, hogy a város – döntően német ajkú lakossága – hamarosan igen erős ellenérzéseket táplált a megszáll-

lókkal szemben. Már június végén egy, a város több pontján kitett falragasz borzolta fel a franciák kedélyeit:

„In Bonaparte seine Lüge sind wir Saat,

Wir können seine extra Blatt.”

Anno 1808.

Azaz: „Törkig vagyunk Bonaparte hazugságával, ismerhetjük [en- nek] plusz lapjait.”

Az 1808. év pedig a Francisco José de Goya y Lucientes által is megörökített 1808. május 2-i madridi felkelésre, azaz a *Dos de mayo*-ra utalhatott.⁹⁸

A megszállás alatt Napóleon is látogatást tett Győrben. A francia császár augusztus 31-én délután érkezett a városba, majd miután megszemlélte a védművek állapotát, a korábban a mostohafia által is lakott Bezerédj-palotában töltötte az éjszakát. Másnap, szeptember 1-én hajnalban azonban Hainburgon keresztül visszatért Schönbrunnba.

A háborúzó felek október 14-én Schönbrunnban aláírták a békeszerződést, amely értelmében Győr védműveit le kellett rombolni. A francia utászalakulatok október 19-én megtették a robbantáshoz szükséges előkészületeket. A bástyák és több ponton a falak felrobbantását november 13-án kezdték meg, és négy nappal később, november 17-én fejezték be. Ekkor vonultak ki a hátra maradt műszaki alakulatok és az utóvéd; utoljára pedig Narbonne-Lara kormányzó és kísérete hagyta el Győrt. A franciák kivonulását követően november 19-én megjelentek az első császári-királyi alakulatok a városban és maga I. Ferenc osztrák császár is e napon érkezett ide, majd másnap indult tovább.⁹⁹

Rásowszky János karmelita perjel összeírása szerint a megszállás költségei és a védművek lerombolása során keletkezett károk összesen 4 937 468 forintot tettek ki.¹⁰⁰ Ezek kárpótlása évekig, évtizedekig elhúzódó problémát jelentett. Győr esetében ráadásul nem csupán a rekvirálások, a hadisarc problematikájával kellett megbirkózni, hanem a hadizsákmány kérdésével is.¹⁰¹

Beszállások, megszállások és összecsapások az 1848/49. évi szabadságharc idején

Josip Jellačić horvát bán hadaival a pákozdi vereséget (1848. szeptember 29.) követően Bécs irányába hátrált, amely során október 3-án délután Győrbe érkezett. Bár a lakosok egy része (mintegy 1.000 fő) meg akarta támadni a horvát elővédeket, ám az újabb és újabb csapatok megjelenése eltántorította őket ebbéli szándékuktól. A nemzetőrség a bán közeledtének hírére a csanaki dombok közé vonult fegyvergyakorlatra; majd másnap Tétre, hogy egyesülhessen az üldöző magyar erőkkel. A védtelen város vezetése ezért kérte Jellačićot, hogy kímélje meg a polgárokat, fenntartva a személyi- és vagyonbiztonságot. Cserébe pedig felajánlották, hogy az ellátásra vonatkozó kívánságait teljesítik, amennyire a közösség erejéből telik. A bán és tábornokai a Püspökvárban, a tisztek a fogadóknál szálltak meg, a had döntő része azonban a szabad ég alatt éjszakázott. Mivel ellátásukról végül senki sem gondoskodott, hamarosan felbomlott a fegyelem. Ez, illetve a közeledő magyar seregről érkezett hamis hírek arra késztették Jellačićot és vezérkarát, hogy az azonnali továbbvonulás mellett döntsenek. Így a bán hada október 4-én el is indult. A győriek viszonylag kevés kártétellel megúszták az egynapos megszállást, sőt a belváros boltjai komoly haszonra tettek szert a horvátok vásárlásainak köszönhetően.¹⁰²

A bán csapatainak elvonulását követően csakhamar, október 6-án vonult be a Móga János altábornagy vezette mintegy 10 000 főnyi magyar had, amely azonban szinte azonnal Alsó-Ausztria határa felé vonult. Két héttel később, október 20-án az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) elnöke, Kossuth Lajos érkezett meg a városba a budai és pesti, valamint a Komárom és Esztergom vármegyei nemzetőrökkel. Utóbbiakat a belvárosban szállásolták el. Másnap a régi városháza erkélyéről beszédet intézett a győriekhez, majd a vele érkezett hadakkal október 22-én indult el Moson irányába. Velük tartott a még teljesen meg nem szervezett 23. honvédszászlóalj, valamint a Zichy Ottó vezette 1,300 fős győri nemzetőrség is.¹⁰³

A schwechati vereséget (1848. október 30.) követően a Görgei Artúr vezette, mintegy 28 000 főt számláló feldunai hadsereg a Kis-Kárpátoktól a Fertő-tó déli partjáig terjedő széles arcvonalon készült feltartóztatni az Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz tábornagy parancsnoksága alá rendelt, közel kétszeres túlerőben lévő császári-királyi főserg várható támadását. Kossuth november 5-én tudatta az OHB-val, hogy a magyar csapatok két „támasz pozíciója” Pozsony és Győr lesz. Az utóbbi megerősítését maga Görgei javasolta. A sáncok kiépítése a város körül még november folyamán megkezdődött. Lukács Sándor első rendelkezését november 12-én adta arról, hogy az erre a munkára kirendelt utászok mellett a polgárok is vegyenek részt a munkálatokban. Emellett december elejére megszervezett egy győri utászkart, amely felszereléséről a helyieknek is gondoskodniuk kellett.¹⁰⁴

Lukács ezen kívül is komoly szervezőmunkát végzett, hiszen igyekezett előteremteni a katonák és sebesültek felszereléséhez, illetve ellátásához szükséges javakat (élelmiszer, kötszer stb.). Majd december 19-én, Kossuth december 16-i és december 18-i felhívása alapján mozgó gerillacsapat alakítására szólította fel a helyieket. Erre azért volt szükség, mivel a Windisch-Grätz vezette főerők december 16-án megindultak, és csakhamar arra kényszerítették Görgeit, hogy csapatait Győrbe vonja össze. A magyar hadvezér erői azonban elégtelenek voltak az itt elkészült, ám túlméretezett sáncok megszállásához és hatékony védelméhez. Másrészt a nagy hideg miatt befagytak a folyók és a mocsarak, így akár ágyúval is át lehetett rajtuk kelni. Ezáltal pedig könnyen bekeríthették a támadók a városban és a város körül álló honvédsereget. Ezért Görgei, bár Kossuth Győr védelmét kérte tőle – amihez erősítéseket is ígért –, december 27-én elhagyta csapataival a várost.¹⁰⁵ Ez az utolsó pillanatban történt meg; ugyanis a császári-királyi csapatok ekkorra már szinte teljesen körülzárták Győrt.

Másnap, december 28-án megérkezett a városba Windisch-Grätz. A városparancsnoki teendőkkal megbízta gróf Apponyi Károly ezredest, aki a királyi biztossá kinevezett Zichy-Ferraris Bódoggal igyekezett biztosítani a város

és a vármegye lojalitását. Az átvonuló hadak komoly károkat okoztak a városiaknak: raboltak, fosztogattak és nagy címletű papírpénzüket miatt gyakran nem fizettek a kereskedőknek sem.¹⁰⁶

A tavaszi hadjárat eredményeként 1849. április 26-án sikerült a Komárom körüli császári-királyi ostromzárát feltörni. A győzelmet követően két lehetőség kínálkozott a magyar hadvezetés számára: vagy üldözi az ellenség Bécs felé vonuló II. és III. hadtestét, és megkísérli a császárváros megtámadását, vagy visszafordul és megostromolja Budát. A katonai és politikai érvek ez utóbbi döntés mellett szóltak. A magyar főszereget tehát visszaindult a magyar főváros irányába és ostromára, míg az ekkor még ezredesi rangban lévő Poeltenberg Ernő¹⁰⁷ vezette VII. hadtest két hadosztályának azt adták feladatul, hogy a Rába-vonalát megszállva, Győrből tartsa szemmel és „foglalkoztassa” Moson, Magyaróvár és Pozsony térségében összpontosuló jelentős túlerőben lévő császári-királyi sereget.¹⁰⁸

Ez a Bécs felé hátráló, II. és III. hadtest április végén újra komoly terhet rótt Győr város lakosságára. A csapatok ellátását a városparancsnokság csak úgy tudta biztosítani, hogy a győri előjárókat a szabadrablás engedélyezésének kilátásba helyezésével fenyegette meg. Előfordult, hogy egy-egy polgárhoz 25–50 főt is beszállásoltak. A katonák ráadásul mindent elloptak, amit tudtak. A császári-királyi egységek végül április 28-án hagyták el a kifosztott Győrt. Az első magyar huszárrőr május 1-jén érte el a várost. Maga Poeltenberg egy nappal később, május 2-án érkezett Győrbe. A katonaság és a polgárság (főleg a diákok) május 4-én fáklyás felvonulással köszöntötte őt és a visszaérkezett Zichy Ottó alezredest is.

A honvéd hadtest megjelenését követően hamarosan a magyar polgári közigazgatás is helyreállt. A városba május 6-án visszatérő Lukács Sándor, mint városi és egyben megyei kormánybiztos, majd az őt hivatalában helyettesítő Gyapay Dénes elsődleges feladatának tekintette az újoncozás újbóli megszervezését és a friss regruták, valamint a VII. hadtest katonaságának felszerelését és ellátását, ami természetesen ismét nagy terhet jelentett a helyi polgárság

számára. Például a város összesen 140.000 forint kölcsönt adott a VII. hadtestnek. Gyapay intézkedett a polgároknál lévő fegyverek, illetve az ellenségtől elfoglalt hadszerek pénzért történő beszolgáltatásáról. Emellett a nemzetőrség intézménye is újraéledt, ám már nem kapott jelentős szerepet.¹⁰⁹

A Győrben állomásozó VII. hadtest május és június folyamán egyre nehezebben tudta ellátni a Rába-vonal védelmét. Ráadásul a császári-királyi főerők parancsnoka, Julius von Haynau tábornagy úgy döntött, hogy Poeltenberg erőit bekerítve és megsemmisítve ragadja magához a hadászati kezdeményezést. Ezért csapatai döntő többségét a Duna bal partjáról szinte észrevétlenül átcsoportosította a folyó jobb oldalára, és június 26-án megkezdte a támadást. Poeltenbergnek feltett szándéka volt mindaddig megtartani Győrt, amíg az ígért erősítés meg nem érkezik. A kibontakozó június 28-i csatában azonban erői elégtelennek bizonyultak az ellenség túlerejével szemben. Azért, hogy elkerülje a teljes bekerítést és csapatai megsemmisítését, kénytelen volt feladni a várost.¹¹⁰

A győztes sereg élén maga az új uralkodó, Ferenc József vonult be Győrbe, és ismét kinevezték városparancsnokká gróf Apponyit. Haynau a városban kiadta kiáltványait a Kossuth-bankók betiltására, az ostromállapot szabályaira és a haditörvényszéki eljárásokra vonatkozóan.¹¹¹ A következő napon, június 29-én a statáriális bíróság működésbe is lépett és halálra ítelt két győri polgárt, Woititz Adolfot és Szwelka Rotiast. A vád ellenük az volt, hogy egy császári-királyi század katonáit átállásra buzdították, valamint „lehangolni és bátortalanítani szándékozván, hamis és felingerlő beszédeket tartottak.”¹¹² Hermann Róbert megfogalmazása szerint a császári-királyi hisztérikus gyanakvás áldozatává vált. Erre enged következtetni Goldmark Károly visszaemlékezése is, amely szerint egy félreértés miatt még őt is majdnem kivégezték.¹¹³

Az újabb megszállás újabb terhekkel járt a polgárok számára. A csizmadiacéhnek 2.000 csizmát kellett kiszolgáltatnia, és a hadikórház ellátását is a városra terhelték. A legnagyobb gondot az jelenthette a városvezetésnek és a

polgárságnak, hogy 100.000 forint kölcsönt kellett felvennie a városvezetésnek a fővezérségtől, a császári-királyi csapatok számára követelt és megajánlott hadszerek kiállítására.¹¹⁴

A város augusztus első felében újra magyar kézre került, ha csak rövid időre is. A Komárom védelmét irányító Klapka György vezérőrnagynak augusztus 3-án sikerült a Duna jobb partján felállított ostromzárat feltörni, és csapatai augusztus 5-én Győrig nyomultak előre, amit az ide helyezett császári-királyi erők már az előző napon kiürítettek. A néhány napig újra működő magyar hatóságok, az augusztus 8-án a városba érkezett Újházi László Komárom városi és megyei kormánybiztos felszerelést és több százezer forintra rúgó kölcsönt követeltek ismét a városvezetéstől, illetve újra megkezdődött az újoncozás is. A honvédek elfogták Hannibál Lajos Sopron vármegyei rendőrbiztost is, akit azzal vádoltak, hogy menekülő magyar katonákat fogatott el és szolgáltatott ki a császári-királyi hatóságoknak. A halálos ítéletet felette augusztus 10-én mondták ki, majd másnap este kivégezték. Ezt követően Klapka a főhadszíntérről beérkezett jelentések hatására visszavonult Komáromba, majd a császári-királyi csapatok előőrsei augusztus 15-én újra feltűntek a városban.¹¹⁵

Bombázás, ostrom és megszállás a II. világháborúban

A 20. század első nagy világégésében, a Nagy Háborúban Győrt ugyan nem érte el a front, ám a román megszállás terheit el kellett viselje. A II. világháborúban azonban katonai műveletek és harci cselekmények is folytak a város területén.

A Margarethe terv és Győr

A Harmadik Birodalom hadvezetése részéről már 1940-ben felmerült a Magyar Királyság katonai megszállásának terve. Erre azonban 1944 tavaszáig nem

került sor. A *Margarethe* hadművelet (*Unternehmen Margarethe* vagy *Margarethe I*) végső kidolgozására Adolf Hitler 1944. február 28-án adott parancsot. A terv értelmében a Bécs térségében állomásozó LVIII. páncélos hadtest *Panzer Lehr* hadosztályának Bruck an der Leithanál kellett átlépni a magyar határt, majd Győrön áthaladva Budapest irányába vonulnia. Feladata szerint az útközben elért ipari területeket, valamint közúti és vasúti csomópontokat meg is kellett szállnia. A hadosztály győri átvonulását az akkor középiskolai diák Hárs Ottó a következőképpen örökítette meg:

„Győr, 1944. március 19. vasárnap. Azt szoktuk mondani; történelmi idöket élünk. Valószínűleg máskor is ezt mondták az emberek és ezután is ezt fogják mondani. Ezt a mondatot épp úgy elkoptatta az emberiség néhány százezer év alatt, mint ezt a sóhajtaszt; azok a régi jó idök! Az emberiség – nem hiába egyes emberekből tevődik össze – hiú és szereti magát sajnáltatni. Ezek után elfogulatlanul megállapíthatjuk, hogy minden jelen idö: történelmi idö és minden múlt idö: régi jó idö.

De mégis, a mi korunk egészen más. (Vagy régebben is ezt mondták?) A történelem hullámozása, soha ez előtt ilyen rövid idö alatt, ekkora kilengéseket nem mutatott.

Reggel korán már ½ 7-kor, amint öltözöm, valami 8 d[a]r[a]b Messershmiedt vadász¹¹⁶ száguldott el sivitva. Nem gondoltam semmi-re. Megszoktuk már ezeket a gépeket. Nyugodtan megyek be misére. Hát, amint fölérek a Baross-hídra látom ám, hogy nagy dörgéssel hernyótalpas harckocsik dübörögnek a Sz[en]t István úton. Na, gondolom valami gyakorlatra mennek a tüzérek, mert a kocsik színe a mi terepszínünk zöld-barna folt. Csak mikor közelebb érek, látom ám, hogy sziürke rohamsisakok látszanak ki a kocsikból. Ezek németek! Önkénytelenül valahogy megrettentem ettöl a gondolattól. Mit akarnak ezek itt? Hová mennek ezek? Végtelen sorokban jönnek a hernyótalpasok, és mint a villám úgy száguldanak közöttük a mo-

torkerékpárosok. Rohamágyuk¹¹⁷ is ágaskodnak közbe az oszlopban. Közben német Voke-Wulfok¹¹⁸ dübörögnek el alacsonyan húzva. Nem néztem tovább őket, nem nézhettem a vonulást, mert mentünk a misére. A srácok közt már van olyan, aki azt mondja, megszállnak bennünket, arról következtetve, hogy minden harcokban, minden gépfegyverben benn van az éles heveder. Mások már tudják is, mért szállnak meg bennünket. Azért, mert a kormányzó úr tegnap ment át itt Győrön a »Turáni«-al ki Németországba és most a németek nem engedik haza, addig, míg meg nem szálltak bennünket.

Jövünk ki a miséről. Még mindig jönnek a németek. Vég nélkül. A Sz[en]t István út mentén már végig állnak a harcok. Jövök haza nem nézem tovább, egyrészt, mert nagyon rossz sejtelmeim vannak, másrészt meg – mert igen éhes vagyok. Aztán hallgatjuk a rádiót. ½ 1-kor megszünteti az adást. Kanizsát, Zalát riasztják, Sopron légiveszély, de mi nem kaptunk még csak légiveszélyt sem. Aztán 3-kor folytatta a rádió az adást.

Délután megenyhült a reggeli csípős idő és kimentem megnézni itt vannak-e még a németek. Itt! Leálltak, de úgy látszik csak pihenőre, mert kajáltak, meg énekeltek. Kis gyerekek hancúroztak ott körülötök és azokkal is el viccelődtek. Általában nem úgy viselkednek, mint a megszállók. Vagy ki tudja?!

A történelem itt dübörög előttünk és ott dörög a fejünk felett. Érezzük, hogy minden pillanatnak évszázados súlya van, ma még az újságírás is történelemírás, ma mindenki összeszorult gyomorral és kalapáló szívvel érzi, hogy történik valami, hogy fog történni valami, amitől minden más lesz, egészen más. Ma minden elődünknel több joggal és hitelesebben mondhatjuk; történelmi idöket élünk. Sajnos... ”¹¹⁹

„Micsoda füst, por gomolyog a város felől”¹²⁰

Győr 1944. április 13-i és július 2-i bombázása

Az amerikai légierő tíz nappal az első Magyarország elleni légitámadását követően, 1944. április 13-án újra magyar célpontokat támadott. Az akció során az amerikai 15. Légi Hadsereg 5. *Bomb Wing*jének három *group*ja azt kapta feladatul, hogy a győri Magyar Waggon- és Gépgyár Rt Repülőgéposztályának belső gyártelepét, valamint a repülőtéri üzemeit és a repülőteret kellett bombázza.

A dél körül lezajlott¹²¹ támadás hatása lehengerlő és egyben sokkoló volt. A bombázás során teljesen leégett 77, míg további 308 épület szenvedett súlyos vagy könnyű tűzkárt, illetve rongálódott meg. A helyi hatóságok 1944. május 8-ig 532, a támadás során elhunyt személyt temettek el. Kórházi kezelésre szorult 1132 fő, melyből további 50 fő utólag hunyt el. Bár a támadás leginkább a Gyárvárost érte, ám az elcsúszott gyújtóbombaszőnyeg miatt Révfaluban óriási tüzek keletkeztek, melyeket csak 15-ére sikerült jelentős külső segítség bevonásával eloltani.¹²² Az eseményekről Hárs Ottó a naplójában eképpen számolt be:

„Még élek...Átéltam az első terrorbomba-támadást. [...] ½ 12-kor riadó. A Ráth Csumival rohanunk haza felé. Sok gép zúg már felettünk. [...] Már majd kiköpjük a tüdönket, mikor bumm-bumm, löni kezdenek. De már nem messze vagyunk mitőlünk. Rohanunk. Kopognak a háztetőkön a repeszdarabok. Vissza-visszanéztem, egyszer csak láttam, amint a vagongyár felől hatalmas robajjal fekete füst gomolyog fel. Ekkor értünk haza. Anyukám kicsit megnyugodott. Lementünk minden a pincébe. De én nem sokáig bírtam ott, feljöttem. A Plank bácsival, meg Ferivel a mosókonyhaajtóból néztük az egész itéletet. Mert ez olyan volt, mintha itt a földön már megítéltetnénk, és mindnyájan a pokolba jutnánk. Mert ez pokoli volt! Mintha le akarna szakadni az ég. A rengeteg 4 motoros Liberator¹²³ kb. 4.000 m[éter]en dübörög a villanva robbannak, az ágyúk bömbölnek és

minden összeolvad egy rettenetes, fülsiketítő morajjá. [...] Hát hogy micsoda érzés vett rajtam erőt, azt leírni nem bírom. Majd egy órán át támadtak az ellenséges gépek. Hirtelen látjuk ám, amint az egyik gépnek kigyullad a jobb motorja, és zuhanni kezd lángolva, dugóhúzóba. [...] Ezt a látványt életembe soha nem felejttem el! Vagy 3 perccig zuhant a gép. Kb. 2–3.000 m[éter]en szörnyű robbanással 3 felé szakadt a büszke Liberator. A két szárny külön esik és a törzs. Újabb robbanás és különválik a farok. Önkénytelenül kiabáltunk – ez rendes, mokány – mert ennek igazán örülünk, mikor ezek a légi-geszterek lezuhannak. Valahol a Rába mellett hatalmas füst száll a magasba, a lezuhanás helyén.¹²⁴ Lassan csend lett, a vagongyár borzalmasan ég. [...] A német és magyar katonák teherautóval mennek ki az ejtőernyősökért, mert valami öt kiugrott.”¹²⁵

A második, 1944. július 2-i bombázás alkalmával már a belvárosnak a Szent István, Gárdonyi, Andrásy út és Jókai utca által határolt része is súlyos károkat szenvedett. A 2. *Bomb Group* 20-25 Boeing B-17 Flying Fortress típusú bombázó repülőgépe által végrehajtott, mintegy 5-10 perces támadást követően összesen 229 épület, köztük a polgármesteri hivatal is, megrongálódott és ötvenegy személy veszítette életét.¹²⁶ A belváros lakói is hasonlóan élhették meg az eseményeket, ahogyan Hárs Ottó naplójában ezt megörökítette:

„Győr, 1944. július 2. Vasárnap. A borzalmak vasárnapja..! Átéltük a második légitámadást! Reggel elmegyek a ½ 9-es misére. [...] Aztán áldozás után a tisztelendő úr kihirdeti, hogy légiveszély van Bácskában, aki akarja elhagyhatja a templomot. Majdnem mindenki elmegy. Én is hazajövök. Nem sokára riadót kapunk. Erős dörgés. Mennek a vadászaink! Aztán nincs semmi. Szép napsütés van. Kiültünk a filagóriába. [...] 11-kor lefűjják a riadót. A Plank néninek kikerekезek a bulgárokhoz zöldségért. Éppen a Mari néninél veszem a zöldséget, mikor ott bemonddja a rádió nekünk a riadót.¹²⁷ Hamar fizettem és tekertem haza. Itthon, mint máskor, lessük az égen a jó szerencsét. Erős

dörgés közeledik. Valami 10 gépet látunk. Az eresz alól figyeljük őket. Biztos valami szétszórt kötelék!¹²⁸ Uram Isten, mi ez...? Kettéhasadt az ég...! Egyik fele szakad ránk...! Remeg a ház, reng a világ...nem tudom, hogy keveredtem le a pincébe...a légn nyomás megtaszított, fújta a hajamat...görnyedten álltam a gerenda alatt...a pince nyirkos földjén fekszik mindenki...a Glória most szalad csak le...elfekszik előttem az is a földön, csak mi görbülünk a Plank bácsi, meg én ... remeg a föld, remeg a pince, megrendült a világ ... még élünk? most..!, most..! de nem, még nem, de most ez az utolsó pillanat ... minden gondolat meg állt a fejemben ... most ... micsoda robbanások ... a vakolat potyog a fejemre, potyog rá ... már temetnek..? hiszen még élünk, élünk!! ... nem tudok semmire gondolni ... milyen meleg ez a pince ... pedig hideg ... miaz? ... csend van.? csak nem örökre..? nem, nem, szaladunk fel ... micsoda füst, por gomolyog a város felől ... a vasút ... az a szép pályaudvar. Istenem ... milyen fojtó a füst ... hát arra, mi az a füst..? csak nem a Grab-gyár¹²⁹...? de már oszlik a por, meg a füst ... Az utcán mindenki befelé megy, még le sem fújták pedig a riadót.¹³⁰ De nem is tudják, hiszen nincs villany! Kerékpárosok tekernek a városba, én is bemennék, ha jó lenne a kerekem. Mindenki kiabál. A városháza, a Fehér Hajó, a Royal, a bank [...] ha valaki a város felől jön, azt minden méteren lefogják. A vasútnak semmi baja! A Grab-gyár tönkrement.¹³¹ Mi lesz? Elmentünk a templomba is. Mindenki megrémülve beszél a szörnyűségekről. Autók robognak, biciklisek csengetnek. Megszólal a sziréna, de csak a központban, itt meg harangoznak. De mindenki fél. Félnünk, Az előbbi borzalmas percek hatása alatt állunk. Hátha új hullám jön! Nem jön! De magam sem hiszem. Valami ebédet ettünk azut[án], de nem igen ízlik semmi. Szinte csodálkozik az ember, hogy az élet megy tovább. Nem sok a halott, hála Isten. 31 a közül. Borzalmas volt. [...] Hát rettenetesen néz ki a város! Borzalom! A Baross út, a Deák út, Árpád út, Andrásy út, Sz[en]t István út. Oh, hát azt nem lehet elmondani! A városháza! A torony rondán megroggálódott, az erkély leszakadva, az óra betörve, csupa por, üvegcserep

minden. A városházán ép ablak nincs. A Fehér Hajó, az Opitz kerék-párüzzlet, a bank, pláne a Kulacs mulató majdnem volt-nincs! A Royál előtt, ahol a rendőr áll, egy hatalmas tölcser van tele vízzel, olyan mély! Nem, nem lehet azt elmondani. Örület!! Örület!!!”¹³²

Az ostromlott Győr és a szovjet megszállás

A II. világháborúban Győrt nem csupán a bombázások sújtották, a frontvonal is egyre gyorsabban közeledett a város határaihoz. A német hadvezetés úgy döntött, hogy a stratégiai fontosságú települést nem nyilvánítja úgynevezett „szabad városnak”. Ennek értelmében a magyar és német műszaki és munkásalakulatok mellett a keleti országrészekből ide menekült személyeket, valamint a helyi lakosokat is – nemre való tekintet nélkül – a harckocsi és gyalogsági támadás elhárítására alkalmas sáncrendszer kiépítésére rendelték ki. A győri hídfő dél-délkeleti részét a 6. páncélosadosztály, míg a 2. SS-páncélosadosztály (*Das Reich*) pedig a keleti és északkeleti részét védte. Az előrenyomuló 2. Ukrán Front erői egy napig harcot követően elfoglalta a mintegy három hónapig épített védőállásokat és harckocsiárkokat. Ennek oka az volt, hogy az általános visszavonulásban lévő német csapatok vezetői nem látták értelmét a hídfő védelmének, mivel az előretörő szovjet erők már több helyen is átkeltek a Rábán és a Kis-Dunán. Így március 28-án dél körül elkezdték a város kiürítését. Ezért heves harcokra ugyan nem került sor, ám a március 30-ig tartó szórványos összecsapások nyomait a belváros is magán viselte. A Széchenyi tér és a Jedlik Ányos utca sarkán egy német páncéltörő által eltalált szovjet rohamlöveg, míg a Munkácsy utcában a (Petőfi) híd közvetlen közelében egy kilőtt Tiger B roncsa állt. A két tüzérség lövései és ezek repeszei több épületet is megrongált. Maga a székesegyház is belövést kapott.¹³³

A harcok során Apor Vilmos győri püspök több száz menekült befogadott a Püspökvár pincéibe. A püspök itt tartotta utolsó szentmiséjét is. Hat szovjet katona március 30-án délelőtt 11 órakor németek után kutatva bebocsátást kért az épületbe. Mivel ellenséget nem találtak, így magukkal vittek pár hordó misebort, ám este 6 óra körül – immáron részegen – visz-

szatértek. A pince bejáratában őrködő Apor Vilmostól a pincében összezsúfolódottak közül ötven nőt követeltek a kaszárnyájukba burgonyát pucolni. A püspök a szovjet parancsnokságra elküldte két papját, ám onnan hiába várt segítséget. Eközben maga pedig férfiakkól és idősebb asszonyokból próbálta kiállítani a követelt létszámot. De az ittas katonák eközben elkezdték zaklatni a fiatalabb nőket. Apor Vilmos megkísérelte kitéssékelni a hivatlan „vendégeket”, sikertelenül. Az egyik nagydarab katona elővette pisztolyát, majd némi dulakodást követően, a lőfegyver tárát kilőtte. Apor Vilmost három lövés érte. Ezek közül az egyik – a halálos – a hasüregébe hatolt be. A lövést kapott püspököt a városon keresztül a Nádorvárosban lévő kórházba vitték és megműtötték. Életét azonban nem lehetett megmenteni. Apor Vilmos 1945. április 2-án, húsvéthétfő hajnali egy órakor életét veszítette. Egyes vélekedés szerint az elkövetők megbüntetése elmaradt. Ezzel szemben az utóbbi időben megjelent az a nézet, amely szerint a nagy felháborodás miatt a Magyar Kommunista Párt Kádár Jánost azonnal Győrbe rendelte. Közbenjárására pedig a szovjet hatóságok haditörvényszék elé állították és kivégezték.¹³⁴

A városban a közbiztonság helyzete a későbbiekben sem javult. A megszálló szovjet erők élelmezése, ellátása a város feladata volt. Ezeket a törvényhatóság munkáját ideiglenesen átvevő helyi Nemzeti Bizottság teljesítette is, mégis a katonák rablásainak és az erőszakos atrocitásoknak a közösség valamennyi tagja ki volt téve. A fegyvertelen helyi rendőri erők pedig nem tudtak hatékonyan fellépni a bűnelkövetőkkel szemben. Ezért Nemzeti Bizottság a közösség személyi és vagyonbiztonsága érdekében folyamatosan kérte a szovjet városparancsnoktól, hogy katonáinál járőrözéssel, a fegyelem helyreállításával és szigorú büntetésekkel (kivégzés) érje el. A folyamatos megkeresésekre a Bisinger sétányon működő városparancsnokságtól csupán ígéreteket kaptak, illetve azt a magyarázatot, hogy a büntetteket valójában szovjet mundérba bújt magyar banditák követték el. A polgárok ezért féltek délután és este elhagyni lakásaikat, ami már a romeltakarítási és helyreállítási munkák elvégzését fenyegette.

A sorozatos panaszok 1945 decemberére eljutottak a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) elnökéhez, Kliment Jefremovics Vorosilov marsallhoz is. Ennek köszönhetően a városvezetésnek sikerült megállapodnia a szovjet városparancsnokság és a SZEK képviselőivel, hogy egyrészt a szovjet és magyar katonák közösen járőrözve biztosítják a közbiztonságot. Másrészt olyan intézkedéseket igyekeztek bevezetni, amelyekkel megelőzhetőek a bűncselekmények,¹³⁵ illetve segítettek a bűnelkövetők kézrekerítését.¹³⁶

A lakosság terheinek a csökkentését remélték azon intézkedéstől is, amely értelmében a magánlakásokon elhelyezett szovjet tiszteket és altiszteket egy számukra kiürített házba helyezték volna el.

Az atrocitások ettől függetlenül tovább folytak. Jó példa erre az újonnan kinevezett főispánt, dr. Borbély Endrét ért inzultus 1946 januárjában. A határozott fellépés és a helyszínre érkező három magyar katonának sikerült megakadályoznia, hogy két szovjet katona el ne vegye értékeit. Az elfogott és lefegyverzett bűnelkövetőket átadták a szovjet hatóságoknak, akik azzal védekeztek, hogy két személy katonaszőkevény és már a következő napon kivégzik őket.¹³⁷

A közösséget sújtó egyéb katasztrófák

Az ostromokon, bombázásokon és megszállásokon kívül az évszázadok során a belvárost tűzvészek, járványok, árvizek és természeti katasztrófák is pusztították, rombolták. Ezek közül a legjelentősebbeket és legfontosabbakat összeszedve és bemutatva képet alkothatunk arról, milyen nehézségekkel kellett a közösség tagjainak szembenézniük ezen alkalmakkor.

„Borzalmas és szánalomra méltó látvány volt”¹³⁸

Az 1566. évi győri tűz

Győr több súlyos tűzvészt átélt története során. Mátyás király (1458–1490) 1489-ben hat esztendőre elengedte a város adóját, mivel annak nagy része leégett. Az újjáépítés éppen csak elkezdődött, amikor is 1493-ban újra Győr egésze a tűz martalékává vált.¹³⁹ A város 1529-ben újra leégett. A korábbi és későbbi kutatások azonban eltértek ennek okozóját illetően egymástól. Szávay Gyula 1896-ban megjelent művében úgy fogalmazott, hogy „midőn Mohammed szendrői bej a török előhadakkal Győr felé közeledett, Lamberg Kristóf¹⁴⁰ parancsnok az ágyúkat és hadiszereket Bécsbe szállíttatta s a várat felgyújtván, az őrséggel elvonúlt. A tűz nem csak a várat, hanem a várost is nagyobb részben elhamvasztotta s épen ez okból a törökök az elégett Győrt nem is bántották. Valószínűleg ekkor kapta Győr a török Janik kala nevet, ami égett

várt jelent s azontúl a törökök állandóan így nevezik.”¹⁴¹ A Karácson Imre fordításában 1916-ban megjelent Kjátib Cselebi török történetíró elbeszélésében azonban a következőket olvashatjuk az eseménnyel kapcsolatban: „A 935-ik évben¹⁴², mikor Szülejmán szultán Bécs vára ellen ment, ennek lakosai nem hódoltak meg, ezért a sáhi¹⁴³ parancsára szeltében ágyúzták és a külvárosa elégett, innen nevezik Janik néven.”¹⁴⁴ Azaz nem Lamberg gyújtotta fel a várat és a várost, hanem az oszmán tüzérség.

A várost 1556-ban ismét tűzvész pusztította¹⁴⁵, ám ennél jóval súlyosabb károkat okoztak a tíz évvel később, 1566 őszén felcsapott lángok. Erről az eseményről két egykorú forrás, a szemtanú Forgách Ferenc váradi püspök emlékirata és a kortárs Istvánffy Miklós történeti munkája is igen bőségesen beszámolt.¹⁴⁶ Utóbbi a tűz keletkezésének a dátumát is megadta. Szerinte Szent Mihály napjának, azaz 1566. szeptember 29-ének hajnalán ütött ki a tűz.¹⁴⁷ Forgách leírásából pedig azt tudjuk, hogy a Rába felé vezető kaputól, azaz a Bécsi-kaputól nem messze keletkezett a tűzvész.¹⁴⁸

Mi okozhatta a katasztrófát? Erre a kérdésre már a kortársak sem tudtak egyértelmű választ adni. Forgách szerint megállapíthatatlan volt, hogy véletlenül vagy az ellenség ravaszságából keletkezett-e tűzvész, ugyanis mind a kettőt beszéltek.¹⁴⁹ Istvánffy sem tudta, mi okozta a gyulladást, ám megjegyezte, hogy a németek az itáliai zsoldosokat vádolták meg szándékos gyújtogatással és többet közülük meg is öltek, holott ők – szerinte – ártatlanok voltak ebben.¹⁵⁰ Az esetről a váradi püspök is említést tett. Ő azonban úgy emlékezett, hogy a zsákmány után kutató taljánokat koncolta fel a felbőszült tömeg.¹⁵¹ Akárhogyan is történt Forgách emlékiratában úgy vélekedett, hogy „mint valami csodajel és az isteni harag megnyilvánulása, végképp megzavart és eszeveszetté tett mindenkit”, az a Győrnél táborozó keresztény hadat.¹⁵²

De térjünk vissza tűzvész leírásához. A tűz, amint fellángolt, gyorsan elharapódzott az erős szeleknek „köszönhetően”.¹⁵³ Istvánffy azt is tudni vélte, hogy először hevesen keleti, majd északi irányból érkezett az a légáramlat, amely porig égette a várost.¹⁵⁴

A szél azonban önmagában kevés lett volna a pusztításhoz. Forgách meg is jegyezte, hogy Győr ki is volt szolgáltatva a tűzvésznek. Utcái olyan szűkek voltak és annyi gyúlékony faanyagot felhalmoztak ott a keresztény had ellátására, hogy a lángok egészen a falakig tovaterjedt. Amikor pedig megfordult a széljárás, akkor a szemközti épületekre csapott vissza, és semmit sem hagyott épségben.¹⁵⁵

A váradi püspök és Istvánffy igen érzékletesen írja le az emberi szenvedést, amelyet az elemek elszabadulása okozott. Forgách emlékiratában azt olvashatjuk, hogy „egyszerre lehetett látni a futkosó férfiak, félénk asszonyok, gyermekek és táborból a városba átvitt betegek jajveszékeltét; mások az árokba ugráltak, mert már a falakon sem lehetett megmaradni; volt, aki épségben maradt, mások félig megégtek, és az egész testük annyira kivetkezett formájából, annyira sebes volt, hogy rájuk sem lehetett ismerni.”¹⁵⁶ Istvánffy történeti munkájában pedig eképpen mesélte el az eseményeket: „sokan az emberekben, nemcsak azkik sebesek vagy betegek valának, de még azokban is, kik marhájokért szorgalmatoskodván azokat az égés elől s veszedelemből kiragadozni igyekeznek vala, az házakban szörnyű gyulladástól hirtelen körülvételén és szánatosan megégyén elveszének.”¹⁵⁷

Szerinte azonban nem csupán a tűzvész szedte ekkor az áldozatait. Leírásából kiderül, hogy a kapukra és bástyákra vontatott, valamint tűzkészültségbe helyezett nyolc, nagy kaliberű ostromágyú is kilőtte töltetét, ezzel sok ártatlan ember halálát okozva.¹⁵⁸

A tűz a városból szinte azonnal átterjedtek a magyar hadak falak alatt felállított táborába is.¹⁵⁹ Istvánffy ezt azzal magyarázta, hogy a sátrakban és a deszkákból összeállított ideiglenes istállókban felhalmozott széna és szalma kapott lángra.¹⁶⁰ A szemtanú Forgách pedig azt jegyezte meg, hogy elsőként Oláh Miklós esztergomi érsek konyhájában ütött ki a tűz, majd a táborban felhalmozott takarmány és faanyag gyulladt meg. Pillanatok alatt a kormos füst és a száraz őszi időben felszálló por az erős szélben úgy összekeveredett,

hogy homályba burkolta a tábor egészét úgy, hogy nem lehetett látni az eget sem és lehetetlen volt a tájékozódás is.¹⁶¹

A mentés és az oltás mindkét helyen lángok észlelést követően megkezdődött. A városban a kalmárok igyekeztek portékáikat biztonságba helyezni. Istvánffy szerint nem egy esetben javaikat egyszerűen el is ajándékozták, arra gondolván, hogy inkább másé legyen, mint a tűz martalékává legyenek.¹⁶² Ám arról is szót ejtett történeti munkájában a magyar Lívius, hogy többen kihasználták az alkalmat és ellopták az árukat vagy elhajtották a marhákat.¹⁶³ Hasonló esetet örökített meg Forgách is a már említett zsákmány után kutakodó taljánokról írva.¹⁶⁴

A táborban is megkezdődött az oltás és a mentés folyamata. A váradi püspök leírása szerint ez azonban nem ment zökkenőmentesen. Egyrészt a táborlakók egy része rohant csak hordókért, hogy azokban vizet hordjon. A többi fegyvert fogott, ugyanis elterjedt az a rémhír, hogy a török ki akarja használni a felfordulást és támadni készül. Másrészt – írta Forgách – mindenki más – a vezérekkel egyetemben – csak a magáéra ügyelt. A váradi püspök ezt követően magát állította az események centrumába. Szerinte a lángok még tovább is terjedtek volna, ha embereit nem utasítja arra, hogy a Dunából vizet hordjanak és azt szétfecskenedzzék. Emellett pedig az, hogy megparancsolta szolgálainak a távolabbi épületek lebontása, szintén hozzájárult ahhoz, hogy sikerült megfékezni a tüzet.¹⁶⁵ Istvánffy ezzel szemben arról számolt be, hogy a lángok megfékezése elsősorban a magyar had tábornesterének, Tahy Ferencnek és más kapitányoknak volt köszönhető, akik vitézeikkel oltatták a tüzet.¹⁶⁶

A városban sok ember elpusztult, megsemmisültek az állami és magán-készletek, illetve sok áru, amelyek ott fel voltak halmozva. Csupán a székesegyház, a torony/vár és Eck Graf zu Salm győri *Obrist* háza, rezidenciája menekült meg a tűzvészttől. Az utóbbi kettő megoltalmazásáról mind Istvánffy, mind pedig Forgách említést tett, ám az általuk leírtak ismét eltérnek egymástól. A váradi püspök emlékiratába azt jegyezte fel, hogy aggódtak, hogy ezekre

az épületekre is átterjed a tűz, mivel itt őrizték a lőport és egyéb tüzérségi eszközöket is. Ezek felrobbanása pedig nem csupán Győrt, de az egész keresztény tábort elpusztította volna. Ezt az I. Cosimo de Medici firenzei herceg által küldött itáliai segélyhad parancsnokának és zsoldosainak sikerült megakadályoznia. Igaz – teszi hozzá Forgách – „köszönetként” közülük nem csak a zsákmányt keresőket, de az ott lézengőket is megölte a feldühödött sokaság.¹⁶⁷

Istvánffy ezzel szemben azt írta történeti munkájában, hogy Salm és zsoldosai nagy nehezen úgy tudták megvédeni a toronyban/várban és a házban felhalmozott lőport a robbanástól, hogy a vasajtókat és vasablakokat bezárták. Így rekesztve kívülre a lángokat.¹⁶⁸

A pusztító tűzvészek ezt követően sem kerültek el a várost. Hans Preiner (Breuner) győri *Obrist* az 1629-ben a pestis elleni védekezés miatt kiadott dekrétumában, rendeletében külön kihangsúlyozta, hogy a tüzesetek esetén a gyors és hatékony oltás érdekében a házak előtt edényekben tartsanak vizet.¹⁶⁹ A lángok azonban mind a 17., mind a 18. és a 19. században is több alkalommal (1647, 1654¹⁷⁰, 1698, 1718, 1753, 1776, 1778, 1830, 1843) felcsaptak és leégették Győr épületeinek egy része.¹⁷¹

„A Royal nagyszálló katasztrófája”¹⁷²

A 19. és a 20. század fordulójának „*gründolási láza*” Győr számára is nagy fejlődést és átalakulást hozott. Sorra jelentek meg a város különböző pontjain a gyárak, nagypolgári bérházak és a szállodák. E korszak egyik emblemikus figurája volt Meixner Mihály, aki 1904-ben megépítette a város első modern szállodáját, a Royált. Az építkezés során azonban költséghatékonyság is ugyanolyan fontos tényezőnek számított, mint a vendégek kiszolgálása, amely csakhamar meg is bosszulta magát. A szállodában 1905. február 9-én este tűz ütött ki, amihez Győri Önkéntes Tűzoltó Egyletet riasztották. Ekkor már sűrű

füst gomolygott az épület felett, amiről a szálloda portását egy ismeretlen férfi háromnegyed tízkor tájékoztatta. Hamarosan kiderült, hogy a lángok a 68. számú szoba fölötti tetőszerkezet ég. A tulajdonos, a személyzet és a vendégek egy része is azonnal hozzálátott az oltáshoz: az első és a második emeletről hordták fel a vizet és próbáltak oltani, ám a lángok belekaptak a tetőzet fenyőgerendáiba és a gyúlékony parafafalakba. Közben Hauzer György vezetésével kivonult a tűzoltóság is. Csakhamar az is kiderült, hogy az alacsony padláson lehetetlen az oltás. Ráadásul a pléhvel bevont tetőn nem voltak ablakok, így a gomolygó füst elterjedt az egész épületben, magával hordva az égő parazsát is. A tűzoltók nem tudták megakadályozni, hogy a lángok átterjedjenek a harmadik emeletre. A tüzet csupán csillapítani, de oltani nem tudták. Ám ez sem sikerült, hiszen az oldalfalak parafa deszkái is lánggra kaptak. Így míg a tűzoltók próbálták a harmadik emelet mennyezetét oltani, addig már a lábuk alatt izzott a padló. Ekkor kísérlet történt a tető és a legfelső emelet egy részének elbontására, így megakadályozva a tűz tovább terjedését, de ez a törekvésük is meghiúsult.

Mivel az oltásnál használt víz egyre nagyobb kárt tett az épületben, ezért Meixner kérte a „vízontás” befejezését, mondván „Égjen le a mi gyúlékony.” Az épület végül az első szintig leégett, ahol a vasbeton mennyezet már útját állta a tűznek. Ahogyan a Dunántúli Hírlapban olvashatjuk „Győr város első modern szállója 40 órai dühöngő tűzvész után füstölgő rommá vált.”¹⁷³ Az oltási munkában a Győri Önkéntes Tűzoltó Egyleten kívül részt vett a katonaság, valamint kivonult a szeszgyári és a vagongyári tűzoltóság is. Utóbbiak közül Marossy Tivadar néhány hetes haláltusát követően belehalt abba a sérülésbe, amelyet szolgálatteljesítés közben szerzett. Az anyagi kár is igen jelentős volt, hiszen értéke az első becslések szerint elérte a 300.000 koronát. Összehasonlításként a szálloda építésére és berendezésére Meixner összesen 808.000 koronát fordított.¹⁷⁴

„Győrt megtámadta, Budát felzaklatta, Komáromot megsemmisítette”¹⁷⁵

Az 1763. június 28-i győri földrengés

Győrben a történelem folyamán többször is észleltek földmozgásokat. Egy 1585 januárjában készült bejegyzés szerint Pozsonyból és Zágrábból, valamint Pannónia és Illíria több részéről nagy földrengéseket jelentettek. Emellett Bécsben is több épület megrongálódott és tetőzetek omlottak le, falak repedtek meg; Győrnél pedig tűz ütött ki a földből.¹⁷⁶

A városban 1758-ban ismét rengéseket észleltek. Zichy Ferenc győri püspök ezért elrendelte, hogy minden szószékről hirdessék ki, hogy november 28-án (a következő vasárnapon) ájtatosságot tartanak a székesegyházban a földrengés elhárítására.¹⁷⁷

Öt esztendővel később, 1763. június 28-án Győrben egy igazán pusztító földrengés zajlott le, amely mértékéről egy eredeti levél alapján is képet kaphatunk.¹⁷⁸ Eszerint

„Die enim 28-a ejusdem¹⁷⁹ reggel majd öt óra után elsőben egy iszonyú földzúgás és forrongás alatt közel 4 minutáig¹⁸⁰ tartott; azt ismét egy fertályórával utána követett más, közel öt vagy hat minutáig tartott nagyobb és hatalmasabb földindulással bennünket Isten meglátogatott elannyira, hogy nemcsak kik álmaikban nyugottunk, abból febrázott, de felugrándozván a nagy iszonyú rázás miatt, a lábainkon meg nem állhattunk, úgy hogy szerencsés lehetett az, a ki lelkéről gondoskodhatott és contritiókat¹⁸¹ tehetett, mert semmi reményége tovább való életének nem lehetett. Az falak szemünk láttára hajladoztak, fennt, oldalain és minden felől harsogással repedeztek; a vakolások hullottak, – egy szóval minden veszedelem jelen volt, melyet leírni sem lehet. Hogy házaink nyakunkban halmokra ne düllyenek Istennek én is Nagy irgalmából Házi Tselédeimmel superálván¹⁸², az utcára és téresebbekre szaladván és hasonlót az egész városbeliektől tapasztalván, sok számúak minden öltözet nélkül sírván, jajgatván,

fel s alá a térségeket keresvén futkároztunk és végső romlását városunknak vártuk. Isten mindazonáltal azután megszüntette ostorát, – oly nagyon mindekkoráig többé nem tapasztaltuk, de gyengén majd most is mindennap többször és kevesebbszer érzik s mi is érezzük. Ugyanezért majd az egész város, papság, szerzetesek és Apáczákon kívül mind kiszaladtak a városból; az egész Militia a vásár-helyen most is campesol¹⁸³, az nép, akitől lehet, sátorokat és deszkatárákat a várostól kibérelvén, azokban tartózkodnak. A majorokban lévő alacsonyabb házak tele vannak. Mindazonáltal, Istennek legyen Hála, nagyobb károk nem estek, hanem Váradi Kalmár háza felől egy fal leomolván, egy terhes asszont és egy 12 esztendős Leánkát agyonütött; sok kéményeket mintha kettévágtak volna, ugyannyira is kiugrottak. Negyednapra az Barátok Clastrománál kettő le is dült, – Péter Carmeliták és Péter jezsuiták tornyai meghajóltak, sok Házak inhabitabilissá¹⁸⁴ repedtek és dülőfélben vagynak, meg is támogattattak. Nálam mindazonáltal leginkább az gráditsom¹⁸⁵ járásán repedések estek és egy kéményem helyéből kiugrott.”¹⁸⁶

A június 28-i földmozgást további utóregések is követték. Az elsőt július 9-én észlelték. Ekkor „este 9 óra tájt a földrengés megismétlődött, a melyet óriási felhőszakadás követett.”¹⁸⁷ Ezt követően a városban július 29-e és augusztus 4-e között újra és újra rengett a föld. Ezek azonban már nem okoztak komolyabb károkat, igaz a leírások szerint ekkor is megremegtek a házak.¹⁸⁸

„A’ jeges zajjal megdagadott Duna”¹⁸⁹

Győr három folyó, a Mosoni-Duna, a Rába és Rábca találkozásánál terült el, így nem meglepő, hogy az árvizek (jégtorlódás, jegesár és tavaszi ár) sem kerültek a várost és lakóit a történelem során. Maga a püspökvár és a káptalani város kevésbé volt kitéve a víz pusztító erejének, hiszen a falak megoltalmazták

ettől. „A vár bástya falán nem messze a Bétsi kaputól”¹⁹⁰ megörökítették mind az 1508.¹⁹¹, mind az 1769., mind pedig az 1784. évi áradás szintjét.¹⁹²

A belvárosi épületekben tehát nem esett kár, ám a közösség értékeit, ingó és ingatlan javait az árvizek időről-időre tönkretették. Leginkább a jég-torlódások okoztak problémákat. Egy 1775. december 27-én kelt irat szerint a város alatt torlódott jég miatt egyrészt hajók és vízimalmok mentek tönkre. Másrészt megemelkedett a folyó vízszintje, amely a mélyebben fekvő területeket veszélyeztette.¹⁹³

Alig öt esztendővel később, 1781. január 27-én hasonló folyamat játszódott le. A jégtorlódás miatt megáradt Duna szétszakította töltést, így a Kálvária felé a majorok víz alatt álltak. Tizenöt ház pedig össze is dőlt.¹⁹⁴

A 19. század első harmadában két alkalommal is újabb jegesár pusztított a városban: 1826 januárjában és 1829 és 1830 fordulóján. Az első esetben a jég a Dunán kétszáz hajót és vízimalmot zúzott össze. A második alkalommal oly heves, bőséges és kitartó havazások voltak Győr környékén is, hogy megállt a szállítás, ami miatt a városban élelmiszerhiány keletkezett. A hóolvadással együtt pedig megjelentek az áradások; amelyek 1830. február 27-től március 20-ig tartottak. Ezek Győr környékét elpusztították, sőt a város mélyebben fekvő utcáit is elborították.¹⁹⁵

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy abban az esetben, ha más városok lakóit érte hasonló természeti katasztrófa, akkor a helyi közösség is kivette a részét a segítségnyújtásból. Jó példa erre az 1838. márciusi árvíz, amikor is Pest, Buda, Óbuda és Esztergom igen komoly károkat szenvedett. Miután a győri városi magisztrátus értesült erről, azonnal elkezdte megszervezni a károsultak megsegítését. A hamarjában összegyűlt élelmiszerrel már két nappal később elindult egy hajó az említett településekre, hogy a rászorulókat és a mentésben részt vevőket ezekből a javakból ellássák. Meg kell említeni, hogy a területi alapon szedett adományok közül a legtöbb a belvárosban gyűlt össze.¹⁹⁶

„Megfenyített az Úr minket, igen, megfenyített”¹⁹⁷

A tűzvészek, földrengések és árvizek mellett egyéb elemi csapások is érték a város közösségét. Egy a Győrből 1591. április 17-én keltezett hír szerint a húsvét vasárnapot megelőző szombaton, azaz április 13-án este 10 és 11 óra között egy szörnyűséges fekete felhő érkezett hatalmas széllel és irtózatos égzengéssel. Az ég pedig teljesen elsötétült. A mintegy negyedóraig tartó ítéletidő igen különleges és szokatlan jelenségekkel járt együtt. A leírás szerint az őrségben álló zsoldosok úgy érezték, hogy ruháik, kalpagjaik, szakálluk és vértzetük lángra lobban. Pikáiknak a fémhegye felizzott és égett, mint egy fáklya. Muskétáik kanóca szintén izzani kezdett, így sokan el is dobták fegyverüket, mert attól tartottak, hogy megég a kezük. Az egyik, a bástyán őrködő zsoldos látta, hogy az ott felállított ágyúk is felizzottak. Félő volt, hogy ezek kilövik a töltetüket.

A jelentés írója még egy személyes történetet, egészen pontosan halálának körülményeit is lejegyzett. Egy bizonyos Conrad Schofler nevű zsoldos állítólag a Szentdombi-bástyánál vihar alatt átesett a mellvéden és halálra zúzta magát.¹⁹⁸

Az 1763. június 28-i nagy földmozgást megelőző napon heves vihar támadt a városra. A helyi karmelita kolostor tagjai *Liber Foundationis*ukban ezt a következőképpen örökítették meg:

„Méltán kell felkiáltanunk a Királyi Zsoltárossal: Az Úr jobbja erősnek bizonyult, az Úr jobbja erősnek bizonyult. Megfenyített az Úr minket, igen, megfenyített, de nem szolgáltatott ki a halálnak. Mivelhogy június 27-én este tíz óra körül hatalmas vihar támadt nagy szélfürgeteggel, de sűrű és heves mennydörgés vagy villámlás nélkül. Az egész eget beborították ennek a csapásnak igen sűrű és fekete felhői. Ezek szélén egy szivárványhoz hasonlító fehér kör volt látható, és körülbelül két órán át tartott. Jóllehet ez a vihar iszonyú volt, mégsem annyira borzasztó, félelmetes és rettenetes, mint a következő csapás másnap reggel néhány perccel negyed hat előtt, ami fenyegetően

előre vetette, hogy az egész város, valamint a vár az összes környékbeli helyekkel együtt e legnagyobb félelemre a végső pusztulásra jutott.”¹⁹⁹

A földmozgást követően alig egy hónappal, 1763. július 23-án újabb elemi csapást jegyeztek le, amely Győrt sújtotta. Eszerint

„oly heves szél fúj szünet nélkül s majdnem mindennap a város kerületében, hogy felő, hogy a földrengés által amúgy is nagy mértékben meggyöngült házakat összedönti vagy szétszaggatja.”²⁰⁰

A karmeliták beszámolója szerint 1763. június 27-én a vihar mennydörgéssel, ám villámlás nélkül zajlott le. Egy 1827. január 1-ről szóló híradás egy Győrre lesújtó villámot írt le. Az újév első napjának harmadik órájában Komárom és Győr környékén rettentő égiháború kerekedett, hóeséssel. A győri székesegyházat villámcsapás is érte, de nem égett le.²⁰¹

Ennél komolyabb károkat okozott egy hét esztendővel korábban, 1820 szeptemberében városhoz ért vihart. Egy szeptember 22-i tudósításban azt olvashatjuk, hogy

„Este 6 órakor borzalmas zivatar, rettenetes szélvész és heves záporosó volt igen erős jégesővel s mindez ¼ óra alatt zajlott le. Ablakok törtek be, kerítéseket földöntött, háztetőket rombolt, kikötött hajókat part-ra magával ragadott, nagy fákat gyökerestül kitépett. A legöregebb emberek ily rettenetes időre nem emlékeznek vissza. A jég igen sűrűn hullott, diónagyságú szemek egy latnyi súllyal²⁰², de még nehezebbek is voltak.”²⁰³

A viharok mellett az évszakhoz képest is hideg időjárás is megnehezítette a közösség tagjainak az életét. Johann Baptista Edler jezsuita szerzetes mérései alapján az 1767. január 24-én megjelent *Preßburger Zeitung* számolt be arról, hogy január 13-án a városban reggel 7 órakor -25°C -t mértek. A ködös hajnalt követően ugyan kiderült az ég, ám ez csak még alacsonyabb hőmérsékletet eredményezett. Este 9 órára már -28 , míg 10 órára -29°C alá süllyedt

a hőmérő higanyszála. Ez akkor hidegrekordnak számított, mivel alacsonyabb volt Győrben a hőmérséklet, mint a Párizsban 1709-ben mért. A következő napon, január 14-én némi enyhülés állt be. Ekkor Edler hajnalban -26, míg este -21,2°C-t mért.²⁰⁴

Említést kell azonban tennünk a jó időkről is. Győr környékén 1839. augusztus 9-én és 10-én mintegy harminc órán át esett az eső, amely az addigi nagy szárazságban nagy haszonnal járt, segítve a gabona növekedését és a szőlő érését.²⁰⁵ Négy esztendővel később, 1843 decemberének a végén szokatlanul enyhe idő köszöntött a városra. Egy feljegyzés szerint „Karácson napján még olly enyhe az idő, mint tavaszkor.”²⁰⁶

Járványok a belvárosban

Manapság, amikor az egész emberiséget egy világméretű járvány sújtja érdekes visszatekinteni, hogyan, milyen módszerekkel próbálták megfékezni a korábbi korokban az időről-időre felbukkanó ragályos betegségek elterjedését. Az első adatunk arra vonatkozólag, hogy Győrben pestis ütötte fel a fejét 1508-ból származik.²⁰⁷ A fekete halál 1629-ben is dühöngött a városban. A bakteriális eredetű betegség ellen természetesen nem állt rendelkezésre gyógyszer, ám terjedését lassítani lehetett. Hans Preiner (Breuner) győri *Obrist* rendeletet adott ki.²⁰⁸ Ebben – az imádság mellett – egyrészt igyekezett a városban (viszonylagos) tisztaságot és jó levegőt teremteni. A rendeltben foglaltak szerint ezért a lúgokkal dolgozó céhek, mint a szíjgyártóknak, vargáknak, tímároknak, szűcsöknek szappanfőzőknek és gyertyacsínálóknek el kellett hagyniuk a várost és mesterségüket csak a védműveken kívül gyakorolhatták. Portékáikat azonban nyugodtan árulhatták. A mestereken kívül a háztulajdonosokat is arra kötelezték, hogy udvaraikat és házaik elejét tisztítsák meg a felhalmozódott szeméttől és trágyától, amit hordjanak ki a védműveken kívülre.²⁰⁹

Másrészt a magyar és a német borbélyoknak (sebborbélyoknak) maguk közül kellett egy-egy személyt választania. Feladatuk szerint házról-házra kellett járniuk és látogatniuk a betegeket. Ha úgy ítélték, hogy valakit megtámadott a ragály, azt a személyt a városon kívülre kellett vitetniük és – lehetőségekhez mérten – gyógyítaniuk. A házat pedig rögtön le kellett pecsételniük, azaz karantén alá kellett helyezni.²¹⁰

A céhtagokon és a kiválasztott borbélyokon kívül az *Obrist* a lakosokat is felelőssé tette a ragály elleni védekezésben. A rendeletben kötelezték a gazdákat, ha a családon belül felüti a fejét a járvány, kötelesek voltak előljáróiknál ezt bejelenteni, illetve arról is be kellett számolniuk, kikkel találkoztak az elmúlt időszakban. Amennyiben a lakos nem jelenti be betegséget, úgy a szomszédja volt erre kötelezve. Ha pedig egyik sem teljesítette kötelességét, úgy szigorú büntetésre számíthattak éppen ugyan úgy, mint a borbélymesterek által elhelyezett pecsétet a karantén idejének lejártá előtt feltörők.²¹¹

A következő nagy pestisjárványra a városban 1709-ben került sor. Ekkor a lakosok közül több ezren vesztették életüket a ragály miatt. A fekete halál Győr közigazgatására is hatással volt, hiszen ez évben június 7-től december 10-ig nem ült össze a tanácsülés. Ekkor a szoros karantén miatt a városból történő be- és kiutazást is megtiltották.²¹² Néhány évvel később a gyilkos kór újra felütötte a fejét a városban 1712 őszen-telén. Emiatt a Győrben fogva tartott Korponai Jánosné Géczy Juliannát, vagy ismertebb nevén a Lócsei fehéraszszonyt Óvárra vitték át és ott folytatták le perét 1713 márciusában.²¹³

A pestisjárványok eltűnését követően a 19. században a Magyar Királyság és Győr lakóit újabb pusztító ragály fenyegette: a kolera. A királyi helytartótanács már 1830 decemberében összeállított egy részletes utasítást azért, hogy a cári Orosz Birodalomban dühöngő epekórság (*Cholera morbus*) járvány átterjedését meggátolják. A betegség azonban Ugocsa vármegyén keresztül betört a Magyar Királyságba, ahonnan 1831. június 13-án jelentették az első megbetegedést.²¹⁴

Győrött a külső tanács Ecker János vezetésével az 1831. július 8-i ülésén foglalkozott a kolerahelyzettel és a királyi helytartótanács utasításával, amelynek eredményeként létrehozták az „egészségre ügyellő bizottságot”. Megakadályozandó azt, hogy a ragályt a városba behurcolhassák, gondoskodniuk a város határainak védelméről, a koleramentes helyről érkezést igazoló úti levelek ellenőrzéséről, az „alkalmatlan” idegenek eltávolításáról, a szegényebb betegek ápolásáról és a csomagok, illetve levelek fertőtlenítéséről.²¹⁵

Ezt követően a külső tanács július 20-i ülésén a város területét „*sectioakra*” osztotta, amelyek élére felvigyázókat választottak. Ennek megfelelően a belvárosban négy részt, úgynevezett „*fertályt*” alakítottak ki. Ezekben összesen huszonegy (1. *fertályban* négy, 2. *fertályban* öt, 3. és 4. *fertályban* hat-hat fő) felvigyázó tevékenykedett. Az ülésen felolvasták a nádor utasítását, amely ismét figyelmeztetett a város őrzésére és az úti levelek ellenőrzésére; az utcák és terek megtisztásáról, a mocsarak feltöltéséről, valamint a sertéshizlaldák és vágóhidak kitelepítéséről. Emellett ki kellett utasítaniuk a csavargókat, és meg kellett tiltani a zsidók használt ruhákkal való házalását.²¹⁶

Így sem sikerült azonban megállítani a város határainál a kórt, hiszen az első betegséget és halált már 1831. július 28-án jelentették.²¹⁷ A járvány szeptember 19-ig tombolt Győrben. Ez idő alatt összesen 1501-en betegedtek meg, ám gyógykezelésben – az újvárosi kórház elégtelen kapacitása miatt – csupán minden hatodik fertőzött részesülhetett.²¹⁸ Így nem is csodálkozhatunk azon, hogy közülük 602 hunytak el.²¹⁹ A város lakói számára három kolera-ispotályt állítottak fel. Ezek közül a belvárosi a Tűzoltótoronyban működött.²²⁰

A kolera, vagy ahogyan a korban nevezték, az ázsiai rém Győrben még öt alkalommal szedte áldozatait.

Év	Halottak száma
1848-1849	83
1855	396
1866	265
1873	425
1886	58

A táblázat alapján három fontos megállapítást tehetünk. Egyrészt a járvány a szabadságharc ideje alatt, 1848 nyarán újra elérte Magyar Királyságot. A nagyszámú katonaság megjelenése pedig katalizátorként hatott elharapódzásának az országban és Győrben is. A nem megfelelő ellátás, főként a tiszta ivóvíz hiánya, a táborok tisztántartásának a nehézségei, valamint a cári csapatok bevonulása mind közrejátszott, közrejátszhatott ebben. Utóbbiak teljes veszteségeinek közel 60%-át a betegség adta.²²¹

Másrészt az 1855-ben, 1866-ban és 1873-ban újra megjelenő kolera – minden óvintézkedés, valamint dr. Prohászka Ferenc és dr. Lumnitzer Károly, a városi kórház főigazgatóinak áldozatos munkája ellenére is rendkívül nagy számban szedte áldozatait.²²²

Harmadrészt az utolsó járvánnyal a győri egészségügy egyik legmeghatározóbb személye, dr. Petz Lajos vette fel a küzdelmet. Győrben 1886 augusztusában és szeptemberében a hadgyakorlat idejére a Duna-parti magtárakba szállásolták el a katonaságot. A Fiumében dühöngő ázsiai kolerajárvány első győri megbetegedését augusztus 28-án regisztrálták. A rossz minőségű ivóvíz és a csatornázás hiánya miatt gyorsan terjedő kór szeptember 9-ére már harminc polgárt és katonát betegített meg, akik közül kilencen el is haláloztak. A járvány tombolása elsődlegesen a magtárak környékén lévő utcák lakóit veszélyeztette. A városi tiszti főorvos és kórházi főorvos utasítására a megbe-

tegedettek lakásait fertőtlenítették, ruháikat elégették és az újbárosi kórházban elkülönítettek egy részleget a kolerásoknak. Gróf Batthyány Lajos főispán kezdeményezésére szeptember 12-én megalakult a járványbizottság, amelynek természetesen dr. Petz Lajos is tagja lett. A járvány kilenc nappal később, szeptember 21-én érte el a tetőpontját. Egy nap alatt ekkor 10-en vesztették életüket, majd a bevezetett igen szigorú higiéniai intézkedéseknek köszönhetően november első felére sikerült megfékezni a két hullámban tomboló kolerát. A járványbizottság november 15-i feloszlását követően készült számvetés szerint összesen ötvennyolc halottja volt a járványnak és a védekezés 15.200 aranyforintjába került a városnak.²²³

A közösség mindennapjai

Céhek és az Ipartestület

Egy város közösségének mindennapjaiban kiemelkedően fontos szerepet játszottak az ipart űzőket egy érdekvédelmi szervezetbe tömörítő céhek, amely tömörülés megvédte tagjait, mestereit a belső (szabályozott árak, bérek, nyersanyag felvásárlás) és külső (kontárok, más városok hasonló szakmát űzői, külföldi árúcikkek) konkurenciától. Nem tekinthetjük ez alól kivételnek Győrt sem. Természetesen a Szádeczky Lajos által 1913-ban közreadott mű katasztréban szereplő mind a 30 céh bemutatása szétfeszítené az adott munka kerekeit, így csak egy-egy jelentősebb, illetve jobban feldolgozott iparosság bemutatására van lehetőség.²²⁴

Az, hogy a város három folyó találkozásánál épült fel a Budát Béccsel, és így Alsó-Ausztriával, valamint a Német-római Birodalommal összekötő természetes szárazföldi és vízi út mentén, valamint püspöki székhely volt nagy mértékben támogatta, előmozdította a kereskedelem és az ipar helyi fejlődését. Ez utóbbival kapcsolatban már a 14-15. századra vonatkozóan ismerünk olyan adatokat, amelyek szabókat, szűcsöket és kovácsokat emlegetnek. Bedy Vince kutatásai alapján tudjuk, hogy a 16. század első évtizedeiben a már említett szakmák képviselői mellett vargák, szíjgyártók, mészárosok²²⁵, kőfaragók és esetenként ötvösök²²⁶ is jelen voltak. Azaz olyan mesterségek képviselői, akik mind a város lakóinak a közösségét, mind a püspöki és káptalani udvartartást, illetve a pannonhalmai bencés apátságot el kellett lássák a mindennapi

élethez szükséges ruházati cikkekkel és bizonyos készárukkal. Tudjuk, hogy a középkor és a kora újkor határán a vargák elkülönülve helyezkedtek el a városban, a Varga utcában, míg 1523-ban a szabó-, posztónyíró- és szűcsmesterek kérésére Gosztonyi János győri püspök (1510–1515) és a káptalan oklevélben is megerősítette az e szakmákban dolgozó legények szociális és vallási jellegű társulását (*kalendinum collegium seu ceha*).²²⁷

A 16. század közepén az Oszmán Birodalom terjeszkedésének következményeként azonban nagy változásokat hozott a helyi céhes ipar fejlődésének terén is. A Bécs és Alsó-Ausztria védelme szempontjából stratégiai fontosságú város utcahálózatát átalakították, elkezdődtek megerősítésének a munkálatai és védelmére több száz, majd több ezer főt számláló hadat rendeltek ide. Az uralkodó saját jövedelmeiből, valamint a német-római birodalom és döntően az alsó-ausztriai rendek által megszavazott adókból finanszírozott zsoldosok azonban nem egyedül érkeztek Győrbe, hanem családjukkal. A „győri regimenthez” tartoztak még építészek, építők, fizetőmesterek és élésmesterek. Emellett a városban is megjelentek a törökök által megszállt vármegyékből ide menekült nemesek és esetenként közrendűek is, valamint az időről-időre az erődítési munkákra ingyenmunkára ide rendelt környező lakosság is megnövelte, ha utóbbi csak időszakosan is, az itteni népesség létszámát. A megnövekedett „felvevőpiac” egyre fokozódó igényei pedig döntően befolyásolták a helyi ipar fejlődését és sajátos struktúráját.²²⁸ Ez utóbbi alatt azt értjük, hogy egyes iparágak mesterei, mikor céhbe szerveződtek, akkor rendtartásuk megerősítését vagy a püspöktől, illetve a káptalantól, vagy az ide rendelt hadfelett parancsnokló *Obrist*től kérték. Bár leginkább a had igényeit szolgálta, ám mégis a káptalanhoz, mint a város földesurához fordult az a két szíjgyártó, két kardcsiszár, két lakatos, két pajzsgyártó, két kovácsmester és egy nyereggyártó a céhlevelük kiadása ügyében, amelyre 1566. január 9-én sor is került. Ez ekkor nem más városok hasonló jellegű privilégiumainak átvételét jelentette, hanem helyi gyakorlat írásba foglalását.²²⁹

A városban lakók számának ugrásszerű megnövekedésével párhuzamosan nőtt az igény ruházati cikkekre is. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy két esztendővel a győri magyar csiszár-, szíj-, nyereg- és lakatgyártó céh létrejöttét követően, 1568-ban közszükségleti cikkeket készítő iparág mestereinek, a szabóknak fogadta el szabályzatát a káptalan. Esetükben is megállapítható, hogy a helyi gyakorlatot rögzítették ekkor írásba. A céh a 17. század második felében kettéhasadt egy magyarra és egy németre. Utóbbinak 1693-ban I. Lipót német-római császár és magyar király (1657–1705) adott céhlevelet.²³⁰

Mindkét céh esetében a had ellátása kiemelkedő fontosságú volt. Ám a zsoldosokkal együtt, regiment alattvalókként is érkeztek mesteremberek a városba és saját jólfelfogott érdekük szerint céhekbe tömörültek. Ezek közé tartozott a német vargáké, akik Andreas Teufel győri *Obrist*tól²³¹ kérték szabályzatuk megerősítését, amely 1582. március 1-én meg is történt. A statutumban azt olvashatjuk, hogy tagjai nem tartoznak a káptalani város joghatósága alá, nem adóznak és nem viselik az itteni polgárság egyéb terheit sem. Regiment alattvalóként az *Obrist* rendelkezik fölöttük és büntetőügyekben a regiment soltészának (*Schultheiß*) ítéletét fogadják el. Szabályzatukhoz pedig a mintát nem valamelyik magyarországi várostól, hanem Bécsből, illetve Alsó-Ausztriából szereztek be.²³² Arra is akadt azonban példa, hogy győri magyar mesterek nem a Magyar Királyság területéről szereztek be új céhszabályzatot, mint a magyar süveggyártók. A leendő tagok az alsó-ausztriai Wiener Neustadt 1187-ben a kalapkészítők számára kibocsátott privilégiumait szereztek meg.²³³

A regiment alattvaló kézművesek számát magasnak tekinthetjük, hiszen 1601-ben mintegy hetven iparos és iparos özvegy kérte vissza a török uralom előtt Győrben birtokolt városi ingatlanját. Teufel egyébként a német varga céh szabályzatának a megerősítésével mintát adott a hadhoz kapcsolódó német céhek létrehozására, amelyek közül öt (asztalos, kötélvető, kőműves, kovács és bognár) a 17. században kapta meg statutumát.²³⁴ Ezekben, a Geccényi Lajos által „katonai” céheknek nevezett szervezetekben az osztrák örökös tartományokból, a német-római birodalomból, a Cseh Királyságból, illetve a Magyar

Királyság más, német ajkú lakossággal rendelkező városaiból származott mesterek dolgoztak. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az úgynevezett „magyar” céhek tagjai között délszláv eredetű neveket fedezhetünk fel.²³⁵

Győr visszafoglalását és újratelepülését követően a céhek ismét működésbe kezdtek. A magyarok, mivel elvesztek eredeti szabályaik megpróbálták ezeket más városok, hasonló privilegizált iparosaitól beszerezni. A győri magyar csiszár-, szíj-, nyereg- és lakatgyártó céh volt tagjai közül 1601-ben Szijártó István és Péter, Csiszár Mátyás, Balázs és János, valamint Lakatjártó Mihály Nagyszombatba utaztak és onnan kérték el a céhszabályzatot. A szabad királyi város rendelkezésükre bocsátotta 1577. február 14-én kelt reguláját, amit a győri káptalan 1602. február 25-én kiegészítésekkel elfogadott. Ebből azonban hiányoztak a lakatgyártók, amelyre vonatkozó iratot Komáromból szereztek be és 1612 február 13-i keltezéssel írtak át. A két céhszabályzatot a kiegészítésekkel együtt 1624. május 24-én fogadta el a káptalan, amit minden későbbi püspök megerősített.²³⁶ Nem csupán győri magyar csiszár-, szíj-, nyereg- és lakatgyártó céh, hanem az összes többi iparos érdekvédelmi szervezet is, amely létezett a 16. században, Győr visszatelepülését követően megújította szervezeti kereteit és kiváltságait.²³⁷

Meg kell jegyeznünk, hogy a privilégiumok kibocsátása, illetve átírása a „magyar” céhek esetében mindvégig a város földesurának jogában maradt. Sőt a győri *Obristok* által kiadott kiváltságokat is – kivéve a német vargák, valamint a had számára dolgozó stratégiai fontosságú kovácsok és bognárok esetébe – előbb-utóbb megerősítette a káptalan is. Az egyre fokozódó konkurenciaharc pedig a 17. században már arra készítette a céheket, hogy okmányaik megerősítését a mindenkori püspök-főispántól, illetve az uralkodótól kérjék, ezzel adva súlyt írásban rögzített jogaiknak.²³⁸

Mindezeket követően érdemes kitérnünk röviden magukra a privilégiumok tartalmára is. Természetesen nincs mód és lehetőség mindegyik bemutatására, ezért egy, a már több alkalommal is idézett győri magyar csiszár-,

szíj-, nyereg- és lakatgyártó céh szabályzatának pontjait vesszük górcső alá. A nagyszombati minta alapján 1624-ben átírt és a káptalan, valamint a püspök által megerősített privilégium tartalmazta a tagok kötelezettségeit és szervezetét. Ezek mind a mesterekre, mind az inasokra, mind a legényekre nézve kötelező érvényűek voltak. Betartásukról pedig a főcéhmester, atyamester gondoskodott, felügyelve mindezeket, valamint kellő eréllyel – és tegyük hozzá – komoly összegekkel megbüntette a regulák ellen vétőket.

A privilégium elsődlegesen meghatározta a mesterré válás folyamatának lépcsőit és követelményeit, a kontárok elleni küzdelem és a nyersanyag beszerzés menetét, szabályait. A leendő mesternek először a város előljárói előtt kellett bemutatni mesterlevelét és mesterremekét. Amennyiben ezeket elfogadták, akkor le kellett rónia két forintot és köszöntőpohárral is tartozott.

A kontárok elleni „harc” legfontosabb sikereként a céhen kívüliek nem árulhatták portékáikat a városban tartott piacokon. A nyersanyagokat pedig csak a városban lehetett megvenni, majd a főcéhmester házában a többi mester jelenlétében ezeket be kellett mutatni. A privilégiumban feltűnt a szolidaritás is. A javakban, nyersanyagban szűkölködőket a többieknek kellett ellátni, büntetés terhe mellett. Ha valaki pedig megbetegedett, akkor egy kijelölt mester virrasztott mellett. A beteg családjának pedig kölcsönt folyósítottak a céhládából. Halál esetén az özvegyet és az árvákat is támogatták.

A céhben dolgozó legényekre is igen szigorú regulák vonatkoztak. Ezek szerint hajnali 3 órakor kellett kelniük és egészen este 8 óráig, gyertyafénynél dolgozniuk. Amennyiben valamelyik nem kelt fel és nem állt munkába, úgy a mester nem volt köteles reggelit adni a számára. Ha pedig hétfőn és kedden nem dolgozott, akkor egész hétre nem járt neki fizetség. Akkor pedig, ha valami elveszett a műhelyből, értékét közösen térítették meg.

Házasodásukra is külön szabályokat hoztak. Eszerint azt a legényt, akinek nem volt felesége, kötelezték, hogy egy esztendőn belül meg kellett házasodjon. Az esküvőn pedig meg kellett vendéglennie mesterét. A más városokból érkezett

legények nem vehették el az itteniek munkáját, ám segítettek számukra az elhelyezkedésben, helyet keresve az öreg, majd a fiatal mestereknél részükre.

A céh közösségének legalsó szintjét az inasok alkották. Ezek az ifjak több évig tanulták a mesterséget. Munkájukért cserében a mester köteles volt ellátni őket étellel és ruházattal. A tanulásra meghatározott évek elteltét követően elszegődhetett. Ekkor választhatott, hogy addigi mestere keze alatt dolgozik tovább, vagy másikat keres magának.

A céhtagok mindegyikének kötelessége volt a nagyobb ünnepeken, körmeneteken a templomban megjelenni, illetve ki kellett venniük a részüket a város javainak az őrzéséből is. Részt vettek a városőrség munkájában és a tűzőrségben is.²³⁹

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy magasabb szinten is kivették részüket a közösség mindennapjainak életéből. A mesterek városon belüli megbecsültségét, társadalmi presztízsét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a városi tisztségviselők között is megtaláljuk őket. A bírók között a 17. században ugyan csupán két céhmestert találunk – Szeghy Szűcs Gergelyt és Szűcs Benedeket, ám az esküdtek és a városhadnagyok között gyakrabban feltűntek a különböző iparágak képviselői. Az eddigi kutatásokból az is kiderül, hogy számottevő vagyona csak kevesen tettek szert közülük. Jövedelmeiket a kézműipari tevékenységük mellett igyekeztek mezőgazdasági tevékenységgel (leginkább szőlőműveléssel) kiegészíteni.²⁴⁰

Érdeemes röviden betekintenünk a céhes közösség, a mester, legény és inas viszony mindennapjaiba. Ebben lehet segítségünkre Francsics Károly visszaemlékezése rövidre sikerült győri tartózkodásáról. A tanulás iránt nem sok affinitást érző ifjút kismemesi származású atyja, Francsics László hamar borbélyinasnak adta Pápán. Majd miután felszabadult, Szombathelyen lett borbélysegéd, ám mivel hamarosan az ital rabja lett, így mestere 1822 elején elbocsátotta. Hazatért Pápara, majd atyja Győrben szerzett számára helyet, amit az ifjú, akkor még 18 esztendőes Károly 1823 januárjában el is foglalt.²⁴¹

Távolságtartó, tárgyilagos leírása szerint a Karmelita utcában lévő Lakász Péter mester borbélyműhelyében ketten voltak ekkor segítők, legények és két inas is szolgált itt. Heti bérét pedig – ahogyan Francsics nevezte Lakászt – principálisa egy ezüst forintban szabta meg. Lakász azonban e kis bért sem fizette ki, hiszen vasárnaponként csupán 30 váltó krajcárt adott legényeinek, míg két váltó forintot megtartott magának, mondván *„30 krajcár elég lehet egy hétre egy borbél legénynek – aki józanon és becsületesen akarja magát viselni – dohányra és mosásra, két forintja pedig megmaradhat ruházatjára.”*²⁴²

A dévaj fiatalembernek azonban nem igazán volt inyére principálisa bölcs előrelátása és takarékosága. Ahogyan visszaemlékezéseiben fogalmazott *„a 30 krajcár köröskörül kevésnek látszott előttem arra, hogy legalább csak vasárnap, egyszer is egy héten, részegen jöhessenek haza...”* Másrészt úgy vélte saját keresete fölött neki kellene szabadon rendelkeznie. Ám a háborgást megtartotta magának és a vasárnapi ebéd után *„a legnagyobb tisztelettel”* fogadta el a 30 krajcárt.²⁴³

Francsics azonban így is megtalálta a korhely társakat és – hasonlóan a Szombathelyen viselt dolgaihoz – Győrben is éjszakáig tartó mulatozásokban vett részt, amelyet jórészt hitelből finanszírozott.²⁴⁴ Csakhamar azonban ezek az esetek Lakász fülébe jutottak. Francsics beszámolója szerint principálisa *„szép oktatásokkal, példázódásokkal akara jó utra téríteni, s minekutána nem boldogult velem, néhányszor leszidott, s midőn látta hogy az sem használ, elkergetéssel fenyegetett.”*²⁴⁵

Erre – egyelőre – nem került sor, ám a legény hamarosan tett róla, hogy principálisa elküldje. Egyrészt a óvári német származású segéd társával, akit Lakász is jobban kedvelt, szólalkozott össze annak hetyke és szemtelen viselkedése miatt. Francsics ököljogon intézte el a vélt vagy valós sérelmét, leütve őt egy réz gyertyatartóval, majd elrohant a tetthelyről. Bár az első felindulás mind a sértett, mind a principális részéről igen komoly volt, ám végül ez az ügy már másnapra elcsitult. Sem Francsics nem ölte meg a kevély németet, sem a segéd társ nem hívatta a főbíró, sem Lakász nem botoztatta meg a vétkest.²⁴⁶

A báli szezonban történt eset után némileg nyugalmasabban folyhatott az élet a Lakász-féle borbélyműhelyben, egészen 1823 júniusáig. Ekkor Francsics az András nevű inast verte meg egy fonott korbáccsal, aki nem volt hajlandó kitisztítani a csizmáját. A megvert gyermek másnap reggelre megszökött. A principális a városi hajdúval hozatta vissza Szigetből, ahol szülei laktak. Az inas, szökése miatt hat korbácsütést kapott a városházán. Francsics pedig úgy érezte, nincs tovább maradása Győrben. A következő vasárnap Lakász kifizette (mintegy 30 forintja gyűlt össze), kiadta bizonyítványát (*Kundschaftj*át) és elengedte a szolgálatából. Francsics pedig – miután összepakolta holmiját – Pozsony felé vette az irányt.²⁴⁷ Francsics visszaemlékezését természetesen nem tekinthetjük általános érvényűnek, ám mégis segít elképzelni, milyen is lehetett egy-egy iparág műhelyének belső élete.

Az ifjú Francsics győri kalandjainak időszakában azonban maga céhrendszer a további gazdasági fejlődés gátjává vált. Ráadásul az az egységesítési törekvés, amely áthatotta privilégiumaik artikulusait is avíttá lett a 19. század első felére. A kisebbséget alkotó, sikeresebb mesterek egyre „tőkeerősebbekké” váltak, míg a többség egyre nehezebben tudta előteremteni a mindennapi szükségleteinek forrását. Mindez abból adódott, hogy egyre nehezebben állták a külső konkurenciával, a nyugatról érkező olcsó késztermékekkel szembeni versenyt. A céhek belső kohéziója is megbomlott. A mesterek közötti verseny és a piac szűkülésére egyetlen „fegyverként” a mestervizsgák megszigorítása állt rendelkezésükre. A fejlődés, a külső és belső kényszerítő erők az új üzemszerkezeti forma felé mutattak:²⁴⁸ Thoma János gőzmalom építésére nyert engedélyt 1846-ban,²⁴⁹ Kohn Adolf és sógora, Austerlitz Henrik öt évvel később, 1851-ben alapította meg olajgyárát,²⁵⁰ míg Neubauer Károly és fia 1852-ben létrehozott gyufagyárát.²⁵¹

Az új üzemszerkezeti formák azonban igényelték, sőt egyenesen megkövetelték az új finanszírozási alapok és érdekvédelmi közösségek megalakulását. A céhrendszert pedig elkezdték lassan elsorvasztani: 1851-ben megtiltották az új céhek alapítását és a legfontosabb iparok végzését hatósági engedélyhez

kötötték. A végső csapást azonban az 1872. évi VIII. törvénycikk mérte az ipar illetén úzésére, amely kimondta, hogy a hatályba lépést követő három hónapon belül meg kellett szünniük. A szabad ipargyakorlás alanyi joggá vált, ám az iparosok „közös érdekeik előmozdítása végett” területi, illetve szakmai alapon ipartársulatokat szervezhettek. Ennek nyomán Győrben hét ilyen szervezet jött létre. Az Ipartársulatok alapszabályt alkottak, tagsága önkéntes volt. A városban a legaktívabb tevékenységet a Győri és Győr-vidéki Általános Ipartársulat fejtette ki, amelynek elnökségét az 1873. november 9-i alakuló közgyűléstől egészen 1884-ig Hets Mátyás gőzfűrésztelep-tulajdonos, fakereskedő és ácsmester töltötte be.²⁵²

Az országgyűlés 1884. évben a XVII. törvénycikkben szabályozta újra az ipar működését úgy, hogy szélesre tárta az egyre nagyobb befolyással rendelkező gyáripar előtt a fejlődés lehetőségét és igyekezett rendezett keretek között tartani a kis- és kézműipart, valamint gondoskodni a szakmai és általános képzésről. Ennek köszönhetően alakultak meg országszerte az általános, Budapesten pedig a szakmai ipartestületek. Az ipartörvény 122. paragrafusának megfelelően 1884. szeptember 21-én megalakult a *Győri Ipartestület*, amely tagjainak a részére Zechmeister Károly 1885. április 6-án újabb közgyűlést hívott össze. Itt elfogadták az alapszabályt, és megválasztották a jelölő bizottságot, amely az ipartestület tisztségviselőire tett javaslatot. Némi botrányt követően, Zechmeister határozott fellépésének köszönhetően 1885. május 3-án a testület megválasztotta első elnökét, Hauzer Károly rézműves mestert, tisztségviselőit és a számvizsgáló bizottság tagjait.²⁵³

A II. világháborút követően a város közösségi életének szinte minden színterén igen aktív és leginkább szociáldemokrata érzelmű tagokból álló ipartestületek működését a Magyar Kommunista Párt igyekezett ellehetetleníteni. Ez sikerült is, legfőképpen a gazdálkodás terén. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a *Győri Ipartestület* pénztárát is 1949. augusztus 29-én zárolták, hiszen addigra tartozásuk elérte a 39.178 forintot. Ez a szervezet megszűnésével jelentett egyet. Helyét az immáron a Magyar Dolgozók Pártja által szorosán

felügyelt *Kisiparosok Országos Szövetsége* (KIOSZ) vette át, amelynek győri csoportja 1949-ben kezdte meg működését a Szél, ma Szabadsajtó utca 7. szám alatt.²⁵⁴ A ma is működő *Győr és Vidéke Ipartestület*, mely a rendszerváltást követően, 1990-ben alakult újjá, hagyományaiban az 1884-ben létrejött és sok évtizeden át eredményesen működő Ipartestületek utódjának vallja magát. A szervezet jogi személyiséggel, önkéntes tagsággal rendelkező gazdasági és szakmai érdekképviselő, mely magában tömörít mintegy 200 családi, mikro vállalkozást, hagyományos kézműves kisiparost.

Nem feledkezhetünk meg a helyi kereskedelmi és iparkamaráról sem. Európában ez első ilyen típusú testületet 1599-ben hozták létre Marseille-ben. A kötelező tagságú kamarákat Magyarországon az 1868. évi VI. törvénycikk hívta életre, amelyet az iparúzés szabadságának megteremtésének igényével szavaztak meg a honatyák. A szervezet ekkor nyolc kerületbe osztva kezdte meg tevékenységét, majd Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter ösztönzésére öt újabbat állítottak fel az ország területén. Ezek közül a győrit 1890. október 2-án. A helyi Kereskedelmi és Iparkamara kezdetben nem rendelkezett saját székházzal. Egy új, impozáns épület felépítéséhez, a város által átengedett telken az 1900-as évek elején kezdtek hozzá. A jelentős költségtúllépéssel elkészült székházban 1904. november 3-án tartotta meg a tagság az első közgyűlést. A kamara jelentősen kivette részét az iskolaalapításokból. Az úgynevezett „műipariskolák mellett egy Győrben felállítandó felsőbb kereskedelmi iskola ügyének is legfőbb támogatója volt tagsága az *Első Győri Takarékpénztár* mellett. Ezenkívül saját nyugdíjalappal is rendelkezett, amelynek vagyonát – a hatékonyabb gyarapítás érdekében – ingatlanokba fektette.

A II. világháborút követően a kamara működését fokról-fokra ellehetetlenítették, majd 1948-ban fel is számolták. A szocializmus időszakában az egykori gazdasági érdekvédelmi és érdekvérvényesítő szervezetek tevékenységének (más körülmények közötti) újraéledését jelentette, hogy az 1982-ben újraéledt Magyar Kereskedelmi Kamara minden megyeszékhelyen, így Győrben is létrehozta az úgynevezett Területi Bizottságot. Ennek tagságát a megyei

nagyvállalatok és a budapesti központú országos cégek leányvállalatai alkották. E létszám már 1985-ben elérte a kétszázhuszat.

A rendszerváltást követően az 1994. évi XVI-os törvény hatálybalépését követően 46 érdekképviselői szervezet részvételével 1994. május 20-án tartotta első ülését a Győr-Moson-Sopron Megyei Kereskedelmi és Iparkamara megalapítását előkészítő, tizenegy tagú Ideiglenes Szervező Bizottság. Maga a szervezett pedig ugyanezen év őszén, október 24-én alakult meg. A kamarába 2000. március 31-ével beolvadt a 7500 vállalkozót tömörítő Győr-Moson-Sopron Megyei Kézműves Kamara. A kézműipari tagozat betagozódásával főleg a mesterképzési, mestervizsgáztatási tevékenység kapott nagyobb hangsúlyt.²⁵⁵

Védegyleti mozgalom és az 1846. évi iparműkiállítás

A Magyar Királyságban az első *Védegyletet* Tolna vármegyében alapították meg 1842-ben. Tagjai kötelezték magukat, hogy hat évig csak hazai fogyasztási cikkeket vásárolnak. A tolnai példát hamarosan követék Zala és Veszprém vármegyékben is. Még az Országos Védegylet megalakulását megelőzően (1844. október 6.) Kossuth elgondolásainak ismeretében és Lukács Sándor szervezőmunkájának, valamint agilitásának köszönhetően a győriek már 1844. január 11-én megtartották a mozgalom első nyilvános ülésüket a Vigadóban, majd a Győri Olvasóegylet helyiségeiben.²⁵⁶ Tagjainak száma gyorsan növekedett, hiszen a következő esztendőben már elérte a 600–700 főt. A helyi fiók munkáját azonban nagyban hátráltatta a közösség heterogén volta, illetve a helyi cenzor hathatós (ellen)tevékenysége is. A kezdeti eufóriát csakhamar az általános közöny követte. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a pesti „*védegyleti országgyűlésre*” küldötteseket választó gyűlésen csupán a tagság 10%-a jelent meg. A korábban nagy lelkesedéssel elfogadott szövőgyár építésének az ügye pedig napirendre sem került. Új lendületet csupán az iparműkiállítás megrendezésének a gondolata adott, amelyre 1846-ban sor is került, ám a következő évben

– hasonlóan az egész országban tapasztaltakhoz – a mozgalom egésze a teljes érdektelenségbe fulladt.²⁵⁷

Érdeemes röviden kitérni az említett iparműkiállításra, amelyet a mai Magyarország vidéki városai közül²⁵⁸ elsőként Győrben rendeztek meg. Az esemény megrendezésére a győri védegyeleti fiók külön bizottmányt állított fel, amelynek elnöke Zichy Ottó, míg titkára Lukács Sándor lett. Utóbbi felhívására a város közösségétől néhány nap alatt összegyűlt az az összeg, amely a teljes költség fedezésére elegendőnek mutatkozott. A szervezők munkája elé azonban nem várt akadályok gördültek, így az eredetileg tervezett 1845. november 1-i megnyitó helyett 1846. június 1-én nyitotta meg kapuit a belváros nagy tánctermében a helyi ipari seregszemle, amely képet adott a győri ipar technikai színvonaláról. A seregszemléről a Pestről kiküldött bíráló bizottság tagjai úgy nyilatkoztak, hogy „hazánk műiparának egykori történetírója, még a késő korban is méltányolásra fog fakadni maga is azon iparos eszközlésekért, mik műiparunk fejlődése első hajnalán is oly szép fényképet voltak képesek letükrözni, minő a győri iparműkiállítás volt.”²⁵⁹ A dicséret nem tekinthetjük ez esetben túlzónak, hiszen a rendezvény több, mint kilencezer látogatót vonzott.²⁶⁰

A közösség pénzügyi öngondoskodása

A kereskedelem felvirágzásával és az egyre erősödő ipar már a 19. század negyvenes éveinek közepén életre hívott Győrben két jelentős pénzügyletekkel foglalkozó intézményt: a *Kölcsönös Biztosító Egyletet* és a takarékpénztárat. Az előbbit 1845-ben a gabonakereskedők és hajótulajdonosok alakították meg azért, hogy a víziszállítás során okozott károkat megtérítsék tagjaik számára. Az egylet első elnökévé Györgyi Mihályt, míg másodigazgatójává Tóth Imre gabonakereskedőt választották meg a huszonhat főnyi tagság. A pénztárnoki feladatokat Hergeszell Antal fűszer- és gabonakereskedő látta el. Az ügyvivői tisztséget pedig Zmeskál József ügyvéd töltötte be. Üléseiket az újvárosi ka-

szinóban tartották, hiszen a tagság döntő része ebben a városrészben lakott. Az egyesület az alakulás évében már 1.609.123 pozsonyi mérő gabonafélét biztosított 2.861.066 forint értékben. A vezetőség minden évben elszámolt és ekkor a részvényeket is újrajegyezték. Ez utóbbi esetében meg kell jegyeznünk, hogy a társulat 1846-ban 1020, míg a következő esztendőben 1.100 darab, egyenként 200 forint értékű részvényt bocsátott ki, amelyeket leginkább győri és mosoni gabonakereskedők vásároltak fel. A vállalkozás sikeresnek bizonyult. Az első évet követően minden részvény után 77 forint 56 krajcár jutalékot fizettek ki.²⁶¹ Vahot Imre *Úti beszámoló*jában a következőket jegyezte le ezzel kapcsolatban: „kereskedelmi biztosító-egyesület, mely azelőtt Triestnek adózáván, jelenleg mintegy 70.000 forintot takarít meg a honnak.”²⁶² Szintén a győri gabonakereskedők érdekeinek védelmére 1856-ban alapították meg a Kereskedelmi Gyűlést, amely 1872-től Győri Lloyd néven élt tovább.

A kereskedelem és az ipar fejlődése megkövetelte a hitelszervezet kialakítását. Győrött 1844 tavaszán Toscano József kéményseprő, a már említett Hergeszell Antal, Caneider József fűszerkereskedő, Heuffel Sámuel noringeni árukereskedő, Noisser Ernő fűszerkereskedő, Perlaky Dániel posztókereskedő és Zittritsch Mátyás tettek javaslatot egy takarékpénztár felállítására. Még ezen év május 5-én Steffanits József városbíró elnökletével megtartotta a társaság az alakuló ülését. Itt határozat született arról, hogy részvénytársasági formában alapítják meg az intézményt. Az első rendes közgyűlésükre 1844. augusztus 11-én került sor. Itt megválasztották a takarékpénztár vezetőségét. Igazgatója Caneider, másodigazgatója Hergeszell lett. A huszonnégy tagú választmányról is döntöttek, amely testületben a kereskedők kerültek többségbe. Összesen tizennégyen képviseltették magukat itt.²⁶³ Ez lett a *Győri Első Takarékpénztár*.

Az alapításkor háromszáz darab, egyenként száz forint értékű részvényt bocsátottak ki. Ezeket százhatvan személy vásárolta fel. A takarékpénztár először 1847 végén fizetett jutalékot. Ekkor minden ötven forintra tizenhat jutott, amelyből tizenkét forintot kézhez is kaptak a részvényesek.

Ekkorra már azonban a vezetőségben változás történt, hiszen az 1847. január 17-i közgyűlésen Caneider lemondott a tisztségéről és helyére Hergeszell került. A takarékpénztár másodigazgatója Noisser lett.²⁶⁴

Az *Győri Első Takarékpénztár* forgalma a gabonakereskedelemnek köszönhetően igen megugrott. Míg ennek összege 1850-ben 688.367 forintot tett ki, és a tiszta haszna csupán 576 forintot, addig öt esztendővel később, 1855-ben ugyanezek a számok 1.613.533 forintot és 3.39 forintot, míg 1860-ban 4.249.763 forintot és 16.519 forintot érték el.²⁶⁵

Kalmárváros gazdasági egyletei a 19. század második felében

Győrnek nem csupán hadászati, hanem gazdasági szempontból is komoly stratégiai szerepe volt. A 16. század második felében a város társadalmának legerőteljesebb mozgatórugójának a szarvasmarhakereskedelmet tekinthetjük. Az itáliai kereskedők itteni felvásárlásai ide vonzották a tőzséreket az Alföldről, a Partiumból és a Dél-Dunántúlról egyaránt. Győr alig négy esztendeig tartó oszmán megszállása sem vetette vissza az üzleti tevékenységet és a város újratelepülésével ráadásul újabb lendületet is vett. A társaságokba szerveződött győri kereskedők az erősség Fehérvári kapuja előtt tartott heti vásárokon felvásárolták a lábon ide hajtott jószágokat és tovább hajtatták ezeket Óvár, illetve Bécs irányába. Meg kell jegyeznünk, hogy a szarvasmarha mellett juhokkal és sertésekkel is kereskedtek.²⁶⁶

Győr a reformkorban már a gabonakereskedelem egyik központjának számított,²⁶⁷ ahová az Alföldről hozták az árut a lassú, ám olcsó vízi szállítási lehetőséget kihasználva. A városból pedig Nyugat-Európába, vagy pontosabban Bécsbe vitték a gabonát. Meg kell azonban jegyezni, hogy Győr osztozni volt kénytelen a hasznon Moson városával. Hiába létezett már a 19. század kö-

zépén a Pestet Béccsel összekötő vasútvonal, ám az alacsony merülésű hajókon történő szállítás még mindig jóval olcsóbb volt, mint vasúti.²⁶⁸ Ahogy Balázs Péter fogalmazott: „*A magyar gabonakereskedelem központja a gőzhajózás megindulásától a vasúti szállítás elterjedéséig Győr városa.*”²⁶⁹

Ehhez járult, hogy az Osztrák–Magyar Államvasút-társaság 1855. december 24-én átadták a forgalomnak a Bruck–Győr közötti szakaszt, majd a következő esztendőben a Győr–Újszöny vasutat. Ez azt jelentette, hogy a város a gabonakereskedelem utolsó átrakodó állomásává vált. A hajón ideáig hozott terményeket itt rakodták át vonatokra.²⁷⁰ Ez azt jelentette, hogy az 1850-es évek végén 1860-as évek elején a győri gabonakereskedők forgalma hozzávetőlegesen négyszer nagyobb volt, mint a pestieké.²⁷¹ Ez pedig együtt járt a nagy vagyonok felhalmozódásával: Mayer Mihály 1860-ban a város főterének egyik sarokházát vásárolta meg. Ez a konjunktúra 1861-ig tartott, amikor átadták a forgalomnak a buda–trieszti vasútvonalat. Ezt követően már nem érte meg a gabonát Bécsbe szállítani, hiszen közvetlenül lehetett az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb kereskedelmi kikötőjébe, Triesztbe vinni.²⁷² Még körülbelül egy évtizednek kellett eltelnie azzal az útkereséssel, aminek végén a kiutat Győr gyárvárossá fejlődése hozta el.

A kereskedelem előmozdítására 1856-ban Győrben megalakult a *Kereskedelmi Kaszinó*, majd 1867-ben a *Kereskedelmi Gyűlde*. Még ugyanebben az esztendőben a víziúton történő szállítás megszervezésére és hatékony lebonyolítására a helyi hajótulajdonosok megalakították a *Gőzhajózási Rt.*-t, majd 1869-ban a *Győri Hajósegyesületet*.²⁷³

A győri polgárőrség és nemzetőrség

Győr város közösségének életében fontos szerepet játszott a személy- és tulajdon védelmének biztosítása, önszerveződő módon. A továbbiakban tekintsük át ennek a több évszázadot átfogó történetét.

Polgárőrség

A polgárőrsek eredete a 16–17. századra nyúlik vissza. A városok védelmét addig a céhes rendszer alapján szervezték meg. A különböző ipart űzők rotációban vigyáztak a belső rendre, a lakosok éjszakai nyugalmára, a kapukra, a falakra és esetleg a védművekre (tornyok vagy bástyák) is. A 16. század folyamán a fegyverforgatás gyakorlására jöttek létre különböző lövészegyletek (gondoljunk csak Rembrandt híres festményére, az *Éjjeli őrvjáratra*), amelyek lehetőséget teremtettek polgárőrsek felállítására. Mint már történt rá említés Győr magyar és német közösségének tagjaiból álló ilyen testületre az első adatunk 1559-ből származik. Az iratból kiderül, hogy a valamennyi polgár köteles volt őrszolgálatot teljesíteni, amely alól csak rendkívüli esetekben adtak felmentést.²⁷⁵ Első kapitányát név szerint pedig 1573-ból ismerjük.²⁷⁶ A polgárokból álló őrség harckészségéről mi sem árulkodik jobban, mint hogy a Bottyán János kurucai által 1707. június 23-én éjszakáján végrehajtott rajtaütés elhárításában közülük is többen részt vettek, sőt hármuk el is esett.²⁷⁷

A források 1716-ban pedig már arról számolnak be, hogy a polgárórség egy magyar lovascsapattal rendelkezett. Sinzendorff Fülöp Lajos, az új győri püspök 1726. évi bevonulásakor száz fegyveres polgár tisztelgett előtte, míg 1741-ben már két kompániájuk is létezett. A 18. század második felének győri ünnepein a magyar és német öltözetű „fegyveres polgárság” is jelen volt, mint például a Szentkorona hazahozatalakor 1790 tavaszán. A koronázási ékszer ekkor többször is „átvonult” a városon. Ezen alkalmak mindegyikén tisztelgett előtte a „városi két formaruhás Kompánia”-ja. E kettő mellett még 1790 októberében egy újabb, immáron egy külön, csak német nemzetiségűekből álló század megszervezéséhez kezdett a helyi németiség, amelyet II. Lipót koronázásának napjára, 1790. november 15-ére állítottak ki. Míg korábban csak a magyar polgári alakulat rendelkezett díszes egyenruhával,²⁷⁸ addig 1790 novemberében és decemberében már a német is új uniformisban díszelgett: zöld kabátban, „szalma színű” nadrágban és mellényben. Ez volt a „stutzos” formaruha. A győri német és magyar zöld, illetve vörös zászlójának közös, ünnepélyes felszentelésére 1792. augusztus 5-én került sor.²⁷⁹

Johann Schmidt 1796-ban örökítette meg festményén a város főterén álló német lövészalakulatot, az *Uniformirte Erste Teutsche Schützen Compagnie*-t. Az ábrázolás és az alatta található névsor szerint a század ekkor 7 tisztből, 1 zászlótartóból, négy zenészből (közülük kettő dobos, a másik kettő sípos volt) és 57 lövészből állt.²⁸⁰

Milyen feladatokat láthattak el a győri kompániák a díszelgéseken túl? Általánosságban elmondható, hogy a zömében nemzetiségi alapon szerveződő polgárórségek is hasonló tevékenységet folytattak, mint a céhek tagjai a középkorban; azaz védelmezték a katonai őrzést igénylő objektumokat, sóhivatalokat, postahivatalokat, raktárakat, laktanyákat, sőt – egyes esetekben – még a védműveket is.²⁸¹

A győri polgárórség fejlődésében az újabb lendületet az adta, hogy az Osztrák Császárság 1808 nyarán ismét háborúra készült Bonaparte Napóleon

ellen. A Pozsonyban szeptember 3-án összeült magyar országgyűlés alig két hónap alatt újabb törvényeket fogadott el a nemesi felkelésről és a katonaság kiegészítéséről. Az ezt részletesen meghatározó 1808. évi 2. törvénycikk 13. paragrafusa kimondta, hogy a szabad királyi és bányavárosoknak a vármegyéhez kiállított lovasokon és az országos felkelőpénztárba fizetett segélyen túl „*a törvényes felmerülő esetben, nyílt háború idején, minden veszedelem esetén a belső biztonság védelme végett kellőleg fölszerelt s fegyverrel ellátott polgárőrséget kell az országgyűlés által meghatározott módon tartaniok*”.²⁸²

József nádor az 1808. december 6-i körlevelében rendelte el a törvény értelmében felállított polgárőrségek országos összeírását. A következő év első hónapjaiban 42 szabad királyi város, több királyi bányaváros és a szabad kerületek településeinek összeírásait kapta kézhez, amelyből kiderült, hogy Győr mintegy 1400 főt állít ki egy-egy német és magyar osztályba szervezve,²⁸³ amelyen belül az elitegységnek az a 142 főt számláló lövészsorozat (*Schützen Compagnie*) számított, amelynek tagjai évek óta együtt gyakorlatoztak.²⁸⁴

A város polgárőrei tehát 1809-ben „állapították meg és rendelték el tökéletesen magokat, akkor esküdtek fel a király s haza oltalmazására, a szoros katonai fenyegetésekre és engedelmességre, s így mind abban az esztendőben az egész francia háború és Győrnek ostromoltatása alatt, mind valahányszor a rendes katonaság a városból elköltözött, minden terhes katonai szolgálatokat őt tettek.”²⁸⁵ A polgárőrség tagjai nemzetiségük szerint viselték egyenruhájukat: magyarok kék magyar öltözetet, míg a németek német szabású egyenruhát hordtak. Az 1790-es években alapított lövészegylet (most már század) tagjai azonban megtarthatták régi egyenruhájukat, azaz a zöld frakkot és sárga nadrágot. A német polgárság az utóbbihoz hasonlóan zöld zsinóros sötétszürke egyenruhát hordott. Ugyanezen polgárőrség fegyverzetét is ismerjük egy 1813-ban kelt összeírás alapján A Johann Gurschler kapitány alatt szolgált úgynevezett Gurschler kompánia tisztekkel, közkatonákkal és zenészekkel együtt 178 főt számlált. A lövészek mindegyike fel volt fegyverezve egy puskával és egy szablyával is.²⁸⁶

A győri polgárőrség parancsnoka, ezredese gróf Maria Felix Anton Franz Xaver Josef von Aichelburg volt, míg a legtekintélyesebb tiszti rangokat a kereskedők sajátították ki maguknak, de a vendéglősök is előkelő helyet foglaltak el a tisztikar hierarchiájában. Az iparosok, kézművesek aránya azonban nem érte el az egyharmadot sem. Szolgálatuk egy részét az ünnepeken való részvétel tette ki, ám a fegyveres harcban is kitüntették magukat. Harminc esztendővel később, az 1839. évi tanácsülési jegyzőkönyv tanúsága szerint

*„az 1805/6. és 1809. esztendőben dühöngő francia háborúkon, és ezután következett esztendőkben, amidőn a császári királyi katonaság a haza védlésében fáradozott, mint a közbátorság fenntartására, mint pedig az e város kebelében találtatott kincstári javak őrzésére nézve, magukat jobbagyi hűséggel kitüntették.”*²⁸⁷

Emellett a Magyar Királyságban Győr polgárőrsége számított az egyetlennek, amely – a hátországi őrszolgálaton túl – fegyverét is használta és részt vett harctevékenységekben, összecsapásban. A történelmi tette a győri csatát követően két nappal, 1809. június 16-án került sor, amikor a győri polgárőrség a helyőrséggel együtt megkísérelte átszakítani az Eugène de Beauharnais, Itália alkirálya vezette francia ostromló hadsereg gyűrűjét. A Fehérvári kapun kitörő császári-királyi katonaság támogatására a polgári lövészeget mesterlövészei is tüzet nyitottak az ostromlókra. A szemtanú, Hohenegger Lőrinc győri teológiai tanár erről a következőket jegyezte le:

*„Némely polgárok a puskás seregből (Schützen-korps), kis bástyán a katonákkal Öszve kapcsolták magokat, élesen és igazán eltalálták (a franciákat); de mivel igen esméretesek voltak kalapjaik, kenteiének voltak házaikba vissza térni, mert az ellenség egy követ által avval fenyegetőzött, hogy őket, arra az esetre, ha beveszik a várt, úgy fogná tekinteni, mint hadi foglyokat.”*²⁸⁸

A város polgárőrség Győr utolsó ostromát követően sem szerelt le. Egy 1811. évi összeírásból tudjuk, hogy ekkor itt hét gyalogoszázadot állítottak ki összesen 1340 fővel. Ezek közül volt az úgynevezett Gurschel

kompanya, amelynek tagjait, tagjainak foglalkozását, felszerelését, egyenruházatát és jogállását egy 1813-ban felvett lajstrom alapján.²⁸⁹ Ez utóbbi azért fontos, mivel ebből kiderül, hogy eddigi ismereteinkkel ellentétben nem 1845-től vettek fel soraikba a polgárjoggal nem rendelkezőket, amennyiben azok megfizették a 14 forint taksát, hanem korábban is. A Gurschel kompanya lajstromában ugyanis három olyan közlegényt is találunk (Franz Winklert egy birtokos paraszt fiát, Franz Machot egy pék fiát és Leopold Streibig könyvnyomatót), akik nem rendelkeztek (még) ezzel.²⁹⁰

Meg kell jegyeznünk, hogy a polgárőrségben való részvétel sokak számára igen terhes volt. A polgároknak ugyanis maguk kellett csináltatniuk az uniformisukat, amely költségétől 1819-ben már szabadultak volna. Emellett – néhány esztendővel később – az éjjeli őrzékek („*patroljárások*”) terheit sokallották, kérve a városvezetést arra, hogy az éjszakai felvigyázást a hajdúk számának növelésével oldják meg.²⁹¹

Vahot Imre 1845-ben megjelent *Úti beszámolója* alapján tudjuk, hogy az addigi polgárőrség mellett egy új is alakult a városban:

*„Győrnek két osztály polgárkatonasága van; mindkettő magyar egyenruhát visel, mindkettő magyar kormányiszavakkal vezéreltetik; egyik osztály zöld atilát, s hamuszín nadrágot, a másik a nagyobb, az erősebb kék atilát, s veres nadrágot, s fehér forgós veres csákót hord; s ez utóbbi melly még csak ez évben alakult, igen jó izlést tanusított a színek választásában. Fölötte örvendetes jelenség az, miszerint az utóbbi polgár-őrsereg zászlója alá számos nemes ifjak, ügyvédek, s megyei tisztviselők is szegődtek, mi által igen szép eszköz nyujtatott a polgári egyesülésre, és ez, valamint az osztály alakulása is leginkább a lelkes Zichy Ottó grófnak, az osztály lovagias szellemü őrnagyának köszönhető. Nemzeties jellemü zászlószentelési ünnepök jövő tavasszal fog tartatni, mi Győr krónikájában bizonyára arany betűkkel lesz följegyezve.”*²⁹²

A győri polgárőrség életében a következő fontos esztendőnek az 1846. évi számított, amikor a magyar osztály kezdeményezte a két osztály egyesítését. Ezt azonban a németek, azaz ahogyan akkoriban nevezték őket, a fekete-csákósok nem fogadták áll, holott alakulataiknál ekkor már szintén a magyar volt a vezényleti nyelv.²⁹³

A polgárőrség életében újabb nagy változást az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc hozott. Még mielőtt azonban erre rátérnénk fontos megemlíteni, hogy mind a német, mind a magyar alakulatnak saját zenekara volt, amely a város közösségének szórakoztatására koncerteket is adott.²⁹⁴

A győri nemzetőrség felállítása

Az 1848. március 15-én felolvasott Tizenkét pont egyike, az ötödik, az amerikai függetlenségi háború milíciáihoz és a Nagy Francia Forradalom idején megszervezett nemzetőrsekhez hasonló „Nemzeti őrsereg” felállítását követelte. Az intézmény létrehozásának a Magyar Királyságban is voltak előzményei. Zichy Ottó gróf, a Győr vármegyei reformellenzék egyik vezetője már az 1841 decemberében tartott megyegyűlésen felszólalt e testület megszervezése mellett, majd tervzetét 1842 januárjában írásban is benyújtotta. Ez a magyar honvédelem reformját úgy képzelte el, hogy az egész népre kiterjesztik a nemzetőrség intézményét. A következő évben Győrben ugyan sikerült a követutasítások sorába felvenni e témát, ám a cenzúra megakadályozta kinyomtatását.²⁹⁵

A nemzetőrség felállításával az áprilisi törvények XXII. törvénycikke foglalkozott. Eszerint minden 20 és 50 év közötti, városokban vagy rendezett tanácsú községekben lakó férfit szolgálatra köteleztek, aki megfelelt az előírt vagyoni cenzusnak. A törvény egyúttal nyitva hagyta további megbízható rétegek besorozásának lehetőségét, amennyiben erre szükség lett volna. A nemzetőrök szabadon dönthettek arról, hogy gyalogosként vagy lovasként szolgáljanak.

Utóbbiaknak maguknak kellett azonban a megfelelő lovat biztosítani. A nemzetőröket századokba, illetve zászlóaljakra szervezték. A városok esetében általában ez utóbbiból egyet állítottak fel a szolgálatra jelentkezők közül. Feladatuk – hasonlóan a polgárőrséghez – a közrend és a vagyonbiztonság fenntartása volt; csak polgári elöljáró jelenlétében és felszólítására intézkedhettek. A nemzetőség a hadseregtől függetlenül működött, amelynek tagjai elsősorban településük határai között szolgáltak, és ezért fizetést nem kaptak.²⁹⁶

Győrben a Bécsből és Pozsonyból érkező hírek hatására március 17-én a két, a magyar és a német polgárőrség egyesült, amelynek rendszabályait Tóth Imre alezredes három nappal később bocsátotta ki.²⁹⁷ A helyi nemzetőség megszervezése is e napon vette kezdetét. A város polgárjoggal rendelkező lakói között kötelezővé tették az ebben való részvételt; emellett engedélyezték a tanulóifjúság besorozását is. A megyei és városi vegyes bizottmány a nemzetőrseget a polgárőrség kereteit fenntartva kívánta megszervezni.²⁹⁸ A Győr rendjéért felelős őrség létszámát így egyharmad-egyharmad arányban a polgárőrök, a nemzetőrök és a tanulóifjúság tagjai adták. Gondot jelentett azonban utóbbi testületek tagjainak a felfegyverzése. A város ezért március 28-án kérte a 19. (Schwarzenberg) gyalogezred győri főhadfogadó parancsnokságát, hogy adjon át lőfegyvereket a részükre. Kaiser Antal százados, a főhadfogadó parancsnoka két nappal később ezt némi szelíd erőszak hatására teljesítette is. Így összesen 738 darab csappantyús puska került a nemzetőrök és a tanulóifjúság kezébe.²⁹⁹

A győriek hamarosan meg is mutathatták magukat a városon kívül is. A polgárőrök és az újonnan felfegyverzetek közül négyszázan indultak el április 8-án Zichy Ottó felszólítására a „Ludwig” nevű gőzhajóval Pozsonyba, hogy jelenlétükkel emeljék az országgyűlés befejezésének ünnepi fényét. Két nappal később sorfalat álltak V. Ferdinánd és udvartartása (köztük a későbbi uralkodó Ferenc József) bevonulásánál, illetve április 11-én örök barátságot fogadtak a bécsi diákság küldöttségével.³⁰⁰

A XXII. törvénycikk alapján Batthyány Lajos miniszterelnök április 21-én elrendelte a nemzetőrök összeírását. Győr városa a szervezés elvégzésére felhatalmazott bizottságot április 28-án állította fel, amelynek elnökévé Zichy Ottót választották.³⁰¹ A nemzetőrök felállításánál komoly problémát jelentettek a már létező polgárőrök, amelyeket a miniszterelnök egységesítési törekvésének értelmében fel kellett oszlatni, és lakóhely szerint szolgálatra beosztani. A győriek megpróbálták e rendelkezés hatálya alól kibújni, ám ezt csupán május 14-ig sikerült elodáznuk.³⁰² Különállása azonban a későbbiekben is fennmaradt. A német polgárőrök június közepén kérvényezték a várostól, hogy a törvényi rendelkezés ellenére századuk egyben maradjon. Az 1. (belvárosi) század tisztjeit pedig a korábbi polgárőrök tisztjei közül választották.³⁰³

Győr városa összesen hét századnyi nemzetőrt állított ki. Ezek létszáma a március végétől október közepéig tartó időszakban 1.106 és 1.500 fő között változott. A gyalogosokon kívül augusztusban harmincegy, szeptemberben huszonnégy, míg októberben huszonhárom lovas is szolgált.³⁰⁴ Őket azonban a Komárom megyei és városi nemzetőrlovassággal egy parancsnokság alá rendelték.³⁰⁵ A XXII. törvénycikk értelmében egy-egy század tisztikara egy századosból (kapitányból), valamint két-két fő-, illetve alhadnagyból állt. A tagok századosig maguk választhatták meg tisztjeiket; a felsővezetőiket azonban a kormány nevezte ki. Győr város és megye esetében Zichy Ottóra esett a választás. Kiképzésüket – a tervek szerint – nyugalmazott császári-királyi tisztek és altisztek bevonásával kívánták megoldani. A győri nemzetőrök esetében különböző okok miatt a gyakorlatokat teljesen elhanyagolták.³⁰⁶ A kormány a felfegyverzésüket részben a polgárőrök és a katonaság készleteiből, részben külföldi vásárlásokkal igyekezett megoldani. A város augusztusban kétszáz fegyver beszerzésével és szállításával bízott meg egy bécsi céget. Zászlószentelésükre pedig szeptember 3-án került sor.³⁰⁷

Bár az eredeti célkitűzés értelmében a nemzetőrök feladata a belső rend fenntartása volt, ám a törvény betűjével ellentétes módon, a harctereken is szerephez jutottak. A Győr városi és vármegyei nemzetőrséget három alka-

lommal is mozgósították. Első ízben szeptember közepén Csány László, a dunántúli magyar sereg kormánybiztosa szólította fel Zichy Ottót, hogy alárendeltjeivel csatlakozzon táborához. Némi huzavonát követően a sorshúzás eredményeként a város háromszáz nemzetőre nem Josip Jellačić bán horvát erői ellen, hanem Komárom védelmére vonult.

Második alkalommal a pákozdi csatában (szeptember 29.) vereséget szenvedett és Bécs felé hátráló horvát bánt üldöző magyar hadakhoz csatlakoztak. A salamonfai ütközetben, október 11-én azonban alaposan leszerpeltek, és e hónap 14-én már Győrben voltak. A következő napon érkeztek a városba a Komáromba vezényelt nemzetőrök is.

Harmadik alkalommal Kossuth Lajos toborzójúttja alkalmával került sor a mozgósításukra. A városba október 20-án megérkezett Kossuthot a nemzetőrség huszonnégy díszlövessel fogadta, a harctéren azonban ismét leszerpeltek. A győri nemzetőrök ugyanis az elsők között futottak meg a schwechati csatából (október 30.). Dicstelen szereplésük miatt Csány főkormánybiztos utasította Lukács Sándort és Szabó Kálmánt a megfutottak lefegyverzésére. Lukács azonban a teljes győri nemzetőrség lefegyverzésére (azaz lőfegyvereik elvételére) tett javaslatot, ami ellen a századok kapitányai tiltakoztak.³⁰⁸

A fenyegető horvát támadás hatására az első felelős magyar kormány augusztus elejére arra kényszerült, hogy gyökeresen átalakítsa a nemzetőri mozgósítás egész rendszerét. A miniszterelnök augusztus 13-án és 15-én utasította a hatóságokat egy önkéntes mozgó nemzetőrség megszervezésére. Batthyány felhívásaira először Győr városa reagált, amely az augusztus 18-i közgyűlésén elhatározta, hogy a háború végéig kétszáz önkéntest állít ki, akik felszerelését a Bécsből rendelt fegyverekkel kívánja megoldani. A szolgálatban maradás idejét később hat hónapra módosították.

A határozat értelmében két nappal később, augusztus 20-án felhívást tettek közzé az önkéntesállításra. A város szeptember közepére százöt főt állított ki, amely kontingenst a dunántúli kerület önkéntes mozgó nemzetőr-

ségének 2. zászlóaljába osztották be és az említett hónap 16-án meg is jelent a számára kijelölt gyülekező táborban, Veszprémben. Ezen győriek is részt vettek a schwechati csatában. A kiállított négy dunántúli zászlóalj tagjait ezt követően Pozsonyba, majd onnan Komáromba rendelték. Útközben azonban közülük – főleg a 2. zászlóalj gyalogjaiból – több, mint kétszázan hazaszöktek. Ezt követően, 1849 januárjának elején az 1. és 2. zászlóaljat összevonták és a honvédzászlóaljak közé sorolták 70. számmal. Az alakulatot a komáromi erőd védelmére rendelték, mely zászlóalj csupán 1849. október 2-án adta át fegyvereit.³⁰⁹

A nemzetőrökön és az önkéntes mozgó nemzetőrségen kívül a város közössége három honvédzászlóalj kiállításából is kivette a részét a szabadságharc időszakában. A szerbek elleni délvidéki háború már 1848 májusában szükségessé tette egy 10 000 főből álló, 10 zászlóaljba szervezett véderő, honvédség kiállítását. Ennek a seregnek az 5. zászlóaljút Győrben szervezték meg. Az egység július és augusztus folyamán a Délvidékre vonult, és ott harcolt egészen 1849. augusztus 20-ig, amikor is a Vécsey Károly vezérőrnagy vezette V. hadtest letette a fegyvert Borosjenőn.³¹⁰

A népképviseleti országgyűlés 1848. augusztus 26–29-én határozott a katonaállítási törvényről, amely értelmében a miniszterelnök szeptember 13-i utasítására újabb egységeket toboroztak, majd soroztak a haza védelmére. Ennek köszönhetően Győrben újabb két, a 23. és a 39. honvédzászlóaljat kellett felállítani. Előbbi – még nem teljesen feltöltött – hat századát október 20-án megszemlélte a dunántúli toborzókörútján a „Mészáros” gőzössel Győrbe érkezett Kossuth Lajos is, aki ezt követően beszédet tartott a városháza erkélyéről az egybegyűlteknél.³¹¹ A 23. zászlóalj végig harcolta a szabadságharcot és a Poeltenberg Ernő vezérőrnagy vezette VII. hadtest állományában 1849. augusztus 13-án tette le a fegyvert Szőlősnél.³¹² A szintén Győrben megszervezett 39. honvédzászlóalj pedig a Délvidéken harcolva Borosjenőnél kapitulált augusztus 20-án.³¹³

A közösség civil szerveződései – az egyletek

Az egyesületek a kulturális, gazdasági és egyéb társadalmi szükségleteket a helyi viszonyok között szervezték. Az egyéni érdekeiket a közösség céljai alá rendelő tagjaikat mozgósították az országos kezdeményezések helyi léptékű megismertetésében, szervezésében és folytatásában. Az egyesület fogalmát a dualizmus időszakában, amikor az egyleti élet virágkorát élte, nem határozták meg. Időről-időre értelmezése is változott. Segítséget nyújthat ebben a kérdésben az, hogy az 1945–1950 közötti időszak egyesületeit hét csoportba osztották: társasági és kulturális; önszervező és másokon segítő; gazdasági célú; politikai szándékot kifejező; az egyházak belső életét erősítő.

Az alulról szerveződő közösségek életében az I. világháborút követően jelentős változás következett be, hiszen rendelet szabályozta az egyesületi nyilvántartások készítését, vezetését. Ebben az időszakban fektették fel Győr egyesületi törzskönyvét, ám ezt hiányosan vezették. Az 1922-ben kibocsátott belügyminisztériumi rendelet szabályozta és egységesítette az alapszabályok formai és tartalmi elemeit is. Ezzel megszűnt a dualizmus korszakának szabadsága az alapszabály megszerkesztésével kapcsolatosan. Az egyletek működésének fokozottabb felügyelete és ellenőrzése 1937-ben kezdődött meg. A körrendelettel vélhetőleg az egyesületek számának csökkenését kívánták elérni. A város főlevéltárosának volt a feladata, hogy a helyi egyesületek működését és a vezetőségükben beállt változásokat nyilvántartsa. Így tudhatjuk, hogy a

városban összesen 414 egyesület működött, amelyek közül háromszáznegyvenegynek maradt meg a dossziéja.

A közösség ezen önszerveződéseit az 1945 és 1949 közötti években a koalíció pártjai felhasználták politikai céljaik eléréséhez. A koalíció felszámolásával, a polgári politikai és társadalmi struktúrák szétverésével egyidejűleg a hatalmat magához ragadó Magyar Dolgozók Pártja az egyesületi rendszert is felszámolta, ezzel megszüntetve az önkezdeményezés lehetőségét, mivel ezt centralizált, diktatórikus hatalmi szervezetére veszélyesnek tekintette.³¹⁴

A továbbiakban ezek közül a belvároshoz köthető és a közösség számára legismertebb és legfontosabbakat vesszük számba.

Vallásos társulatok a belvárosban

A „vallásos népközösségek” tagjai – ahogyan e jámbor társulatokat a neves szegedi néprajzkutató, Bálint Sándor nevezte – már a középkor óta emelték az istentiszteletek fényét, jótékonykodtak és lelki üdvösségükön munkálkodtak. Ezek voltak az úgynevezett Kalendás Társulatok (*Confraternitas Kalendarum*), amelyek nevüket onnan kapták, hogy minden hónap első napján, azaz a *calendae*-jén dolgaikat megbeszélni. Győrben a legrégebbi ismert ilyen társulás szabályzatát 1523-ban adta ki Gosztonyi János győri püspök (1510 – 1525) és a győri káptalan. A szabó-, posztónyíró- és szűcslegények egyletüket a Boldog Szent Szűz oltalma alá helyezték, ezért Szűz Mária Társulata (*Fraternitas Beatae Mariae Virginis*) néven is előfordulnak az egykorú iratokban. Szabályzatuk szerint betegségben segítették egymást, gondoskodtak az elhunyt legénytárs temetéséről. Pártfogójuk az atyamester volt, míg maguk közül évente a vezetésüket ellátó dékánt választottak.³¹⁵

Nem tudjuk pontosan, hogy az egylet meddig működhetett folyamatosan, ám az biztos, hogy az 1630-as években újabb típusú társulatok jelentek meg

Győrben az 1614-ben visszatelepülő mariánus ferenceseknek, illetve az 1626-ban Dallos püspök által letelepített jezsuitáknak köszönhetően. A jezsuita rend gimnáziumában már 1631-ben megkezdte tevékenységét a *Mária- vagy Boldogasszony-kongregáció*, amely a város közössége számára a legnépszerűbb volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy magyar és német tagozattal is rendelkezett. A 17. század folyamán e társulat mellett a jezsuiták lelki vezetésével további négy létezéséről tudunk: *Sodalitas Immaculatae semper Virginis Deiparae Mariae de Victoria*, *Halálra vált Krisztus kongregációja* vagy *Agónia Társulat*, *deákok kongregációja*, *Rózsafüzér-Társulat*.

A mariánus ferencesek szintén aktívan részt vállaltak a közösség önszerveződő vallásos társulásainak vezetésében, támogatásában. A 17. századból három hozzájuk köthető társaságot is ismerünk: *Seraphicus Szent Ferenc Kongregáció*, *Szent Rosarium Kongregáció* és *Boldogasszony Kongregáció*.

A jezsuiták és a mariánus ferencesek tevékenységéhez kapcsolódtak a városban 1697-ben letelepített karmeliták is, akiknek a védnöksége alatt megalkult Skapuláré Társulat igen nagy népszerűségnek örvendett mind Győrben, mind pedig a környékén.

A 18. században Győrből és Sopronból kiindulva először a jezsuiták és mariánus ferencesek, majd a század közepétől Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783) hathatós támogatásának és ösztönzésének köszönhetően az egyházmegye településein soha az előtt nem látott számban és sokféleségben működtek a társulatok. Ennek a virágkornak vetett véget II. József német-római császár és magyar király (1780–1790) 1782. január 12-én kibocsátott rendelete, amely feloszlatta a gyógyítással, tanítással vagy tudománnyal nem foglalkozó szerzetesrendet, egyebek mellett a karmelitákat és a ferenceseket is. A vallásos társulatok valószínűleg ezt követően valamikor az 1840-es években éledtek újjá. A 19-20. században a társulatok száma és sokfélesége ismét nőtt, hiszen plébániánként többnyire kettővel-hárommal is találkozunk. A legnépszerűbbek változatlanul a *Rózsafüzér Társulatok*, valamint a *Jézus Szíve Társulatok* voltak.³¹⁶

Mindezekon kívül újabb vallásos társulati típus is feltűnt a 19. század folyamán. A városban 1863-ban alakult meg a Győri Katolikus Legényegylet, amely módosított alapszabályát a belügyminisztérium 1874-ben jegyezte be. A politika teljes kizárásával a céljaik között szerepelt egyebek mellett az iparossegédek szakmai továbbképzése, kulturális és vallási-erkölcsi nevelésük, valamint a polgári erények (mértékletesség, takarékoság, decens viselkedés) feltámasztása és ápolása. Ennek érdekében előadásokat, közös misehallgatásokat, kirándulásokat szerveztek. Emellett újságokat, folyóiratokat járattak, valamint könyveket vásároltak.³¹⁷

Győri Olvasóegylet

„A győri olvasóegylet több mint 200, minden rend- és osztálybeli taggal bir; e derék egylet kizárólag lap- és könyvolvasás-, s a műveltebb társalgásnak van szentelve; könyvtára 3.000-re szaporodott, melyben a szépirodalmi munkák leginkább keresetnek. Az egylet tevékeny könyvtárnoka, Domián, (ki szives volt velem Győrnek minden zegét-zugát, csinjátbínját megismertetni) az állítá, hogy könyvtárukból Sue régényeit, s Petőfi verseit legtöbbben veszik ki olvasás végett; jobb volna ha az utóbbit ki vevés helyett inkább megvennék minél számosabban. Az egylet elnöke, ismert irónk, Kovács Pál, ki mint homeopathaorvos kis adagokat nyújt betegeinek, s mint buzgó hazafi Győr idegen elemeit, mint kórságot, eddigelé a magyarosítás nagy adagú, s jósikerü gyógyszerével ügyekezett orvosolni.”³¹⁸

E szavakkal méltatta Vahot Imre 1845-ben a hét évvel korábban a Kisfaludy Társaság alapítója, dr. Kovács Pál néhány fiatal ügyvéddel (Jankó Kálmán, Kálóczy Lajos és Zmeskál Sándor) és Czuczor Gergely bencés tanár titkos védnökségével³¹⁹ létrehozott győri *Olvasóegylet*et.³²⁰

Kezdeményezésük azonban a városban nem számított elsőnek, hiszen Müller Ferenc könyvkötő 1789-ben létrehozott egy olvasószobát, „olvasó kabinetet”, ahonnan még a környék lakossága is kölcsönözhetett műveket napi egy krajcárért. Müller azonban eladósodott és 1806-ban elárverezték könyvtárát.³²¹

Kazinczy Ferenc *Pannonhalmi Ut* című, 1831 áprilisában készült leírásában arról tett említést, hogy az egykori ferences-rendi klostroból lett vármegyeháza épületében „két szolgabíró a maga szállását ezen háznál olvasószobának engedte, s így casinoja már, tavál óta [1830], Győrnek is van.”³²² A művelődés eme lehetősége azonban hamarosan megszűnhetett, mikor a helyiségekre újra szükség volt.³²³

A városban működő királyi akadémián alakították meg az intézmény jeles oktatóinak, Bresztyenszky Béla matematika és Maár Bonifác történelem professzor védnöksége alatt 1836-ban az *Olvasó Társaságot*. Az alapítás indokaként jegyzőkönyvükbe a következőket jegyezték be: „Több évi tapasztalatok nyilvánossá teszik kétségünket az iránt, hogy t. i. a tudományok és művészségek, különösen pedig a jó könyvek olvasása mily haszonnal munkálkodjék: mind a tiszta erény előmozdítására, mind a nyelv művelésére, mind az emberi s különösen az Ifjak zsenge elméjék művelési kifejlődésére nézve a tudományok pedig csak oly nemzetekre áradnak haszonnal, melyek azokat honi nyelven űzni, mívelni, s az élet szükségjeire fordítani egyesített erővel törek-szenek.”³²⁴ Az iskolatársak és haladó gondolkodású tanáraik által létrehozott társaság jelentős szerepet játszott a honi modern szépirodalom terjesztésében és megismertetésében. Vezetőségi tagjai között ott találjuk a híres őshaza kutatót, Reguly Antalt is.³²⁵ Az itteni önképző kör keretein belül Radakovics József (Vas Gereben) *Két garasos újság* címen lapot szerkesztett.³²⁶

A dr. Kovács Pál által kezdeményezett *Győri Olvasóegylet* létrejöttének körülményeit, előzményeit, szervezetét, célját és elért eredményeit maga az alapító vetette papírra 1839. december 25-én kelt levelében, amely a *Társalkodó* 1840. január 25-i számában jelent meg.³²⁷ Eszerint „Igen nagy öröm-

mel olvastam egy-párszor a 'Jelenkor' legközelebbi számaiban az erdélyi olvasó társaságokról, fájjalva egyszersmind, hogy honunkban³²⁸ e' féle intézet majd alig létezik. S megvallom, nekem illyes valami sokkal czélszerűbbnek, sokkal közhasznubbna látszik, mint a' nálunk olly divatossá vált casinó. Először nagy hijányukat látom a' casinóknak abban, hogy a' nőnemet, kik közül sokan vágynának szellemibb időtöltésre, kávézasköztti hírterjesztésnél – egészen kizárják, sőt férjeiket is – míg azok magukat a casinóban mulatják, – nélkülözni kényszerítik. 2) többnyire pipa csak és játék levén a' közönséges casinói fő mulatság, az illy intézetek még tetteleg is károsan hatnak az egészszre, mert haszon nélkül időt tölteni tanítanak. – Illy nézetekből indulva ki, mi is, miután már két casinó keblünkben egymásután megbukott, a' mult év' elején (1838) ezek helyett egy olvasó társaságot alapítottunk, még pedig olly sikerrel, hogy a részesekek száma 13-ról, ez év elején 90-re szaporodott, könyvtárunk pedig mintegy 600 darab, tudományos és szépliteraturai magyar 's német könyvvel dicsekedhetik. – Társaságunk szervezete ollyan forma, mint a' kolosvári nő-egyesületé, azon kivétellel, hogy köztünk a két nem tündelmelesebb levén egymás iránt, a' tagok vegyesen férfiakból és hölgyekből állanak. – Egy évi részvénydíj 5 p[engő] forint. – Könyvek hetenként kétszer adatnak-ki olvasás végett 2–3 hétre, falusiaknak a' körülményekhez képest egyszerre több kötet 's hosszabb időre is. – A' könyvtár feloszthatatlan, 's még azon nem reménylett esetben is, ha a' társaság néhányra olvadna le, mindig a' megmaradt kevés tag közös tulajdona, melly alapszabály társaságunk fennmaradását leginkább biztosítja. – Tisztviselői a társaságnak: elnök, titoknok, pénz- és könyvtárnok, kik évenként a nagy gyűlés által választatnak. Ezeken kívül van 7 tagból álló választmány, melly a' hozatandó könyvekről határoz. Minden évben tartatik a' társaság hasznára egy tánczvizigalom, melly tavál 226. p[engő] forintnyi tiszta haszonnal gyümölcsözött, 's Győr minden szépet és jót pártoló lelkes fíjaitól 's hölgyeitől teljes joggal várható, hogy ez, az idén sem fog fényre és haszonra a' tavalyinál alább állani. Határnapja, jövő télutó 10-dike, (1840, január 10.)³²⁹ melly alkalomra a' n[eme]s megyétől, annak pompás nagy tereme mint tavaly volt, úgy most is nagylelküleg ingyen általengedve van."³³⁰

Dr. Kovács Pál mindezek fölött megfogalmazta jövőbeni reményeit is levelében:

„Még külön olvasó-termeink nincsenek, a' növekedés részvét azonban reménylenünk hagyja, hogy a jövő évre már külön szállást is tarthatunk, leginkább hirlapok' olvasására, mellyek házanként nem járathatandók. – Tervünk jövőre felveendő termeinket csupán tudományos és művészeti tárgyakkal díszíteni, milyenek a' csinos, válogatott könyvtár, hirlapjainkhoz megkívántató földképek, nevezetesebb aczél-metszetek, olaj festmények s a' t., – kizártával minden játéknak s haszon nélkül időttöltő eszközöknek. – A' jövő hónapban megjelenik társasági névkönyvünk 1840-re, melly a' részesek' neveit, társasági alapszabályokat s' könyvtár jegyzékét foglalandja magában.”³³¹

Az egyesület tagjai közé, dr. Kovács szándékának megfelelően, nőket is felvettek, persze akik ki tudták fizetni az éves 5 forintos tagdíjat. Két évvel a megalakulást követően a *Győri Olvasóegylet* már a Karmelita tér egyik emeletes épületében talált helyet magának. Még ugyanebben az 1841. esztendőben Széchenyi Istvánt tiszteletbeli tagjává választották.

A *Győri Olvasóegylet*et a tizenkét tagú választmány igazgatta, akiket a tisztújító közgyűlés választotta meg. Ezek havonta váltogatták egymást az elnökségben. Az 1844. esztendőben dr. Kovács Pál, Jankó Mihály és Hinár János mellett a vezetés tagjai között találjuk Czuczor Gergelyt és Csatskó Imrét. Három évvel később, 1847-ben a dr. Kovács lemondott az elnökségről a *Hazánk* című lap szerkesztési munkái miatt. Helyét Páraicz István vette át.³³² Ekkor a választmányban is jelentős változások történtek, hiszen a liberális párt vezető személyiségei (például: Zichy Ottó gróf és Lukács Sándor) kerültek többségbe. Ez utóbbiak az egyesületet felhasználták politikai nézeteik terjesztésére. Nem is csodálkozhatunk azon, hogy 1849 januárjában a város irányítását átvevő császári-királyi biztos azonnal betiltja működését.³³³ Az új választmányi ülésre csak április 22-én kerülhetett sor Ecker János lakásán.³³⁴ Bár a császári-királyi hatóságok, még utolsó rendelkezésként, a gyülekezési jogtól

megfosztották az egyletet, ám 1849. május 1-től könyvtára újra működhetett, amelyet haláláig – 1852-ig – Ecker János kezelt.³³⁵

A szabadságharc leverését követően a Kaszinó működését 1857-ben újra engedélyezték. Köszönhetően az 1854. november 11-én megválasztott új vezető, Takács Sándor tevékenységének.³³⁶ Ezt, majd a kiegyezést (1867) követően a taglétszám is folyamatosan emelkedett: 1875-ben 118 főt, 1885-ben 133 rendes (győri) és 30 vidéki, míg 1893-ban 180 helyi és 50 vidéki tagot számlált.³³⁷ Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a Kaszinó állandó helyproblémákkal küszködött a 19. század második felében, illetve a végén.³³⁸ A tagság zöme a győri közélet, az értelmiség és a társasági élet elitjéből került ki.³³⁹

Kisfaludy Irodalmi Kör

Dr. Kovács Pál kezdeményezésre és lakosság áldozatkészségéből 1888-ban Kisfaludy Károlynak szobrot állítottak a győriek. Húsz esztendővel később, 1908. november 18-én, dr. Kovács születésének 100 évfordulóján³⁴⁰ a városházán gyűltek össze a helyi írók és az irodalom iránt érdeklődők, hogy megalapítsák a *Kisfaludy Irodalmi Kört*. A szervezet elsősorban Kisfaludy Károly irodalmi örökségének ápolását tűzte ki célul, de emellett fontosnak ítélte meg a hazai klasszikus és modern irodalom népszerűsítését, tudományos feldolgozását, valamint a helyi írók, irodalombarátok összefogását. Az első felolvasást dr. Tell Anasztáz, a bencés gimnázium irodalomtanára tartotta Kisfaludy Károlyról és Sándorról. A körből az 1910-es évek végére egy regionális szervezet nőtte ki magát: „*Dunántúli Irodalmi és Művészeti Egyesületek Szövetsége*. Emellett az ország összes irodalmi egyesületével kapcsolatot tartott, amely számos közös rendezvényben és vendégszereplésben nyilvánult meg. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a *Kisfaludy Irodalmi Kör* jelentős hatást gyakorolt a város kulturális életére, ám ismertsége túlnyúlt Győr határain és országos volt.³⁴¹

Az 1908. november 18-án tartott ülésen az alapítók elnöknek Kramolin Viktor főügyészt, a pozsonyi Toldy-kör egykori vezetőjét választották meg. Ekkor azonban még a vezetőség egésze nem állt fel. A tisztségviselőket és a tíz tagból álló intézőbizottságot ugyanis csak az 1909. április 18-án tartott ülésen választotta meg a kör. A tagság főként ügyvédekből, orvosokból, papokból és módosabb városi tisztviselőkből tevődött össze. Emellett tiszteletbeli tagokat is választottak. Az első Jászai Mari lett, akinek előadása az első felolvasóest fénypontját jelentette. Az *Egri csillagok* írója, Gárdonyi Géza 1910-től tartozott a kör tagjai közé. Majd tizenegy évvel később már tiszteletbeli tag volt.³⁴²

Kramolin halálát követően, valamint a forradalmak (Őszirózsás forradalom és a Kommün) idején a kör átmenetileg nem működött. Ez az állapot egészen 1919. december 2-ig tartott, amikor hosszú idő után megrendezte első felolvasó ülésen bejelentették, hogy az eddigi alelnököt, Kuncz Jenőt választották Kramolin helyére. Az egészen 1934-ig tartó „Kuncz-korszak” idején egyre többen – főleg ifjak – látogatták a kör rendezvényeit. Gyakori válták a szerzői estek, ahol vendégként „fellépett” Krúdy Gyula vagy Sík Sándor is. Ujlaky Géza főtítkár gondozásában 1927-ben jelent meg először a *Kisfaludy Irodalmi Kör* évkönyve, amely a társaság ügyei mellett tartalmazta a tagok listáját és a főtítkári jelentést is.³⁴³

A város közösségének kulturális életében meghatározó szerepet játszó kör a II. világháború megpróbáltatásait átvészelve ugyan, de a Rákosi-rendszer már kíméletlenül leszámolt vele. Ugyan a fennállásának 40. évfordulóját még megünnepelhette 1948. november 28-án és 1949. április 24-én XXXVIII. nagygyűlését is megtarthatta, ám a Magyar Dolgozók Pártja által vezetett állam az év második felétől sorra oszlatta fel az országban a nem központilag szervezett kulturális és művészeti, így az irodalmi társaságokat is. Az egyesületek felszámolásának következő nagy hulláma 1950-ben zajlott. Ebben az esztendőben szűnt meg az akkor már Harsányi Lajos vezette *Kisfaludy Irodalmi Kör* is.³⁴⁴

Színházi egyletek³⁴⁵

Ecker János 1833-ban életre hívta a Theater-Vereint, amely a színház alapos restaurálását tűzte ki célul. Az egylet tagjai azt vállalták, hogy hat éven keresztül évente 700 forintot adnak össze e célra. Az 1839. évben a győri rajziskola tanárának és neves építésznek, Fruhmann Antalnak a tervei alapján új, kőből épült előcsarnok került kialakításra, négy korinthoszi oszlopos pilaszterrel. Az évad októbertől márciusig tartott, amely idő alatt ötvenhat magyar nyelvű előadást is tartottak. Ez utóbbit az egyesület évi 2000 forinttal támogatta.³⁴⁶

Ecker kezdeményezése mellett dr. Kovács Pál vezetése alatt 1841-ben megalakult a „Színházpártoló Egylet”, amely valójában egy részvénytársasági forma volt. Részvényeit húsz forintért árulta és az így befolyt összeget a színház kiadásaira fordították.³⁴⁷

A Győri Képző- és Iparművészeti Társulat

Az I. világháború frontjairól, valamint a Magyar Királyság megszállt területekről Győrbe hazatérő, illetve ide menekülő alkotók már 1919 tavaszán megtették az előkészületeket egy, a helyi művészeket tömörítő és érdekeiket képviselő szakmai társulás életre hívására. Ezt a tervet azonban a Tanácsköztársaság, a proletár diktatúra bevezetése, majd a román hadsereg megszállása lehetetlenné tette. A Győri Képző- és Iparművészeti Társulatot végül 1919. szeptember 28-án alakult meg, amelynek Benes Pál festőművész lett az elnöke. Alapszabályában azt a célkitűzést fogalmazták meg a tagok, hogy a helyi művészet és az iparművészet elterjedését és fejlődését támogatják oktatással, kiállítások szervezésével.

A Győri Képző- és Iparművészeti Társulat mintegy három évtizedes tevékenysége során sikeresen teljesítette feladatát, hiszen a két világégés közötti időszakban előmozdította a város képzőművészetünk fejlődését. Évről-évre

először egy, majd két alkalommal (tavasszal és ősszel) megrendezték saját, társulati kiállításait, amelyeknek haszonélvezői voltak mind a közönség tagjai, mind a kiállító művészek, akik lehetőséget kaptak műveik értékesítésére is. Ilyen módon összesen huszonhárom ilyen bemutatót tartottak. Ezek közül is kiemelkedett a tizedik évforduló alkalmából megrendezett tárlat, amelyen huszonnyolc, javarészt fiatal győri alkotó több, mint kétszáz művét állították ki. A város támogatását is élvező a Győri Képző- és Iparművészeti Társulat fokozatosan meghatározó tényezőjévé vált, amelynek köszönhetően a hazai kulturális életbe is sikeresen integrálódott. egészébe. A megrendezett tárlatok ugyanis idővel az országos figyelmet is felkeltették.³⁴⁸

Győr-vidéki Orvos-Gyógyszerész Egylet

Sikor József városi főorvos 1864-ben tizennyolc orvossal és öt gyógyszerésszel alapította meg a *Győr-vidéki Orvos-Gyógyszerész Egyletet*, amelynek tagsága – az alapszabályban foglaltak szerint – havonta egy alkalommal szakmai jellegű felolvasásokat tartott. Mivel a 19. század eme időszakában – a megfelelő tisztaságú ivóvíz és a szennyvízcsatornázás hiányában – a kolerajárvány újra és újra felütötte a fejét, ezért az egylet a lakosság számára az epidémiás időszakokban ismeretterjesztő előadásokat is tartott a lakosság felvilágosítására. A mintegy kétszáz darabos szakkönyvtárunk az *Olvasóegylet* könyvtárában nyert elhelyezést.³⁴⁹

Győri Ügyvédegylet

Az 1870-ben alapított egylet céljául tűzte ki az ügyvédi kar tekintélyének gyarapítását, a jog- és államtudományok fejlesztését, valamint a hazai törvénykezés taglalását és a magánjogügyletekben a véleményadást. Az egyesület négy évvel

megalapítását követően már hatvannégy taggal rendelkezett, akik évente tizenkét forint tagdíjat voltak kötelesek befizetni. Saját, kétszáz kötetre rúgó szakkönyvtárral rendelkeztek. A *Győri Ügyvédegylet* filantróp tevékenységet is kifejtett, hiszen ingyenes jogi tanácsadást nyújtott az özvegyek és árvák részére.³⁵⁰

Győri Ismeretterjesztő Egylet

Karika Antal orvos 1870-ben alapította a *Győri Ismeretterjesztő Egylet*et azzal a céllal, hogy a tudományos ismereteket minél szélesebb körű terjesztését propagálja, előmozdítsa. Az egyletre a *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat* előfutáraként is tekinthetünk. Sikere vitathatatlan volt, hiszen a téli hónapokban minden vasárnap a városháza nagytermét a közönség megtöltötte, hogy hallhassa az alkalmankénti, egy-egy óra hosszát tartó két előadást, amelyeket egy bizottság előzetesen már elbírált. Az ítéseknek a színvonal meghatározásán túl az is feladatuk volt, hogy a politikai, vallási és nemzetiségi témájú prezentációk elhangzását megakadályozzák. Az előadások látogatása ingyenes volt, a nők számára pedig az első sorban biztosítottak helyet.³⁵¹

Sportegyletek

A város sportegyletei közül elsőként 1827-ben a *Schützen-Gesellschaft*ot, azaz a *Győri Lövész-társulat*ot alapították a helyi közösség kezdeményezésére. Tagjai a belváros tehetősebb, német- és magyarjú polgárai közül kerültek ki. A társaság csupán pár évig működött, ám az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc előtti években újjáélesztették. A szabadságharc leverését követően megszüntették a lövészet iránt rajongók társulása.³⁵²

A város következő sportegylete az 1865-ben alapított *Győri Korcsolyázó Egylet* volt. A nagy népszerűségnek örvendő és egészen az 1940-es évek végéig

működő társulat a pályáját kezdetben a Kálvária domb melletti téren alakították ki, és ekkor közel 200 tagja volt az egyesületnek.³⁵³

A korcsolyázó egyesület megalapítását követően szinte évről évre jöttek létre újabb, sporttevékenységgel foglalkozó polgári társaságok.³⁵⁴ Ezek közül is mind fontosságában, mind pedig hatásában kiemelkedik a *Győri Csónakázó Egyesület*. A városban már 1868-ban megalakult a *Hajós Egyesület*, ám ez funkcióját tekintve elsősorban jótékonyági feladatokat látott el: az elaggott hajósokat támogatta. A győri evezősport történetében azonban az 1877. esztendő kiemelkedő jelentőségű. Ekkor Miháلكovics Tivadar vezetésével létrejött a *Regatta Club*, amely még ugyanezen év augusztus 8-án átalakult *Győri Csónakázó Egyesülett*. A társaság már a következő évben úszó pavilont építtetett a Rába déli oldalán, amely felavatására 1878. május 1-én került sor egy nagyszabású ünnepély keretén belül. Ezt azonban az 1881. március 1-én éjjel az csónakház egy hóviharba a hídnak nekifeszülve összeroppant. Ugyan a csónakokat sikerült megmenteni, de az építmény tönkrement. A március 27-én tartott egyeleti közgyűlésen egy új csónakház felépítéséről határoztak a tagok, amelyet Szabó József 1881. május 5-re elkészített. Ünnepélyes felavatására pedig június 6-án került sor.

Az egyesület igen szerteágazó tevékenységet folytatott, hiszen a túravezetések mellett gyakorlat is folyt itt, valamit versenyeket is szerveztek. Az első háziversenyre 1881-ben került sor. A klubélet fejlődése megkívánta, hogy ifjúsági tagozatot hozzon létre az egyesület. Ennek köszönhetően 1892-ben két lelkes tanár, Ruby Miroszláv és Szabó József megalapította az *Ifjúsági Regattát*, amely az első ilyen típusú szerveződésnek számított az országban. Az úszópavilont is csakhamar kinőtte az egyesület, ezért 1895. január 24-i rendkívüli közgyűlésük az egyesület „csónakház-építési bizottsága” egy, a parton található csónakház felépítésére tett javaslatot. A tagság döntő többsége a június 9-i rendkívüli közgyűlésen ezt a tervet támogatta. Hets Antalt bízták meg a tervezéssel, aki egy egymeletes, cottage stílusú épületet álmodott meg a tervasztalon. Ez viszonylag gyorsan el is készült, hiszen az 1897 márciusi évadnyitó közgyűlést

itt tartották meg. Az avatóünnepségre 1897. június 7-én került sor a *Győri Csónakázó Egylet* húsz éves jubileumi ünnepségének fénypontjaként.

A II. világháborút követően a *Győri Csónakázó Egylet* neve, a korszellemnek megfelelően Győri Vörös Meteor Sport Klubra változott. Majd 1968 júliusában a csónakház és a szakosztály is az újonnan alakult Győri Spartacus SE tulajdonába került.³⁵⁵

A *Győri Csónakázó Egylet*, illetve Mihalkovics Tivadar aktív tevékenységének köszönhetően számos sportág jelent meg a város életében, mint a helyi hölgyek körében igen népszerű tenisz vagy a katonai nevelés szempontjából kiemelkedő fontosságú vívás.³⁵⁶

A testgyakorlás mellett a szellem pallérozása sem hiányzott a városi sportéletből. Dr. Faragó Ödön helyi ügyvéd vezetésével dr. Deáky Zsigmond Káptalandomb 5. számú ügyvédi irodájában 1902. október 25-én létrehozták az első *Győri Sakk Kört*. Elhatározásuk szerint összejöveteleiket a *Hungária* kávéházban tartották. A sakk-kör alapszabályait a belügyminisztérium 1902. december 20-án hagyta jóvá.³⁵⁷ Faragó nem csupán a szervezésben, hanem a játékban is jeleskedett. Egy háziverseny megnyerésének jutalmaként ötödmagával részt vehetett a német sakkszövetség nemzetközi versenyén, ahol a rangos 5. helyet érte el. Emellett 1904-ben Székesfehérváron győzelmet aratott az európai hírű Exner Győző felett is. Az egylet 1904 decemberében átköltözött a *Royal* Hotel legendás Doberdo szárnyába. A Hotel hangversenytermében játszott partijait a következő esztendőben a bécsi Schlechter Károly sakk-mester, akit a játék népszerűsítése miatt invitáltak a városba. Már itt fogadták az első rangos sakkversenyt a városban 1906-ban rendezték, amelynek helyszíne a győri Elite kávéház külön helyisége volt. Ekkor már Faragó mellett bontogatta szárnyait egy újabb kiváló győri sakkozó, Chalupetzky Ferenc, aki több országos versenyen is, például a budapesti Charusek Sakkör versenyén is kiválóan szerepelt.

A *Győri Sakk-kör* történetében kiemelkedő jelentőségű a *Magyar Sakkszövetség* második kongresszusának és nemzetközi versenyének megrendezése. Erre 1924 augusztusában került sor. A rendezvény 54 résztvevővel augusztus 3-án a városházán díszközgyűléssel kezdődött, majd délután megtartották az évi rendes közgyűlést beszámolókkal, jelentésekkel, tisztújítással, szövetségi sakkversenyek ismertetésével. A három hétig tartó nemzetközi verseny szép magyar sikert hozott, hiszen dr. Nagy Géza és Merényi Lajos lettek a győztesei.³⁵⁸

A 19. és a 20. század fordulóján indultak a világhódító útjukra a belsőégésű motorok és az ezekkel hajtott járművek. Az első személyautót, egy FIAT-ot a kórházigazgató, dr. Petz Lajos vásárolta, míg két esztendővel később Sándori Ferenc vaskereskedő egy német NAG büszke tulajdonosa lett. Az 1920-as évek végére már jócskán megsaporodtak az ilyen típusú járművek (370 személygépkocsi, 252 motorkerékpár, valamint 146 teherautó és egyéb belsőégésű motor hajtotta jármű) a városban, hogy többen a közösség tagjai közül szükségesnek érezték egy az autósokat és motorosokat összefogó klub életre hívását. Erre 1929. szeptember 28-án került sor, amikor megalapították a *Győri Automobil és Motor Clubot*. Az alakuló ülést a Royal Szálló Gobelin termében tartották meg, amelyen összesen negyvenöt, helyi és országos szinten is elismert személy jelent meg. A mintegy tíz éves működésük alatt tervet szőttek és valósítottak meg. Tevékenységüknek köszönhetően Győr bekerült az Európát átszelő Transzkontinentális útvonaltervében, így itt láthatták vendégül az akkori Nemzetközi Automobil Egyesületet. Számos autós szépségversenyt, motorkerékpár versenyt, csillagtúrát és ügyességi versenyt rendeztek meg évente, amelyek közül országos, sőt nemzetközi hírnevet vívott ki magának. Így nem is csodálkozhatunk azon, hogy számos európai, de tengeren túli hasonló egyesületek tagjait is vendégül látták ezeken az alkalmakon. Külön hangsúlyt fektettek tagjaik képzésére, az új technikai vívmányok bemutatására. A klub azonban tíz év működés után megszűnt.³⁵⁹

Győri Ének- és Zeneegylet

A 19. század első felében a város zenei életének fellendítője, legfontosabb patrónusa Sztankovits János kanonok, majd püspök (1838-ban) volt, aki 1822-től a kanonokházban hetente két alkalommal rendezett zeneestélyt. Emellett fontos kiemelni Richter Antal szerepét is. Őt Juranits Antal 1832-ben hívta Győrbe és csakhamar a város zenei életének irányítójává vált.

A két meghatározó személy tevékenységének köszönhetően 1846 novemberében 230 taggal létrejött a *Győri Férfiegyelet*, amely még ugyanezen év december 27-én a városi táncteremben már hangversenyt adtak. Egyesületé azonban csak 1847. február 7-én alakult meg a vármegyeház kistermében megtartott első közgyűlésen. Elnöke Szerdahelyi Ferenc, igazgatója Richter Antal, karnagya Köppl Ferenc lett.

A *Győri Férfiegyelet* tagjai között egyaránt voltak német és magyarok is. Előadásaik során mindkét nyelven énekeltek. A második koncertjükön, 1847. január 31-én két, Richter által megzenésített magyar költeményt is előadtak. Még zajosabb sikert aratott ezen az estén az, hogy Kölcsey Ferenc *Himnuszá-*hoz komponált zenét.³⁶⁰

Az 1848/49. évi forradalmat és szabadságharcot követően az együletet betiltották. A reformkori kezdeményezést azonban még a provizórium időszakában sikerült újjáéleszteni. Számos kísérletet követően a Helytartótanács 1862-ban engedélyezte megalakulhatott a *Győri Ének- és Zeneegylet*. A Simor János győri püspök (1857–1867) támogatását is élvező egyület elnöke 1867-ig dr. Kovács Pál orvos lett, karnagya Böhm Gusztáv, majd Gócs Ede.³⁶¹ Már ekkor kiéleződött a vita a zeneművészet nemzeti irányának kizárólagossága körül, amely a *Győri Műkedvelő Dalkör* megalakításához vezetett.³⁶² A *Győri Ének- és Zeneegylet* 1868 áprilisában kénytelen volt felfüggeszteni tevékenységét.³⁶³ Az együletet csupán négy évvel később Nagy Endre ügyvédnek köszönhetően sikerült feléleszteni 380 pártoló taggal.³⁶⁴ Ezt követően is több alkalommal feloszlott, szüneteltet-

te működését vagy egyesült más szervezetekkel, ám mindig újra és újra sikerült felélednie és jelentős szerepet betöltenie a város kulturális életében egészen 1948-ig. A stabil és sikeres tevékenységéhez szükséges volt a város nem csupán erkölcsi, hanem anyagi támogatására is, valamint a pártoló tagság folyamatos növekedésére.

Meg kell említenünk, hogy az egyesület a 19. század második felében egyre gyakrabban a városon kívül is szerepeltek. Az 1892. évi országos dalosünnepélyen elért sikert követően beléptek az *Országos Dalosszövetségbe*. Még ugyanazon év végén, december 2-án a *Soproni Férfidalkörrel* közösen megalakította a *Dunántúli Dalszövetséget*.³⁶⁵

A *Győri Ének- és Zeneegylet* alapításának 80 éves (tulajdonképpen csak 65 éves!) évfordulóját az 1912-ben megválasztott Petz Lajos elnökkel, 1927. február 20-án ünnepelték. Ennek keretében az alapító, Richter Antal sírját koszorúzták meg és emléktáblát avattak. Az elnök beszédében kiemelte a megfelelő hangversenyterem és az önálló városi zenekar hiányát, valamint a zeneiskola további fenntartása mellett tört lándzsát.³⁶⁶

Győri szabadegyetem

A szabadegyetemek gondolata, a tudományos ismeretterjesztés intézményesített formában minél nagyobb tömegekhez való eljuttatásának a szándéka az Egyesült Királyságban fogalmazódott meg elsőként a 19. század második felében. A cambridge-i egyetem tanárai 1873-ban kezdtek előadássorozatokot tartani a városban, majd a környéken. Feladatuknak tekintették, hogy a különböző társadalmi csoportokat közel hasonló magasfokú műveltségi szintre hozzák.

Ez a közösség egészére fontos hatással járó kezdeményezés a Magyar Királyságban 1896-ban tűnt fel, ám ekkor még érdemleges eredmény nélkül. Az I. világháború, a Tanácsköztársaság és a trianoni békediktátum sokk-

ja is hozzájárult ahhoz, hogy hazánkban is elkezdődjön ezek megszervezése. Elsőként az országban 1920. május 2-én Budapesten indult meg az első szabadegyetem. Az Országos Szabadművelődési Bizottság titkára, Pályi Sándor vetette fel 1921 tavaszán, hogy az első ilyen „intézményt” vidéken Győrben állítsák fel. Azért esett Győrre a választás, mivel a városnak nem volt egyeteme. A régió meghatározó felsőoktatási intézményét, a pozsonyi székhelyű Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemet pedig nem Győrbe, hanem Pécsre telepítették át, ahol 1923-ban meg is kezdődött az oktatás.

Pályi ötletét bozzai Bozzay Zoltán címzetes tankerületi királyi főigazgató, a győri főigazgató helyettese, mint a Győri Szabadoktatási Bizottság akkori ügyvezető elnöke karolta fel. Tervei szerint a szabadegyetem vezetését a tudós bencés professzora, réthei Prikkel Mariánra bízta, aki csak vonakodva fogadta el a felkérést. A szervezet szabályzata szerint az igazgató munkáját igazgató tanács segítette. Együttesen jelölték ki a témákat és az előadókat is. Emellett a hallgatóság is tehetett javaslatot az előadásokra zárt borítékban, akár névtelenül is.

Áldozatos munkájuknak köszönhetően 1921. november 7-én megtartották Győrben az első szabadegyetemi előadásokat. A tervezett szerint két ciklusban hetenként három napon át két-két órában folytak 1922. március 15-ig. A hallgatóságnak az előadásokért csupán jelképes, félévenkénti 2 pengő 60 fillér tandíjat kellett fizetnie. A dologi és személyi kiadásokat a város állta.

Az 1944-ig működött szabadegyetem a következő több, mint két évtizedben többször is megváltoztatta előadásai helyszínét. Így az általában 150–200 főt kitevő hallgatóság a gimnázium dísztermében, a Katolikus Körben, a Városi Kultúrházban és a bencés gimnázium rajztermében is részt vehetett előadásokon. Az 1923. esztendőttől a szabadegyetem egy-egy reprezentatív ünnepélyt is tartott. Emellett a város protokolláris kötelezettségeit a Kisfaludy Irodalmi Körrel munkamegosztásban teljesítette.³⁶⁷

Oktatás a belvárosban

Győr, és így a belváros első iskolájának a káptalani iskolát tekinthetjük. Alapításának pontos idejét és körülményeit nem ismerjük, de bizonyosnak tetszik, hogy az évezred első évtizedeiben már működött.³⁶⁸ A 15. és 16. század fordulóján az oktatás differenciálódott és a káptalani iskolából kivált a gimnázium, amely 1566-ban a mai Apácza utcában telepedett meg.³⁶⁹ Ám itt nem sokáig lehetett nyugtuk, hiszen a Győrbe rendelt hadnak szüksége volt ennek az épületére is. Majd az 1566 őszen pusztító tűzvész a város házaival együtt ezt is elpusztította.³⁷⁰

A 16. század második felében azonban a győri káptalannak az oktatás területén is egy igen komoly kihívással kellett szembesülni: a reformációval. A Győrbe rendelt hadak zsoldosai, családtagjai és a „regimentalattvalók” között ugyanis igen nagy számban fordultak elő a reformált felekezethez tartozók.³⁷¹ A sereggel pedig együtt megérkeztek a város falai közé azok a prédikátorok, akik nem csupán híveik lelki gondozását tartották elsődlegesnek, vagy ha a szükség úgy hozta fegyvert ragadtak, hanem a hadfiak gyermekeinek oktatását is kiemelt fontosságúnak ítélték, amelynek intézményesített keretét az úgynevezett seregiskola adta, amely 1567-ben a belvárosban megkapta a rendbehozott az úgynevezett prépost-házat. Az intézmény hamarosan nagyon jó hírre tett szert. Falai között olyan személyek tanítottak, mint Sibolti Demeter, aki a híres református hittudós Szenczi Molnár Albert mestere volt, vagy a német anyanyelvűeket oktató Andreas Ammon, akit aztán Wittenbergben lelkésszé avattak.³⁷²

A káptalan, illetve a püspökök is próbáltak a reformált felekezetek elterjedésének gátat vetni és az egyházi oktatás színvonalát emelni. Újlaki Ferenc győri püspök (1535–1554) Itáliából hozatott tanítókat, ám ez nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

A tizenöt éves háborút (1591–1606) követően a káptalan kísérletet tett arra, hogy visszaszerezze a hatalmát a város lakóinak lelke felett. A hithű katolikus Hans von Preiner (Breuner) győri *Obrist* (1606–1633) Naprághy Demeter győri püspökkel (1606–1619) és a káptalannal együttműködve visszahívta 1614-ben a mariánus ferenceseket a városba és átadta nekik a protestánsok templomát. A prédikátoraiknak megtiltották, hogy a belváros területén tartásuk meg istentiszteleteiket. Így mind a hitközség, mind a seregiskola Pataházára települt, ahol a zsoldosok és a polgárok támogatásából finanszírozták Gergely György rektor fizetését.³⁷³

A mariánus ferencesek mellett Dallos Miklós győri püspök (1623–1630) a jezsuitákat hívta 1626-ban Győrbe. Ez új fejezetet nyitott a közösség oktatástörténetében. A rend megjelenésével egy időben ugyanis gimnáziumot alapítottak. Széchényi György győri püspök (1658–1685) áldozatos erőfeszítésének és anyagi támogatásának köszönhetően 1667-ben elkészült a rendház és az ezzel egy épülettömböt alkotó gimnázium. Ebbe az intézménybe olvadt bele a székesgyházi iskola középső tagozata is. Itt az oktatás a jezsuiták által általánosan megfogalmazott nevelési és oktatási elv, a *Ratio Studiorum* szerint folyt. A győri jezsuita gimnázium fejlődését mi sem jelzi jobban, minthogy 1714-től – külön igazgatás alatt – akadémiai fokozat is működött. Falai között rövid ideig tanárképzés is folyt. Az intézményben olyan, később kiváló tudóssá váló tanulók is megfordultak, mint a finnugor nyelvrokonság korai kutatója, nyelvész, matematikus és csillagász Sajnovics János (1733–1785).³⁷⁴

Dallos nem csupán a jezsuita rend behívásával járult hozzá Győr iskolavárossá tételéhez. A püspök vetette meg a teológiai főiskola alapjait, amikor erre célra 25 000 forintot adományozott. A Káptalan-dombon álló, úgyne-

vezett régi szemináriumot 1688-ban Széchényi építette, majd 1732-ben Sinsendorf Fülöp Lajos győri püspök (1726–1732) és bíboros egy emelettel bővítette. A teológiát végül 1770-től kezdődően tanítják át a papnövendékek számára, így ezt tekinthetjük a helyi Hittudományi Főiskola alapítási időpontjának.³⁷⁵

A 18. század folyamán a városban a leányok oktatásának a kérdést is igyekeztek megoldani. A káptalan a Szent Orsolya-rend megtelepedését azzal a feltétellel engedélyezte, hogy magyar lányok is nyerjenek felvételt a rendbe. Zárdaiskolájuk 1729-ben épült meg, ahol kezdetben két tanfolyamot szerveztek. Az egyiket, az internátust a bentlakóknak, míg a másikat, az externátust a városiaknak, amely kezdetben német nyelvű iskola volt.³⁷⁶

A városban – természetesen – működtek alacsonyabb fokú tanintézmények is. A városi iskola fenntartásának költségeit, tanítójának fizetését a szabad királyi városi kiváltságok elnyerését követően a káptalan fedezte.³⁷⁷

A 18. század végének rendelkezése, a jezsuita rend működésének betiltása. XIV. Kelemen pápa a *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű, 1773. július 23-án kelt bullájában feloszlatta ugyanis a Társaságot, amely rendelkezést még ebben az évben a Habsburg Birodalomban is végrehajtották. A rend feloszlátását követően a gimnáziumot a Tanulmányi Alap vette a kezelésébe. A gimnáziumból Királyi Katolikus Gimnázium lett, amely 1802-ben a Benedek-rendi szerzetesek kezébe került. A négy esztendővel később már 6 osztályos intézmény növendékeinek a száma általában meghaladta a 300 főt. Falai között olyan, mind Győr, mind a nemzet történetében meghatározó személyiségek pallérozódtak, mint Magyarország első felelős miniszterelnöke, Batthyány Lajos, a reformkori irodalmi élet szervezője, Kisfaludy Károly költő vagy az országos és helyi reformellenzék egyik meghatározó vezetője, Zichy Ottó. Rajtuk kívül itt tanult a 19. század magyar tudományos és irodalmi életének két meghatározó alakja, mint már a bencés rendbe felvett diák: Czuczor Gergely és Jedlik Ányos. Utóbbi 1825-től egy rövid időszakra tanárként is itt dolgozott.³⁷⁸

A jezsuita rend feloszlatását követően nem sokáig maradt a város akadémia nélkül. Mária Terézia királynő 1769-ben alapította meg az intézményt, ám csak 1776-ban megnyitotta kapuit a Királyi Akadémia. Ezzel a város egy igen exkluzív társaságba került, hiszen a Magyar Királyság területén Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon és Zágrábban működött még ilyen főtanoda. Az akadémiát II. József király (1780–1790) 1784-ben kelt intézkedésével Győrből Pécsre kívánta költöztetni. Ez meg is történt, ám a város nem hagyta az intézményt elveszni. Az ügyben végül I. Ferenc király (1792–1835) uralkodása idején, 1802-ben született döntés. Ennek értelmében a Helytartótanács a győriek közösségére hárította a visszaköltöztetés összes költségét. Az 1840-es években az Akadémia bölcséleti és jogi fakultását látogató hallgatóinak a létszáma meghaladta a 300 főt. Ez esetben is leírhatjuk, hogy falai között az országos és a helyi politikai élet meghatározó személyiségei pallérozódtak: Csányi László (1808 és 1810 között jogot), a Haza Bölcese, Deák Ferenc (1817 és 1819 között bölcséletet, 1819 és 1821 között jogot), Gyapay Dénes (1838 és 1840 között bölcséletet, 1840 és 1841 között jogot) vagy Lukács Sándor (1840 és 1842 között jogot). Tanárai között pedig a reformkorban olyan egyéniséget is találhatunk, mint Czuczor Gergely, aki 1837-ben csak néhány hétig kaphatott itt katedrát.³⁷⁹ Az Akadémia mellett még egy felsőfokú tanintézmény működött a városban: a Püspöki Hittudományi Főiskola.³⁸⁰

A Mária Terézia által 1777-ben kibocsátott *Ratio Educationis* Győrt az állami tanügyigazgatás egyik székhelyévé jelölte ki. Ennek első gyakorlati eredményeként 1778. július 1-én egy *Sommerkurs* keretén belül megkezdődött a városban a rendszeres, tanfolyamszerű tanárképzés. Ezeken közel ezer tanító nyert képesítést. Az intézet megnyitására azonban 1847. október 18-án kerülhetett sor. Eddig folyt ugyanis a vita a Helytartótanács és a városvezetés között arról, melyikük köteles a két-három szobás épületet vagy épületrészt biztosítani. Végül az előbbi fizette ki a Duna utca 65. szám alatti kétszobás ingatlan évi bérleti díját, 80 váltóforintot. Az intézménynek megnyitása évében mindössze két tanára és hét növendéke volt.³⁸¹

Győr oktatási intézményei között különös helyett foglalt el az 1787-ben alapított Győri Nemzeti Rajziskola, amely az iparosképzés területén játszott fontos szerepet. Első tanára a híres nyelvtudós, Révai Miklós, majd 1839 és 1869 között a város építészetének is egyik meghatározó figurája, Fruhmann Antal oktatott az intézményben. Az iparostanulók vasárnaponként jártak a képzésekre és a mesterek a rajziskola bizonyítványa nélkül nem bocsáthattak vizsgára inasikat. A tanulók rajzaiból kiállítást is rendeztek.³⁸²

A reformkori Győrt is elérte az úgynevezett angylakertek, vagy kiseddóvó intézetek alapításának „láza”. Brunszvik Teréz az első ilyen intézményt 1828. június 1-én nyitotta meg édesanyja budai házában. Győrben tizenöt esztendővel később, 1843-ban nyílt meg az első óvoda.³⁸³

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc leverését követően a magyar oktatásügy újabb fordulatot vett. Az intézményekben folyó munka szigorú ellenőrzésére a győri közigazgatási körzetben is létrehozták a tanfelügyelőséget, amely első intézkedéseivel eltávolította a forradalom és szabadságharc alatt kompromittálódott tanárokat és tanulókat. Ennek a folyamatnak a következményeként a nemzeti-liberális gondolat városi műhelyének számító Akadémia a neoabszolutista Bach-rendszer időszakában bezárták. Jogi fakultása az 1850-as évek elején megszüntették, míg a bölcséletet „beolvasztották” a bencés gimnáziumba, amelynek VII. és VIII. osztályát adta. A tanintézmény ekkor kapta a Főgimnázium elnevezést. Ennek megfelelően az oktatás szerkezete is átalakult. Az I-IV. osztályokig terjedő oktatási részt al-, míg az V-VIII. osztályokat főgimnáziumnak nevezték. Az itt tanuló diákok először az 1850/1851. évi tanév végén tehettek érettségi vizsgát.³⁸⁴

Az oktatás rendszer egyik jelentős eseményének számított, hogy 1854-ben megalapították a Szabad Királyi Nyilvános Al-Reáltanodát, amely a Megyeháza utca 6. szám alatt működött.

A következő esztendőől új rendelet szabályozta a népiskolák működését. Eszerint e tanintézmények al- és főelemi iskolára tagolódtak. Ekkor lett a városi iskola elnevezése Belvárosi Főelemi Iskola.³⁸⁵

Már az úgynevezett provizórium időszakában újra éledhetett az 1847-ben a dalegylet keretein belül Richter Antal karnagy által vezetése alatt szerveződött zeneiskola. Ennek alapfeltétele volt, hogy a *Győri Ének és Zeneegylet* újra alakulhatott 1862-ban, amely ismét elsődleges feladatai közé sorolta a városi zeneoktatás megszervezését és fenntartását. Erőfeszítésük eredményeként 1862 augusztusában először megkezdődött a rendszeres ének-, majd szeptember 1-én a zeneoktatás a mai Aradi vértanúk útja 18. szám alatti épületben. Az intézménybe már az első alkalommal 128 tanulni vágyó jelentkezett.³⁸⁶ A 20. században ennek folytatásaként 1946-ban életre hívták a *Győri Állami Zenekonzervatóriumot*, amiből 1952-ben kivált a *Győri Állami Zeneiskola*. A Liszt Ferenc utca 6. szám alatt ma is működik az intézmény.³⁸⁷

A kiegyezést (1867) követően az alapfoktól egészen a legfelső szintig a magyar oktatásügy fejlődése új lendületet vett. Ráadásul a dualizmus időszaka az, amikor a belváros patinás iskolaépületeit felépítették. A Jogakadémiát 1867-ben újra életre hívták, ám a képzési rendszer megváltoztatásának köszönhetően 1891/1892. évi tanévben már csak három hallgatója volt, és így meg is szűnt. A város közössége ebbe nehezen tudott ugyan belenyugodni, a jogi oktatás egészen a legutóbbi időig szünetelt Győrben.

Az új Akadémiával párhuzamosan tovább folyt a tanár-, illetve tanítóképzés is a városban, immáron az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, a Népiskolai törvénynek megfelelően. A képzés köre pedig ki is bővült, mivel 1875-ben felállították az Állami Tanítónőképző intézetet.³⁸⁸

A nagy múlttal rendelkező bencés főgimnázium részére 1886 és 1889 között a rend költségen, új, a kor igényeinek minden viszonylatban megfelelő épületet emeltek. Tanárai országos viszonylatban is a tudományos élet kiemelkedő alakjai voltak. A városban ekkor egyedül ez a tanintézmény adott

érettségi bizonyítványt, amely külön felvételi vizsga nélkül jogot biztosított az egyetemre jutáshoz. A Czuczor Gergely nevét felvevő tanintézmény 1924-től humán, majd 1935-től egységes gimnáziumként működött.³⁸⁹

A dualizmus időszakában a győri alreáltanoda a közösség igényeinek megfelelően fejlődött. A város 1870 áprilisában fordult kérelemmel a Valás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, hogy az intézményt az ipari és a kereskedelmi érdekek előmozdítása céljából állami költségen főreáltanodává bővíthessék, és kereskedelmi iskolával kapcsolhassák össze. Néhány évvel később a kezdeményezést siker koronázta. Az 1873/74. tanévben megnyílt az új intézmény. Az alreáliskola 4 osztályos volt, míg a főreáliskola egy 3 éves alreáliskolára épült, amelyet aztán további 3 évfolyamos képzés követett. Ez a műszaki jellegű magasabb iskolákon történő továbbtanulásra készített fel növendékeit. Első évfolyamára 10 éves korban iratkozhattak be, így a főreáliskolai tanulmányokat 16 évesen lehetett befejezni a záróvizsgával. Ez nem volt egyenlő értékű a gimnáziumi érettségivel. Az oktatás mellett már 1874-től önképzőkör is alakult az intézményben, amely négy évvel később Toldy-körként működött, majd 1894-et követően Révai Önképzőkörként élt tovább. 1892-től csónakázó kör is várta a diákokat.³⁹⁰ A később Révai Miklós nevét felvevő Győri Magyar Királyi Állami Főreáliskola kapuit 1893 őszén nyitották meg a Honvéd Ligetben. Diákjai számára nem volt minden felsőoktatási intézmény kapuja nyitva, hiszen érettségijével főként műszaki pályán lehetett továbbtanulni. A főreáliskolát 1933-ban fejlesztették reálgimnáziummá.³⁹¹ A II. világháborút követően az intézmény vegyes típusú lett, hiszen mintegy 20 évig szakközépiskolai osztályai is működtek falai között. Ez a helyzet 1980-ig állt fenn. Ezt követően újra csak gimnáziumként funkcionált, majd 1992-ben már hatosztályos képzés is megindult.³⁹²

A belváros a dualizmus időszakában új iskolákkal is bővült. A nagy forgalmú kereskedő- és gyárváros vezetése évek óta tervezte, hogy felső kereskedelmi iskolát nyit, amelyre végül 1897-ben került sor Felső Kereskedelmi (fiú) Iskola néven.³⁹³ Az intézmény a Bástya utcában kezdte meg működését,

ám 1899-ben átköltözött a Fácán, majd a későbbi Gárdonyi Géza utcába. Itt működött egészen 1963-ig Szamuely Tibor Közgazdasági Technikumként, 1961-től Szakközépiskolaként, majd 1962-től Szamuely Tibor Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskolaként. Az 1963. esztendőben új helyre költöztették az intézményt. A Bem téren kapott új épületet.³⁹⁴

Győr megye nagyhatású tanfelügyelőjének, Vargyas Endrének a felesége, Petz Vilma 1872-ben négy osztályos magán leányiskolát nyitott a város vezetésének támogatásával. Ezt csakhamar 1882-ban a szegényebb sorsú tanulók számára is hozzáférhető állami polgári leányiskolává alakították át. Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1908. április 13-án engedélyezte, hogy a következő tanévtől (1908. szeptember 1.) megnyílhasson a felsőbb leányiskola első és ötödik osztálya. A rohamosan gyarapodó létszám miatt új iskolaépületre is szükség lett hamarosan. Orth Ambrus, Somló Emil és Hlatky-Schlichter Gyula munkájának köszönhetően 1913 nyarára el is készült az új, háromszintes épület.³⁹⁵ Az intézményt 1917-ben emelték gimnáziumi rangra. Tíz esztendővel később, 1927-ben leánylíceummá alakult át, majd 1932-ben rangját visszanyerve lett Győri Magyar Királyi Apponyi Albert Leánygimnázium.³⁹⁶ Az 1950/1951. évi tanévtől az intézményt felvette Kazinczy Ferenc nevét.

Győr Szabad Királyi Város Törvényhatósági Bizottsága 1903-ban Polgári Fiúiskolát alapított, amely 1907-től lett állami. Először a régi városháza épületében, majd az annak szomszédságában lévő bérelt helyiségben működött. Csak 1908-ban költözhetett át a mai Nagy Jenő utcában épített, modern, saját iskolaépületbe.³⁹⁷

A Polgári Fiúiskola megalapítását megelőzően, 1901-ben Fa- és Fémipari Szakiskola épült meg és nyitotta meg a kapuit. Néhány évtizeddel a faipari rész megszűnt. Az intézmény 1933-ban négyosztályossá vált, majd öt esztendővel később ipari érettségít adó Fémipari (gépipari jellegű) Középiskolává alakult át. Ekkor épültek fel műhelyei is. Az iskola pedig saját internátussal is rendelkezett.

³⁹⁸ Az intézmény 1955-ben vette fel Jedlik Ányos nevét.³⁹⁹ Ma Győri Szakképzési Centrum Jedlik Ányos Gépipari és Informatikai Technikum és Kollégium néven működik.

Ezzel párhuzamosan 1898-ban megnyílt az orsolyiták Polgári Leányiskolája, amely csakhamar kibővült egy új, kétemeletes internátussal is.⁴⁰⁰ Emellett 1926-ban tanítóképzőt is nyitottak, majd 1938-tól új képzési rendet vezettek be, amely továbbtanulásra feljogosító líceumi érettségi bizonyítvány megszerzésére adott lehetőséget.⁴⁰¹ A II. világháborút követően az orsolyiták egykori iskolájában új gimnáziumot szerveztek. Az így létrejött Zrínyi Ilona Gimnázium 1959-ben nyitotta meg kapuit. Ezt követően a jogi akadémia volt épületébe, a Liszt Ferenc utcába költözött.⁴⁰²

Giesswein Sándor már a 19. század végén sürgette, hogy hozzanak létre egy olyan internátust, ahová a vidéken élő szülők elhelyezhetik a városban iskolába járó gyermekeiket. A 20. század elején a gondolat megvalósulásra került, amelynek köszönhetően 1905-ben fiú árvaház épült, amelyben 1906 szeptemberétől katolikus fiúinternátus is működött. A jelentkezők száma olyan nagy mértékben megemelkedett, hogy szükségessé vált az épület bővítése. A munkálatok 1910 márciusában kezdődtek meg. Még ugyanezen év szeptemberében fel is avatták a kibővített katolikus fiúinternátust, a Rákócziánusmot. Ennek árvaház részében (külön épülettel és udvarral) az elemi iskolába járó árva gyermekek nevelését látták el, az internátusi részben pedig a gimnázium és a reáliskola tanulói kaptak helyet. E két intézménnyel kapcsolatban létesült a konviktus, amelyben szegény, de tehetséges tanulókat helyeztek el.⁴⁰³ Ma a falai között a Richter János Zeneművészeti Szakgimnázium, Általános Iskola, AMI és Kollégium működik.

Közgyűjtemények és kulturális intézmények

Múzeum

Győrben az első múzeum létrehozása, valamint a rendszeres és tervszerű kutatás és gyűjtőmunka Rómer Flóris Szent Benedek rendi tanár nevéhez fűződik. Széles spektrumú érdeklődésének és gyűjtőszenvédélyének köszönhetően a győri bencés gimnáziumban a 19. század közepén egy igen jelentős gyűjteményt hozott létre, amely múzeumként 1860. május 30-án nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Rómer azonban csakhamar elhagyta Győrt, ám a gyűjtemény gyarapodásáról olyan kimagasló tudású személyek gondoskodtak, mint Méry Etel vagy az őt a múzeumőri tisztségben követő Börzsönyi Arnold. Utóbbi időszakában, 1888-ban a bencés gimnázium, így a múzeum is új épületbe költözött. Ekkor azonban leválasztották róla a természetrajzi részt, a régészeti, néprajzi, numizmatikai és történeti gyűjteményeket pedig helyszűke miatt raktárakban helyezték el.⁴⁰⁴ Az I. világháborút követően ezért az új és agilis múzeumőr, Lovas Elemér szorgalmazta az akkor már *Rómer Flóris Múzeum* városi múzeummá szervezését. Erre a lehetőséget a Városi Kultúrház biztosította volna, amelynek első emeletét alakították volna ki erre a célra. A bencés főapát és a városvezetés között azonban ellentétek támadtak, így – több éves huzavonát követően – végül az átköltözés elmaradt.⁴⁰⁵

Győr azonban nem maradt múzeum nélkül, hiszen a városvezetés saját gyűjteményéből (könyvtár és a levéltár anyagából) alapozta meg a *Városi*

Múzeum törzsanyagát. Ennek rendezésével és őrzésével Jeney Ferencet bízták meg. A helytörténeti kiállítás 1943-ban a szabad királyi városi rangra emelkedés 200. éves évfordulóján nyílt meg. Ezt megelőzően azonban 1938. április 28-án megnyitotta kapuit a *Városi Képtár* is, ahol *Győri Képző- és Iparművészeti Társulat* tagjai állíthatták ki műveiket.

A II. világháborút követően a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének a megbízásából Szőke Béla tárgyalásokat folytatott a két gyűjtemény egyesítéséről. Végül, a bencés gimnázium államosítását követően ez meg is történt és a két múzeum anyagát beköltöztették 1949-ben az *Apátúrház*ba. Majd az elkövetkezendő, mintegy hatvan esztendőben a kiállítóhelyeinek száma folyamatosan növekedett. Az egyesített gyűjtemény pedig a *Győri Múzeum* elnevezést kapta, amely 1960-ban Xántus János nevét vette fel.

Három évvel később, a 9. számú törvényerejű rendelet alapján az intézmény megyei múzeumként, a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatóságának központjaként működött tovább.

A rendszerváltást követően, 1994-ben a város megnyitotta a *Városi Művészeti Múzeumot*, amely 2013-ban egyesült a *Xántus János Múzeummal*. A fúzió eredményeként jött létre a *Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum*.⁴⁰⁶

Könyvtár

Az olvasóegyleten kívül a tanintézetek (Akadémia, papnevelde és a gimnáziumok) is jelentős könyvtárral rendelkeztek. Emellett egyes városi polgárok is jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkeztek, mint például Ecker János, Zittritsch Mátyás vagy Bisinger József.⁴⁰⁷ A kiegyezést követően sorra alakultak a városban a könyvtárak: 1902-ben már tíz ilyen intézmény működött. Közülük a Püspöki Nagyobb Papnevelő Intézet és a bencés főgimnázium rendelkezett a legjelentősebb könyvállománnyal.

Az 1880-as években már felmerült a közösség részéről az igény egy nyilvános közkönyvtár létrehozására. Ennek *spiritus rectora* Lasz Samu főreáliskolai tanár volt, aki 1889 januárjában felhívást tett közzé a helyi sajtóban *Közkönyvtárt városunknak* címmel. Lasz kedvét az sem szegte, hogy első próbálkozása visszhang nélkül maradt, hiszen 1891 áprilisában egy négyhasábos vezércikkben fejtette ki nézeteit a témában. Ennek címe *Közkönyvtárat Győrnek* volt. Második próbálkozás kudarcát követően 1892 decemberében *Közkönyvtárunk* címmel adott közre egy újabb értekezést.

Lasz kezdeményezése a századfordulóra vált valósággá. A létrehozandó közkönyvtár alapállományának leltározásához 1898-ban kezdtek hozzá Sefcsik Ferenc irányítása alatt, amely munkálat 1901. szeptember 14-én fejeződött be. Ezért ma is a közvélekedés az 1898. esztendő-t tekinti a könyvtár alapítási évének. A gyűjteménye azonban csak 1908 márciusától állt a város közösségének rendelkezésére.⁴⁰⁸

A könyvtár 1902-ben még a városi levéltár helyiségeiben nyert elhelyezést, ám két évvel később már azt tudhatjuk meg, hogy a városháza első emeletének egy termében volt már. Itt is maradt egészen 1951-ig, amikor is a Rákóczi Ferenc utca 1. szám alá költözött, ahol ma Győr Megyei Jogú Város Levéltára található.⁴⁰⁹

A következő évben, 1952-ben a Győri Városi Közkönyvtár és a Győri Körzeti Könyvtár egyesítésével létrejött a Megyei Könyvtár, amely 1956-ban felvette Kisfaludy Károly nevét és a Radó-szigeti KIOSZK épületébe költözött. Az egyesülés azonban nem tartott sokáig, hiszen a városi fiókkönyvtárak kiváltak a megyeiből és létrehozták újra az önálló Városi Könyvtárat, amely 1981-ben új, modern helyre, a Herman Ottó utca 22-be költözik és 2003-ban felveszi Galgóczi Erzsébet író-nő nevét.

Az integráció hamarosan újra egy intézménybe szervezi a városi és a megyei könyvtárat: 2013. évi egyesülésükkel létrejött a *dr. Kovács Pál Megyei*

Könyvtár és Közösségi Tér, amely elnevezés négy évvel később *dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Térre* módosult.

A városi levéltár

A közösség számára kiemelkedő fontosságú a történeti értékű és jogbiztosító iratok gyűjtése, rendszerezése és megfelelő tárolása. Ez a levéltárak feladata. Czech János polgármester, majd főbíró kezdeményezésére kezdődött el a városi iratanyag sorsának rendezése. A felhalmozódott, kevésbé értékes iratokat 1836-ban egy, a tanács által bírt újvárosi ingatlanban helyezték el. Ezzel egy időben egyre gyakrabban felmerült egy, a város által fizetett levéltárnok szükségessége. Maga a Helytartótanács is e tisztség létrehozására utasította a magisztrátust 1846-ban. A megmaradt iratanyag nagyszabású rendezését azonban – a városi könyvtár anyagának rendszerezésével együtt – Sefcsik Ferenc végezte el a 20. század elején. Őt dr. Bay Ferenc követte, aki államtudományi doktorátust szerzett, és levéltárkezelői vizsgát is tett. Emellett a mintegy 60.000 kötetes városi könyvtárat is irányította, amely szintén a városházán kapott elhelyezést.

A városi levéltárat a II. világháborút követően megszüntették, 1950-ben államosították és összeolvastották a megyei levéltár anyagával. Iratait 1952-t követően mintegy két évtizedre a városháza alagsori pincéjében helyezték el. A rendszerváltást követően, 1993-ban Győr Város Önkormányzatának Közgyűlése egyhangúan megszavazta a városi levéltár újra felállítását. Győr Megyei Jogú Város Levéltára 1994-től kezdődően a II. Rákóczi Ferenc utca 1. szám alatti épületben, a „rég városházán” nyert elhelyezést. Emellett a műszaki részlege a város építészeti anyagával, illetve az úgynevezett szocialista-kori anyaggal a Baross úton van.

Városi Kultúrház

Győrött már az 1900-as évek elején napirendre került egy városi kultúrház építésének a szükségessége. Ekkor elsődlegesen egy, a különböző kultúrintézményeknek helyett biztosító kultúrpalota megépíttetésében gondolkodtak, ám ennek meg voltak meg az anyagi feltételei. Az I. világháborút követően a város több kulturális intézménye is megfelelő elhelyezésre várt. A város élénk zenei élete szükségessé tette volna egy nagy befogadóképességű és jó akusztikájú koncertterem megépítését. A Radó-szigeten álló színház pedig már nem felelt meg a kor követelményeinek. Ráadásul maga az épület életveszélyessé vált. Emellett más kulturális egyletek (*Kisfaludy Irodalmi Kör* vagy a *Győri Képző- és Iparművészeti Társulat*) tagsága is szükségesnek vélte egy városi kultúrház létrehozását. Mindezek alapján nem tarthatjuk véletlennek, hogy 1929 decemberében a Dunántúli Hírlap arról ír, hogy a hatvanezres Győr további fejlődéséhez halaszthatatlan a kultúrház vagy kultúrpalota megépítése.

A kultúrház létesítésének finansziális hátteret a város két módon kívánta biztosítani. Egyrészt a *Philantrópia* páholy tagjai által alapított *Győrvárosi Diák-Otthon Egylet* 1932. június 19-én bejelentett felosztatását követően maradt 73 345 pengőt akarták e célra fordítani. Ám ez önmagában kevés lett volna a kultúrház felépítéséhez, de sikerült találni egy másik forrást is. A Győri Szeszgyár Rt. egyik alapítója, Bálint Mihály végrendeletében a városi irodalmi és művészeti élet fejlesztésére, a szegények gyámolítására és a népkonyha működtetésére, az evangélikus iskola szociálisan rászoruló tanulóinak segélyezésére, valamint a hátrányos anyagi helyzetben lévő középiskolások javára jelentős összegeket hagyományozott. Hagyatékához tartozott az a Czuczor Gergely utca és az Árpád út sarkán álló egyemeletes ingatlan is, amelyet e célra át kívántak alakítani.

A kultúrház átépítésére tervpályázatot írtak ki, amelyre hat pályamű érkezett be. A héttagú bizottság végül 1934 márciusában Lakatos Kálmán terveit fogadta el. Maguk a munkálatok Káldy Barna építőmester irányítása alatt 1934. július 9-én kezdődtek meg.

Amikor a Városi Kultúrház átadását követően helyet adott a színháznak, rövid ideig mozi is működött a falai között, illetve a Városi Múzeum és a *Győri Képző- és Iparművészeti Társulat* is otthonra lelt itt.⁴¹⁰

A Kisfaludy Színház 1978-ban kiköltözött az épületből. Így ettől kezdve az eredeti funkciónak megfelelően Megyei Művelődési Központ lett. Ezt követően az 1984-ben és 2002-ben nagyobb felújításon átesett épületben 1987-től a Bartók Béla Művelődési Központ, 2008-tól a Bartók Béla Művelődési Központ Nonprofit Kft., majd 2013-tól a Nemzeti Művelődési Intézet Győr-Moson-Sopron megyei irodája kapott helyet. Manapság, 2015 óta a városi fenntartású Vaskakas Bábszínház működik falai között.⁴¹¹

Győri Ifjúsági Ház

Egy új győri ifjúsági ház létrehozását a vagongyári KISZ-szövetség kezdeményezte. A Rába-gyár felkarolta ezt az ügyet, amelynek eredményeként 1973 március 15-én avatták fel az épületet. Az *Ifjúsági Ház*, majd *Petőfi Sándor Városi Művelődési Központ* a város kulturális életének egyik igen fontos központjává vált, hiszen koncerteket, szakköröket tartottak falai között. Az épület 2013-tól üresen állt, majd 2016-ban lebontásra került. A tanulók szabadidejének megszervezésében szintén nagy szerepet vállalt az *Úttörőház*, amely a rendszerváltást követően Gyermek Házává, majd Generációk Házává vált.⁴¹²

Szabadkőművesek

A szabadkőművesség az erkölcsi értékek, valamint a szellem szabadságának egyetemességét vallotta. Öt alapvető eszménye a szabadság, egyenlőség, testvériség, tolerancia és emberiség, amelyek mind az egyént, mind a közösséget „csiszolják”, ahogyan az kőfaragó faragja az építésnél felhasznált követ. A ki egyezést (1867) követően megalakulhattak az első szabadkőműves páholyok a Magyar Királyságban. Türr István vezetése alatt 1869-ben alakult meg a *Corvin Mátyás*, míg néhány hónappal később, 1870 januárjában létrejött a szimbolikus nagypáholy, amely élén Pulszky Ferenc állt. A győri haladó szellemű polgárság 1871 decemberében Kisfaludy Károly néven saját skót rítusú páholyt alapított, amelyet 1872. március 20-án ismert el önállóan a *Jánosrendi Nagypáholy*. Elveiket a tizennygy pontos alapszabályban rögzítették, amely szerint fő céljuk a közerkölcsiség, a művelődés, a népnevelés terjesztése és a jótékonyág gyakorlása volt. A tagságon belüli ellentétek végett azonban a páholy csakhamar kettészakadt és 1873. szeptember 21-én megalakult a Kisfaludy Sándorról elnevezett új páholy. Szentélyként azonban ugyanazt a helyiséget használták, mint a Kisfaludy Károly. Így csakhamar, 1874. július 15-én újra egyesült a két páholy, amelynek mestere Wottitz Károly, míg helyettesei Kőnig Károly és Ehler Antal lettek. Az újra egyesült tagság érdemleges munka hiányában 1876. augusztus 1-én a feloszlás mellett döntött.⁴¹³

Ezt követően egészen a 20. század elejéig nem működött szabadkőműves páholy a városban. Az új 1901. március 24-én *Philantrópia* néven alakult meg.⁴¹⁴ Elnevezésének megfelelően eszmei arculatát meghatározta a filantróp

nézetrendszer és a „progresszív” szellemiség. A vidéki Magyar Királyság legjelentősebb páholyaként számon tartott Philantrópia egyebek mellett harcot hirdetett a választójogi reformért, a szociális gondoskodásért, a kivándorlás megakadályozásáért a szegénységből fakadó betegségek és az alkoholizmus megelőzéséért, illetve terjedésének megakadályozásáért. Előadásokat tartottak és tanulmányokat jelentettek meg a lelencügyről, a gazdasági cselédek helyzetéről, és a mezőgazdasági munkások sanyarú sorsáról.⁴¹⁵

A 20. század első évtizedének egyik legnagyobb politikai konfliktusát az új szabadkőműves páholy diákokthon alapítási terve váltotta ki. Ugyan a *Győrvárosi Diák-Otthon Egylet* alapítására már 1900-ban megtörtént, ám a *Philantrópia* tagsága csak 1904 áprilisában tájékoztatta a város közösségét szándékairól. Ezt követően élénk vita bontakozott ki a sajtóban az internátus sorsáról és céljáról. Az intézmény mellett leginkább a *Győri Hírlap* hasábjain, míg ellenzői vagy kritikusan a *Dunántúli Hírlap*ban fejtették ki nézeteik. A város politikai életét meghatározó konfliktust végül 1906-ban sikerült lecsendesíteni, miután az élénk közgyűlési vitát követően a törvényhatósági bizottság megszavazta az internátus támogatását. Az építkezés azonban csak 1908 elején kezdődhetett meg a Bisinger sétányon megszerzett telken, átadására pedig 1911 szeptemberében került sor. Az első tanévben összesen hatvanhét diákról gondoskodtak itt. Közülük kettő teljes, kettő pedig félig ingyenes helyet töltött be.⁴¹⁶

A *Philantrópia* páholy egy másik kezdeményezéssel is igyekezett hozzájárulni a közösség ismereteinek a bővítésével. Életre hívták a *Társadalomtudományi Kört*.⁴¹⁷

Az I. világháborút követően a közvélemény és a hatalom birtokosainak egy része a szabadkőműveséget is a vereség és a területveszteségek felelősévé tette, így 1920-ban egy belügyminisztériumi rendelet betiltotta a páholyok további működését. Ez vonatkozott a *Philantrópiára* is. A *Győrvárosi Diák-Otthon Egylet* pedig 1932. június 19-én mondta ki feloszlását.

Győri újságok a 19. században

A közösség életének, gondolkozásának vagy ha úgy tetszik világszemléletének a meghatározásában az újságok jelentős szerepet játszottak. Győrben az első sajtóorgánum megjelenítésére az engedélyt a Helytartótanács 1842 őszén adta meg Noisser Richárd fűszerkereskedőnek. A német nyelvű *Vaterland* kereskedelmi és szépirodalmi lapot hetente három alkalommal (kedden, csütörtökön és szombaton) vehették kezükbe olvasói. Hamarosan azonban igény mutatkozott egy magyar nyelvű újság beindítására. A Helytartótanács 1846 őszén beleegyezett, hogy a *Vaterland* a következő évtől *A hon* címmel jelenjen meg. Tulajdonosa Noisser maradt, ám a szerkesztői tisztsége két jelölt is volt: dr. Kovács Pál és Hinár János.⁴¹⁸ A lap 1847. január 2-án végül *Hazánk* címmel jelent meg. Szerkesztője pedig dr. Kovács lett.⁴¹⁹ Profilja azonban egészen 1848. április 8-ig ugyanaz maradt, hiszen szépirodalmi műveket és gazdasági témájú cikkeket jelentettek meg benne a szerzői. Ezek között pedig Petőfi Sándort is megtaláljuk.⁴²⁰ A már említett 1848. április 8-i számtól kezdődően a *Hazánk* politikai és irodalmi közlönynek vallotta saját magát.⁴²¹

Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc leverését követően a városban 1857-ben jelenhetett meg újra újság, a *Raaber Geschäftsanzeiger*. Ahogyan a *Vaterland*-ból *Hazánk* lett, úgy vált néhány hónappal később magyarrá ez az újság is. Az immáron *Győri Közlöny* címen megjelenő lapot Zetykó József adta ki és szerkesztette. A hetente két alkalommal megjelent sajtótermék egészen 1871-ig az egyetlen újság volt Győrött.⁴²²

A Győri Közlönynek az 1880-as évektől kezdődően két komoly városi konkurens is akadt. Az 1880-ban megjelent *Hazánkban* Gárdonyi Géza is szerepelt, mint munkatárs, az 1886-ban Szávay Gyula által indított *Győri Hírlap* pedig magába olvasztotta vetélytársait (1889-ben a *Hazánkat*, 1896-ban a *Győri Közlönyt*). A Szávay „gründolta” újság végül 1939-ben szűnt meg.

A számtalan napi és alkalmi lap, valamint folyóirat közül érdemes kiemelni egy szintén Szávay által alapított sajtóterméket is. A *Garabonciás*, majd *Garabonciás Diák* című élclap 1882-ben jelent meg. Hat évig az alapító szerkesztette, majd 1887 szeptemberében átengedi ezt a feladatot Gárdonyinak, aki 1888 januárjától kilenc hónapig kiadótulajdonosa is lett.⁴²³

Egészségügy, gyógyítás, élet- és vagyonmentés

Laikus gyógyítók, sebészek és borbélyok

Egészen a 19. század közepéig a Magyar Királyságban (de nyugodtan írhattuk volna azt is, hogy egész Európában) az orvoslással foglalkozók egy piramist alkottak. Ennek a csúcán az egyetemet végzett orvosdoktorok és fizikusok, vagyis patikusok álltak. A képzeletbeli építmény derekát a borbélyok, felcserek, seborvosok, kirurgusok alkották, akik mesterségüket céhes keretek között űzték. A piramis aránytalanul széles alapján pedig az úgynevezett laikus gyógyítók meghatározhatatlanul változatos tömegével találkozhatunk. Az ő kezükben nyugodott a társadalom mindennapi egészségügye. Szolgátaikat ugyanúgy igénybe vették a főnemesek, mint a városok és falvak nincstelenjei. Győr esetében is megtaláljuk az orvoslással foglalkozók piramisának mindhárom szintjét: az „orvosló vagy tudós asszonytól”, bábától a seborvosló, kisebb műtéteket végrehajtó borbélyokon át egészen az egyetemet végzett orvosokig vagy patikusig.⁴²⁴

A 19. századot megelőző „egészségügyi rendszer” széles talapzatát adó laikus gyógyítók azonban ki voltak téve a sarokba szorított, fájdalom és félelem gyötörte emberek indulatainak, a többi orvosló irigységének, a közösség haragjának.⁴²⁵ Ezen esetekben elegendő volt egy kudarcot vallott gyógyítási tevékenység ahhoz, hogy az „orvosló vagy tudós asszony” ellen vád fogalmazódjon meg, bíróság elé citálják, elítéljék és az ítélet szerint nem egy alkalom-

mal ki is végezzék. Erre nagyon jó példa egy az 1687-ben Győrben lezajlott boszorkányper. A perirat szerint július 3-án nemzetes Posgai Ágoston megvádolta Bolla Mátyás özvegyét, Orsolyát azzal, hogy „félre tévén Isten és világi súlyos törvényeknek büntetését, az ördöggel czimborálván, sokféle veszteséket babonás gyógyításokat cselekedett.”⁴²⁶ Posgai vádja szerint ugyanis Orsolya asszony úgy szerezte jövedelmei egy részét, hogy először gonosz praktikáival megbetegítette áldozatait, majd kikúrálta őket a nyavalyájukból. A vádló meg is említi az Újvárosban lakó Horvát György esetét, „a kinek ujjait valami ördögi mesterséggel összezugorította és meg is gyógyította.”⁴²⁷

Posgai úgy tudta, hogy az elmúlt 1686. esztendőben Bolláné gyerekeket is megbetegített, amikor a Szent Iván éjjelén (június 23.) gyújtott tűzhöz füstöltetni küldött füveit Varsáni János Mihály nevű fia és Szabó István fia a lángok közül kiszedte és hazavitte. Másnapra virradóra mindkét gyerek megbetegedett. Az egyik egy nappal, míg a másik egy héttel később meg is halt, holott előtte nem voltak betegek.

Orsolya asszony ördöggel való cimborálásának következő bizonyítéka-ként a vádló elmesélte egy juhász esetét, „sz a ki előbb esze nélkül volt, ugy anynyira, hogy meg kellett kötözni, kenése és reáolvasása után megkönnyebbedett.”⁴²⁸

Végül, folytatódott a perirat, nem vállalta a vízpróbát, amelyből az „ördöggel való czimborálására és ördögsége kitetszik, melyeket cselekedett Isten és világi törvények ellen.”⁴²⁹ Ezért Posgai prókátora, ügyvédje azt kérte, hogy az ország törvényeinek értelmében ítéljék máglyahalálra. Majd ezt követően az özvegyet csigázzák, azaz kínozzák meg azért, hogy vallomást tegyen gonosz és ördöngős társairól is.

A vádlott természetesen tagadta az ellen felhozott vádakát, mondván „ő gyógyított egynéhányt is, de nem ördögi mesterséggel, hanem gyógyító olajjal, borzhájjal, és ökör-farkas füvel, azt nem tagadja, de ördöngöséggel nem gyógyított, a veszteséket tagadja.”⁴³⁰

A város ítélőszéke vizsgálatot rendelt el, majd 1687. augusztus 11-én megtartotta ülését az ügyben. Az itt megszületett ítélet szerint Bolláné Orsolya asszony „*mint afélle ördögös, bűbájós és varásló embervesztő érdem szerint megbüntettetik, és elevenen tüzre ítéltetik, előbb pedig hasonló gonosz és ördögös társainak kinyilatkoztatására megcsigáztatik.*”⁴³¹ Azt nem tudjuk, milyen eredménnyel végződött a tortúra, ám az bizonyos, hogy a vádlottat 1688. április 7-én valóban máglyán elégették.⁴³²

Bolla Mátyás özvegyének ügye azonban nem volt egyedülálló Győr történetében, hiszen néhány évvel később, 1694-ben Horváth Pál főbíró egy bizonyos Nagy Lőrincnét ítélte el. A vád szerint,

*„mivel nyilván reá vallottak és szóltak, és önön maga is azt az ördögi cselekedetet – hogy embert vesztett – nyilván vallja hogy cselekedte; azért mivelhogy az Fölséges Isten teljes Szt. Háromság Isten ellen vétkezett, – és az egész kereszténység ellen vétkezett – embert vesztett – tüzre való égetésre ítéltetett: és elevenen megégettessék.”*⁴³³

Bolla Mátyásné, a laikus gyógyító tehát áldozatául esett az emberi félelemnek és hisztériának. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a város közösségének egészségügyi ellátásában rajtuk kívül a kora újkorban és az újkorban számos seborvos-borbély tevékenykedett.⁴³⁴ A sebészet a 12. századtól „kézműves mesterséggé” vált, tudásuk gyakorlatias volt, szemben az orvosok elméleti ismereteivel. Feladata az úgynevezett külső betegségek, azaz a test felületén található elváltozások és sebek kezelése, esetleg kevesebb kockázattal járó beavatkozások (kisebb amputációk, köpölyözés, piócázás, érvágás és a sebek kötözése) elvégzése volt. Ezen „operációk” elvégzésének a színterévé a középkorban a fürdők váltak, mivel itt lehetett megteremteni a megfelelő higiénias színteret. Munkájuk elvégzéséhez megfelelő ismeretekkel kellett rendelkezniük. A Magyar Királyságban is az egyetemi képzés megjelenéséig, 1774-ig⁴³⁵ a sebészcéhek feladatai közé tartozott nem csupán a gyógyítás, hanem a képzés⁴³⁶, a kontárokkal szembeni érdekvédelem, társaik képvisellete a

hatóságokkal szemben. Mivel a sebészek döntő többsége nem tudott latinul, így a 15. század végétől Európában a működésüket megkönnyítő munkák anyanyelven jelentek meg. A Magyar Királyságban az első ilyen könyvet Balsaráti Vitus János (1529–1575) adta ki *Magyar chirurgia* címmel, ám ennek kézirata elveszett.⁴³⁷

A Győrben 1727 és 1850 között működött Streibig-nyomda 1742-ben megjelentette az első magyar nyelvű sebészeti tankönyvet *Manuale chirurgicum* avagy *Chirurgiai úti-társ* mellyben az egész anatomia, égi jegyeknek ereje, a testi tagokon külsőképen történhető nyavalyák' és eseteknek az seb kötés, érvágás, vagy akar minémű chirurgical foglalatosság által teendő orvoslása ezen kívül a 'flastrom' és unguentumoknak készítése címmel. Szerzője a győri születésű Miskóltzi Ferenc (1697–1771) volt, aki a helyi sebészceh mestereként, valamint a városi szenátus tagjaként, sőt választott kapitányként is tevékenykedett.⁴³⁸ Műve alapjául a stuttgarti Erhardt Norr *Chirurgischer Wegweiser* című munkája szolgált, amelyet Torkos József (1710–1791) evangélikus lelkész fordított magyarra a számára.⁴³⁹ A könyv kilenc fejezetre tagolódik és a kor kedvelt stílusának megfelelően kérdés-felelt formában ad útmutatásokat a sebészet terén.⁴⁴⁰ Bár a *Manuale chirurgicum* megítélése kettős, ám mégis a későbbi korok orvosai nagyra értékelték a szerző tudását és műve jelentőségét is.⁴⁴¹

Szanatórium a belvárosban

Ma már kevéssé ismert, hogy a nádorvárosi közkórház⁴⁴² és a magánpraxist folytató orvosok mellett Győr belvárosában is működött egy gyógyító intézmény, az úgynevezett Csillag szanatórium. Nevét alapítójáról és igazgató-főorvosáról, dr. Csillag Józsefről (1887–1945) kapta. A győri izraelita közösség tagjaként született Csillag a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen szerzett orvosi diplomát 1912-ben, majd sebészeti ismereteit Berlinben és Bécsben gyarapította. Katonaorvosként vett részt az I. világháborúban⁴⁴³, majd

leszerelését követően a budapesti Rókus Kórház sebészeti osztályán dolgozott. Sokoldalúságát és a gyógyítás iránti elhivatottságát jellemezte, hogy a sebészeti mellett rendelkezett nőgyógyász, gégész és urológus szakvizsgával is.

Győrbe 1920 elején települt vissza, családot alapított, majd 1924. január 15-én az Árpád út 20. szám alatti épületben megnyitotta gyógyító intézményét, a Csillag Szanatóriumot. Megnyitóbeszédében hangsúlyozta, hogy a kórházzal együttműködve kívánja szolgálni a közegészségügyet. Emellett azt is kiemelte, hogy az akkor tizennégy fekvőbeteg befogadására alkalmas, műtővel és úgynevezett „testegyenészeti” osztállyal⁴⁴⁴ is rendelkező intézmény kapuja nem csupán egy szűk réteg, hanem mindenki számára nyitva fognak állni. Kivételt egyedül a ragályos kórban szenvedők képeztek.

A szanatóriumban a betegek ápolását kezdetben vöröskeresztes ápolónők végezték egy főnővér vezetésével, ám 1932-től egészen 1944-ig az Evangélikus Diakonissza Anyaház diakonisszái látták el a betegápolási feladatokat.

A Csillag Szanatórium működésének a Magyar Királyság német megszállása vetett véget. Az intézmény 1944 májusának a végén bezárta kapuját. Tulajdonosa családjával együtt a győrszigeti gettóba, majd onnan 1944 júniusának a közepén Auschwitz-Birkenaubába került. Az Árpád út 20. szám alatti épületet ugyan megkapta az Evangélikus Diakonissza Anyaház, ám gyógyító tevékenység már nem folyt benne. A Győrt ért bombázások megrongálták az ingatlant, az ott található ingóságokat pedig ellopták, rekvirálták és széthordták. Az épület ma lakóházként funkcionál.

Dr. Csillag József 1945 áprilisában visszatért a koncentrációs táborból, ám az ott kialakult tüdővészben 1945. június 11-én elhunyt.⁴⁴⁵ Az épületen ma is emléktábla hirdeti, hogy ott működött a II. világháború utolsó szakaszáig a Csillag szanatórium.

Gyógyszertárak a belvárosban

A gyógyításhoz szükség volt gyógyszerekre, amelyeket patikusok készítettek el és árultak a betegeknek. Hivatásuk – az orvosokhoz hasonlóan – nagy szaktudást igényelt és jelentős társadalmi megbecsüléssel járt. Tudomásunk szerint Győrben elsőként Oswald Knöbel gyakorolta e hivatást. Egy 1548-ban pozsonyi barátjának írt levélből értesülhetünk itteni tevékenységéről. Az 1557. évben készített telekkönyvben pedig szerepel a gyógyszerész háza is.⁴⁴⁶ Nehéz azonban megállapítani, hogy Knöbel az ide vezényelt haddal került-e városba vagy más „civilként” dolgozott. Valószínűleg esetében erről lehet szó. Az *Obrist* parancsnokság alá rendelt, egy regimentbe szervezett zsoldosok egészségügyi ellátását ugyanis a felfogadott felcserek és patikusok látták el.⁴⁴⁷ A 1595-ben Mátyás főherceg leiratában említést tett a két, Győrben szolgáló német gyalogos zászló patikusának, Hans Haberhornnak elmaradt zsoldjáról.⁴⁴⁸ A 17. században biztosan tudjuk, hogy egy bizonyos Siegfried Ludeck és Matthias Schmidt dolgozott a hadak mellett patikusként (*Regimentsapotheker*).⁴⁴⁹ Paul Lackner, Kaspar Beuttl (Paitely) és Johannes Bretnan esetében azonban csak feltételezhetjük, hogy a magyar és a német zsoldosok egészségügyi ellátásában vettek részt. Mindhármuk esetében tudjuk, hogy házuk a Káptalandombon állt.⁴⁵⁰ Mivel a város ezen részében a regiment úgynevezett „magas tisztségviselők kara” (*Statt der hohen Ämter*),⁴⁵¹ azaz mai szóval az egység „törzskara”, valamint különböző élelmiszer- és tüzérségi raktárak, istállók nyertek elhelyezést. Így tehát nem teljesen alap nélküli azt feltételezni, hogy mindhárman a hadakhoz tartoztak.

A Győrbe rendelt zsoldosok mellett szolgáló gyógyszerészek már a 17. században patikát tartottak fenn. Ezt az Udvari Haditanács engedélyével 1654-ben Karl Joseph Kress 1.000 rénes forintért szerezte meg.⁴⁵² A később „*Magyar Czímerre*” vagy „*Ország Czímeréhez*” keresztelt gyógyszertárt 1743-ban 13.000 forintért Anton Ott vásárolta meg, majd halálát követően Karl Joseph Darschtern birtokába került az 1776. esztendőben. Ezt követően 1816-ban Hans Buchberg lett a tulajdonos, akitől 1829. február 14-én 18.000 forintért Lie-

zen-Mayer Ferenc⁴⁵³ vásárolta meg. Néhány nappal később, február 20-án a város vezetése elismerte az új tulajdonos Bécsben szerzett „patikáriusi” diplomát. Majd egy héttel később, február 27-én a győri közgyűlés városi gyógyszerészé nevezte ki Liezen-Mayer Ferencet. Ebbéli minőségében látta el orvossággal a közösség fenntartásában lévő intézményeket, mint például a börtönt, az ispitát és az árvaházat is.⁴⁵⁴

A 19. és a 20. században, egészen az államosításig, 1950. augusztus 1-ig a patika tulajdonjoga több alkalommal is gazdát cserélt.⁴⁵⁵ Közülük Petri Ottó, aki 1886. április 9-én vásárolta meg a gyógyszertárt, névváltoztatásra kért engedélyt. A városi tanács 1886. május 7-i határozatában engedélyezte is a számára, hogy a továbbiakban a „Városi Gyógyszertár” elnevezést használhassa.⁴⁵⁶

A 17. század folyamán egy másik patika is működött a belvárosban. Ezt a Dallos Miklós, majd Draskovics György győri püspökök által a főtér déli oldalán letelepített jezsuiták kolostorukban alapították szintén 1654-ben *Megváltó* néven. Első patikusa egy bizonyos Andreas Pfuffert volt. Az 1667-ben elkészült új kolostor szegleti termeiben alakították ki a patikát, amely 1691-ben – miután működését a belváros közössége felé is nyilvánossá tették – az utca felől egy kapun át is megközelíthetővé vált. A győri káptalan által szeptember 18-án kiállított oklevélben feladatáról a következőket olvashatjuk:

„a Kolonits Lipót bíboros, római szent birodalom herceg által itt Győrben, a jezsuita atyák rendházában a közelmúlt időkben a köz javára alapított gyógyszertárt nem csupán a mindkét nemzetbeli⁴⁵⁷ katonaság, a város többi lakosának javára hozták létre, hanem bárki idegennek, arra rászorulónak alkották, hogy ezzel bölcsen megteremtsék – más gyógyszertárakhoz hasonlóan – az egy helyen végzendő munkának, különböző gyógyszerek jobb és hasznosabb előállításának szerényebb áron való adásának.”⁴⁵⁸

XIV. Kelemen pápa a *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű, 1773. július 23-án kelt bullájában feloszlatta a Társaságot, amely rendelkezést még ebben az évben a Habsburg Birodalomban is végrehajtották. Győri patikájának berendezését, felszerelését a rend volt tagja, utolsó patikusa Johannes Tumler vásárolta meg, majd az 1770-es években átköltöztette a tér túloldalára, az úgynevezett Torkos- vagy Mányoki-házba. A 18. és 19. század folyamán az intézmény többször is tulajdonost cserélt. Tumlertől egy bizonyos Ditrick, majd 1798-ban Bayer nevű gyógyszerész vásárolta meg. A patikát 1805-ben Schrottenbach József nevére jegyezték be, majd őt a családba beházasodott Pasperger Antal váltotta fel, akitől 1854-ben Némethy Pál vette bérbe a hat esztendőre. Magát az épületet is az 1850-es években átépítették és Balogh Kálmán tulajdonába került.⁴⁵⁹

Némethy 1860-ban kérelmet nyújtott be a városhoz egy új gyógyszertár alapítása végett. Ezt mind a városvezetés, mind pedig a helytartótanács helyben hagyta. Valamiféle félreértés okán azonban az apotéka működési engedélyt a belváros helyett a Nádorvárosra adták ki. A módosítási kérelmeket követően Némethy már 1861 júniusában arról tájékoztatta „közönségét”, hogy a városháza (ma Rákóczi utca 1.) és a nagy kávéház szomszédságában, a Széchenyi térre néző Balogh-féle házban egy új, *Angyalhoz* címzett gyógyszertárat alapított.⁴⁶⁰ Mindennek következtében a *Megváltó* patika átköltözött a szemben lévő Apátúr ház földszintjére, majd a tér nyugati oldalára 12. számú házba, ahol egészen 1970-ig működött. Onnan tért vissza az eredeti helyére, az akkor már Bencés Rendházba.⁴⁶¹

Az *Angyalhoz* gyógyszertár az 1950-ben megtörtént államosításig több alkalommal is „gazdát” cserélt. Utolsó tulajdonosa Bánóczy Zoltán gyógyszerész volt, aki 1945-ben Brunner Páltól és Cinner Miklóstól 160.000 pengőért vásárolta meg.⁴⁶²

Fürdők a belvárosban

A közegészségügyi és higiénias szempontok miatt a különböző fürdők igen fontos szerepet játszottak a közösség életében. A szórványos adatokból tudható, hogy a középkorban két ilyen intézmény is állt a városban. Az egyik a Jeruzsálemi Szent János-rend keresztes vitézeinek nyilvános, gyógyhatású forrásvizet használó fürdője volt, amelyre vonatkozóan az első rendelkezésünkre álló említés 1238-ból származik.⁴⁶³

A másikat László vasvári prépost adományozta a győri káptalannak a 15. század végén, amely azonban már 1505-ben bérbe adta egy bizonyos Mihály fürdősnek. A bérlő nyáron heti huszonöt, míg télen száz dénárt fizetett. A bérbeadás azonban csak ideiglenes lehetett, hiszen 1514-ben a káptalan hat fürdőkádat vásárolt a fürdőházhoz. A következő esztendőben pedig Mihály borbély évi tizenkét forintért bérelte.⁴⁶⁴

A rendelkezésünkre álló szórványos adatokból, az 1617. és az 1703. évi telekkönyvekből tudjuk, hogy a magyar iskola mögött működött egy emeletes fürdőház.⁴⁶⁵ Azt is tudjuk, hogy itt dolgoztak kádárok is, hiszen fürdőkádat, medencéket, vízemelő csigákat, vízvezető vályukat és csatornákat kellett készíteniük, illetve javítaniuk.⁴⁶⁶

Az egykori Jeruzsálemi Szent János-rend keresztes vitézeinek nyilvános fürdőházának a helyén, az Apáca utcában a későbbiekben is működött hasonló intézmény. Tudjuk, hogy 1847-ben Paucz József bérelte Binder-féle házban található ásványfürdőt, amelyet egy „zuhan-fürdő készüléttel” is ellátott.⁴⁶⁷ Bauer Rezső itt 1862. december 21-én gőz- és kádfürdőt nyitott.⁴⁶⁸ A vasárnap zárva tartó intézmény a kor erkölcsi viszonyainak megfelelően működött. A gőzfürdőt a férfiak hétfőn és csütörtökön hat és kilenc óra, míg a többi napokon hat és tizenkét óra között használhatták. A hölgyek ugyanezt hétfő és csütörtök kilenc és tíz között vehették igénybe.

Az ingatlant 1868-ban Steiner (később magyarosította a nevét Kővárira) József vette bérbe vette. Az Apáca utcai intézmény 1868. október 3-án nyitotta meg kapuit a vendégek előtt. A gőzfürdő reggel hattól délig, míg a zuhany- és kádfürdő egészen este nyolc óráig látogatható volt. A bérlő ráadásul úgy is megpróbált megfelelni az igényeknek, hogy két szolgáltatási kategóriát (I. és II. osztály) alakított ki.

Az intézmény történetében 1877 januárjában újabb fejezet kezdődött, amikor Stadler Károly 8.000 forintért megvásárolta, majd a kor igényei szerint átépíttette. Az Apáca utcában a régi gőzfürdő felújítva, a férfiak és nők részére elkülönített helyiségekkel 1877 októberében nyitott meg újból.

Az intézmény népszerűségét mi sem jelzi jobban, minthogy egyrészt a belépőjegyeit hamisították. Másrészt a szolgáltatás eme formájának nagy fellendülése. A Stadler gőz- és kádfürdő mellett ugyanis 1893-ban működött a Tóth és Tosch-féle Dunafürdők és a Városház utcában Pretterer Károly meleg fürdője és Hidegvízgyógyintézete is. Mindezekon kívül a Teleki utca 44. számú épületben Heymann József Hidegvíz-gyógyintézete üzemelt.

Stadler halálát követően egy ideig örökösei még tovább üzemeltették az intézményt, majd 1908-ban már Klojber József tulajdonában volt, aki modernizálta azt, illetve átnevezte. A következő esztendőben, 1909-ben megjelent győri címtárban az Apáca utca 28. szám alatti épület *Első győri gőz- és kádfürdő vízgyógyintézet* néven szerepelt. Az intézmény egészen 1947-ig működött, amelynek az üzemeltetését a Vízmű vette át. A lakosság igényeihez képest azonban egyre kisebbnek bizonyult, ezért 1951-ben a régi belvárosi temető helyén, a Bisinger sétány keleti végénél egy új gőz- és kádfürdőt építettek.⁴⁶⁹ Ennek a népfürdőnek az üzemeltetését 1953-ban a *Győri Víz- és Csatornaművek Vállalat* vette át a várostól. Ennek vezetője, Szaló Pál 1957-ben kezdeményezte egy huszonöt méteres fedett uszoda hozzáépítését a fürdő épületéhez, amelyet az év november 7-én nyitottak meg. Az intézmény azonban 1972-ben bezárta kapuit, majd az 1990-es években lebontották az épületet. Ma a Győr-Moson-Sopron Megyei Kereskedelmi és Iparkamara áll a helyén.⁴⁷⁰

Meg kell említenünk azt is, hogy a dunai fürdőzés megszervezésére is kísérlet történt már az 1830-as évek közepén. A már említett Liezen-Mayer Ferenc gyógyszerész és Hofbauer József 1836-ban folyamodott egy fürdő engedélyezésért a városvezetésnél. Az engedélyt évi 10 forint bérleti díj lefizetése ellenében 12 esztendőre meg is kapták. A fürdőhasználati díj megállapításának jogát azonban a magisztrátus megtartotta magának. Az intézménynek komoly konkurenciát jelentett Tóth György, aki a Duna parton – felesége orvoslására – évi három forint bérleti díjért egy kétszemélyes fürdőbódé építésére ugyanazon évben engedélyt kapott. Tóth azonban rövid időn belül már a harmadik ilyen építményt húzta fel, miközben a városvezetés mindenki másnak a további bódék építésétől megtiltotta.⁴⁷¹

Magyar és Német Ispita

A gyógyítás mellett a közösségi és egyéni gondoskodás egyik fontos színtereként tekinthetünk a különböző öregotthonokra, ahol az idős, magukat már megfelelő módon ellátni képtelen szépkorúakról gondoskodnak. A korábbi évszázadokban is fontosnak tartották, hogy a bármilyen ok miatt munkaképtelenné vált embereket támogassák, ellássák. Tudjuk, hogy a Győrbe rendelt német hadak betegeinek, sebesültjeinek és aggjainak ellátására már a 16. század közepén felállítottak egy ispotályt (*Lazaretumot*) először Révfaluban, majd Győrszigetben. Ezt az intézményt a 17. században már a (bel)városban találjuk.⁴⁷² Ez az ispotály azonban a magyar polgárokat nem fogadta be. Ezt az állapotot megelégedve Széchényi György győri püspök (1658–1685) 1666-ban megvásárolta Leonard Pukly özvegyétől a Szent Miksáról elnevezett utca (ma II. Rákóczi Ferenc utca) 6-os szám alatti ingatlant 1999 forintért. Az itt elhelyezett szegények ellátására és gondozására, valamint a már a 16. században is létezett épület fenntartására a püspök Farkas András alispán és Szőnyi Márton szolgabíró kezéhez 5.000 forintot tett le fedezetül. Az intézmény első ispitamestere Szőnyi lett. Bár Martin

Forre, a német had hadbírója igyekezett meggátolni a szegény magyar polgárok elhelyezését, ám a győri káptalan jogi úton szerzett érvényt a püspöki szándéknak. Ezt követően be is vonulhattak az első lakók az intézménybe.⁴⁷³

A *Magyar Ispita* vagy *Magyar Aggda* felügyeletét 1678-ban Széchényi a győri káptalannak adta át, ám a kalocsai, majd esztergomi érsek kapcsolata továbbra sem szűnt meg az intézménnyel. Jó példa erre, hogy az 1695-ben bekövetkezett halála után felbontott végrendelete értelmében újabb 5.000 forinttal gyarapította az aggintézmény vagyonát.⁴⁷⁴ Ez már harminc szegénysorsú ember ellátására volt elegendő. A különböző adományoknak köszönhetően készpénztőkéje 14 000 forintra emelkedett a 17. század végére, majd ez az összeg 1738-ra már 31 és fél ezer forintra rúgott. Az ispita következő jelentős adományozója, a második alapítójaként tisztelt szeleczki és boczonádi báró Szeleczky Márton császári és királyi tanácsos, táblabíró volt, aki elhunyt felesége, Sokorai Erzsébet Magdolna emlékére további 10.000 forinttal növelte az alapítványt.⁴⁷⁵

Mikor az intézmény felügyelete a győri káptalanhoz első igazgatójává Telekessy István őrkanonokot, a későbbi egri püspököt tették meg.⁴⁷⁶ Az ő tevékenységének az időszakában rögzítették írásban az intézmény szabályzatát és feladatait. Ennek értelmében az alapítványt a mindenkori győri káptalan kezelte és vezetéséről is e gondoskodott gondoskodott. Az intézmény vezetője segédet választhatott maga mellé, akinek nemcsak a szegények szükségleteire, hanem a bentlakók életére és erkölcsére is vigyáznia kellett. Az ispitába magyar származású férfit vagy nőt vehettek fel a városból (belváros és Újváros), valamint Szigetből, Révfaluból és Pataházáról.⁴⁷⁷

Telekessy a rendelkezésére álló forrásokból 1681-ben az igen rossz állapotban lévő épület felújításához kezdett, majd 1695-ben a kápolnát is építtetett Szent Erzsébet tiszteletére az ispitához. A ház szegényei itt tehetettek eleget vallásos kötelezettségüknek, az alapító szándékának és az adományozók óhajának. Az istentiszteleteket a mariánus ferences szerzetesek végezték. A 18. század folyamán – köszönhetően az újabb adományoknak – barokk

stílusú templom épült a szomszédos telken, amelyet 1735-ben báró Malzan Károly kanonok, segédpüspök szentelt fel.⁴⁷⁸

Bár fennállása alatt több, mint ötszáz szegény elaggott személy kapott itt ellátást, ám az I. világháborút követő gazdasági összeomlás következtében az ispita tőkéje és így maga az intézmény is megszűnt.⁴⁷⁹ Ez komoly tehertételt jelentett a közkórház számára. Nem véletlenül panaszkodott dr. Petz Aladár arról, hogy a Magyar Ispita megszűntével intézménye II. és VII. számú pavilonjának két alagsori helyiségébe volt kénytelen elhelyezni az elaggottakat és magatehetetleneket.⁴⁸⁰

A Magyar Ispita mellett a 18. században létrejött a német is. Wolfgang Haberl, az Udvari Haditanács által Győrbe rendelt építészeti írnok és felesége, Cäcilie Wagner 1714-ben emeletes házat építettek azért, hogy halálukat követően a győri szegény és elaggott német polgárok menedékhelye legyen. A megözvegyült Haberlné 1743-ban alapítólevelet állított ki az intézményről, amelyet Mária Terézia királynő három évvel később, 1746-ban erősített meg. Az adományozó az új ispita felügyeletét a mindenkori győri püspökre bízta. A város azonban ezt a jogot 1750-ben magának követelte, ám a Helytartótanács ezt a következő esztendőben elutasította. Ezért hasonlóan, mint a Magyar Ispita esetében, itt is az igazgatással a káptalan egyik tagját bízták meg. Az intézmény azonban csak 1765-ben, Haberlné halálát követően nyílhatott meg, mivel ő megtartotta magának a ház és a tőke (12.382 forint) hasznélvezeti jogát.⁴⁸¹

A Német Ispitában megnyitását követően tizenkét férfit és ugyanennyi nőt gondoztak, illetve láttak el. A Haberlné által hagyott épületet és a hozzá tartozó, a belvárosi plébánia alatt álló 1768-ban épített barokk stílusú templomot⁴⁸² – köszönhetően a bőkezű adományoknak⁴⁸³ – 1777 és 1779 között átépítették és renoválták. Az adományozók által az alapítvány vagyona 1871-ben a kettős pénzromlás ellenére is 85.977 forintra rúgott. Az igazgatók e jövedelmekből három házat is vásároltak, illetve az ispita szomszédságában álló telken egy bérházat építettek.

Hasonlóan a Magyar Ispitához a német is az I. világháborút követő gazdasági összeomlás áldozata lett, az aggok és szegények gondozásának feladatát tovább nem tudta ellátni. Petz Aladár ezen intézmény megszűnését is megemlíttette, amikor a kórház megnövekedett terheiről írt.⁴⁸⁴ A Német Ispita épületeit és az előző évről maradt 14.164 pengő pénztári maradványt Fetsner Antal győri püspök (1915–1933) 1933-ban átadta dr. Szelestey Bélának, az Actio Catholica (Katolikus Akció) főtitkárának. Ekkor újabb átépítések kezdődtek, hogy a mozgalom céljainak megfeleljenek a belső terek. A Német Ispita bérházában azonban megmaradt a szegénygondozás áldozatos munkája még a II. világháborút megelőzően is. Az épület egy részét ugyanis 1938. november 1-től a Szociális Missziótársulat nővérei bérelték ki, aki nagy buzgalommal és odaadással végezték munkájukat.⁴⁸⁵

Tűzoltóság és mentőszolgálat

Győrt – hasonlóan a többi nagyvároshoz – történelme során nem kerülték el a katasztrófák és vészhelyzetek. A 19. és 20. század fordulóján megjelenő gyárak, a város területének és lakói számának megnövekedése megkövetelték, hogy a mentési munkálatok szervezett keretek között történjenek meg. Igaz ezek hatóköre egész Győrre, sőt az egész vármegyére kiterjedt, ám központjuk a belvárosban volt.

„Minden sörényességgel, és készségeggel az Tűzi veszedelemben lévő Ember házához siessen”⁴⁸⁶

A gyakori győri tüzek miatt már a 17. századból ismerünk olyan rendelkezéseket, amely egy, a megelőzéssel és az oltással foglalkozó szervezet híján a lakosok egésze számára kötelezővé tette a tűzvédelemben való részvételt. Gondoljunk csak a már többször említett Preiner-féle 1629. évi pestis elleni védekezés miatt kiadott dekrétumra, amelyben a Győrbe rendelt hadak *Obristja* külön kihang-

súlyozta, hogy a tűzesetek esetén a gyors és hatékony oltás érdekében a házak előtt edényekben tartsanak vizet.⁴⁸⁷ A közösség első tűzrendészeti szabályrendeletének kiadására 1698. szeptember 17-én került sor. Az év szeptember 7-én az Újvárosban tűz pusztított, amelyben a tetemes anyagi kár mellett asszonyok és gyerekek is életüket veszítették. A magisztrátus ezért kiadott egy tizenegy pontból álló iratot, amely rendelkezett a tűz felvigyázásáról és oltásáról is.⁴⁸⁸

Heister tábornagy, győri *Obrist* 1713-ban általános rendtartást adott ki az itteni had és polgárság együttélésének szabályozására. Ez tűzrendészeti kérdésekkel is foglalkozott.⁴⁸⁹ Az immáron szabad királyi várossá vált Győr 1749. május 29-én kiadott *A tűzi veszedelem eránt való rendelése* a korszak legszervezett testületeire, a céhekre bízta az oltást, úgy, hogy egy-egy iparos testület tagjainak egy-egy meghatározott feladatot kellett ellátni. A rendeletből az is kiderül, hogy a várostoronyban lévő felvigyázó éjjeliőrök jelzésére egy ágyút sütöttek el. Ennek elbontását követően 1793-ban a Fehérvári-kapu fölé egy 35–40 méteres tűztornyot emeltek.⁴⁹⁰

A királyi helytartótanács 1813-ban új tűzi rendelet kiadására adott utasítást. Ennek megfelelően Győr magisztrátusa is egy új rendtartást készített, amely részletesen szabályozta az éjjeliőrök teendőit, a tűzjelzés módját, a céhbeli és céhen kívüli iparosok beosztását, tennivalókat a tűz esetére és szigorú büntetést kilátásba helyezve arra az esetre, ha valaki elmulasztaná kötelességét.⁴⁹¹

A polgári átalakulás időszakában (1847-ben és 1861-ben) két újabb, a kornak megfelelő tűzrendészeti szabályzat kiadására került sor, ám a szervezett tűzoltóságot csak a kiegyezést követően állított fel a város, amikor is az 1869. november 15-i tanácsi ülésen határoztak egy tűzoltóegylet megalakításáról. Az egylet elnöke, idősebb Peregi Mihály szervezőmunkájának köszönhetően 1870. július 24-én 127 taggal⁴⁹² a városházán megalakult a Győri Önkéntes Tűzoltó Egylet. A város működésüket a tűzoltóeszközök és egy Bástyá utcai ingatlan, mint „bázis” átadásával, valamint fizetett tűzoltók alkalmazásával segítette. A tagok parancsnoknak augusztus 7-én Eitner Károlyt választották

meg, aki azonban csupán egy évig töltötte be hivatalát. Lemondását követően Müller János, majd 1876-tól Hauzer György lett a parancsnok, majd később főparancsnok. Utóbbi évtizedekig meghatározó szerepet játszott a győri tűzoltóság életében.

Az úgynevezett második községi törvény (1886) és két évvel később megjelent (1888) kormányrendelet nyomán 1889-ben Győr város törvényhatósági bizottsága egy nyolc fejezetből álló tűzrendészeti szabályrendeletet bocsátott ki. Ennek értelmében tűzrendészet kérdése a rendőrfőkapitány, ám a műszaki vezetés a Győri Önkéntes Tűzoltó Egylet főparancsnokának hatáskörébe tartozott.

A 19. század végére Győr egy ipari nagyvárossá fejlődött, amely újabb és újabb kihívások elé állította a tűzoltóságot is. Egyrészt 1896-ban a Bástya utcából a mai helyére, a Munkácsy utcába egy új, tágasabb „bázisra” költözött át a szervezet. Az 1895-ben elbontott tűztorony feladatát az új városháza tornya vette át 1898-ban, ahol állandó fizetett tűzörség szolgált 1908-tól. Másrészt a megnövekedett igények és követelmények miatt 1908. november 1-vel megalkult a város hivatásos tűzoltósága egy tiszttel és tizenkét tűzoltóval. Ennek parancsnoka Erdély Ernő lett, aki Hauzer 1910-ben bekövetkezett lemondását követően a főparancsnoki tiszttel is átvette. Három évtizedes működése alatt – elődjéhez hasonlóan – ő is meghatározó személyiségévé vált a győri tűzoltóságnak, aki az önkéntes és hivatásos tűzoltóság munkájának összehangolásával ütőképes testületet alakított ki. Emellett fontosnak tartotta tűzrendészeti oktatást és folyamatosan modernizálta a rendelkezésre álló eszközparkot.

Erdélyi 1940. szeptember 1-én lemondott hivataláról⁴⁹³ és Perédy Istvánt választották főparancsnoknak, akinek a II. világháborúban olyan súlyos katasztrófákkal kellett szembenéznie, mint a Győrt ért szövetséges bombatámadások.⁴⁹⁴

Jöjjenek a mentők!

Az újvárosi Rác utcában már 1750 novemberétől működött egy kórház,⁴⁹⁵ majd dr. Petz Lajos főorvos fáradhatatlan szervezőmunkájának köszönhetően 1895 novemberében átadták a Nádorvárosban az új, modern városi közkórházat.⁴⁹⁶ A betegek ellátása mellett azonban a szállításuk megszervezése is egyre fontosabb feladattá vált Győrben is. Először a városban felállított hivatásos tűzoltóság feladatai közé tartozott ez. A mentés korszerűsítésére a 19. és a 20. század fordulóján került sor. Ekkor már gumikerekű kocsit alkalmaztak és a tűzoltókat is kiképezték az elsősegélynyújtásra. A mentés még lóvontatású mentőkocsikon zajlott, amelyből az elsőt 1911-ben szerezték be. A modern, robbanómotoros gépkocsik csak a húszas években álltak szolgálatba: az 1927-ben megalakult Országos Mentőegyesület 1928. március 5-én két mentőautót küldött Győrbe. Így a mentési munkálatokban először ez a két esetkocsi vett részt, amelyhez hamarosan csatlakozott egy harmadik is.

A Vármegyék és Városok Országos Mentő Egyesületének keretében megalakult városi mentőállomás a szolgálatát 1928-ban a tűzoltóság keretein és épületén belül kezdte meg a működését. Ez azért is szerencsés volt, mivel a mentés és a tűzoltás gyakran együttes feladatként jelentkezett. A mentőszolgálat szervezete a tűzoltóparancsnok igazgatása alá tartozott, aki mellett egy orvosvezető is dolgozott. Ez utóbbi tisztséget először dr. Lugossy István, majd az I. világháborúban a mentés téren tapasztalatokat szerzett dr. Petz Aladár töltötte be. A mentési munkában két sofőr és két ápoló vett részt, akik minden alkalommal 36 órás szolgálatot adtak. Meg kell azonban jegyezni, hogy Győr híres tűzoltóparancsnoka, Erdély Ernő elsősegélynyújtó vizgát is tett.⁴⁹⁷

A városi mentőszolgálat szervezetében komoly változást eredményezett, hogy a Győri Önkéntes Mentőegyesület 1931. február 28-ával feloszlott és a továbbiakban a Vármegyék és Városok Országos Mentőegyesületének győri fiókjaként működött. Dr. Petz Aladárt 1932-ben dr. Zámolyi István váltotta, aki elsősegély tanfolyamokat szervezett a városban. A II. világháború közeledtével

egyre nehezebbé vált a szolgálat ellátása. Egyrészt 1940-tól a mentőorvosokat is behívták katonai szolgálatra. Másrészt 1943-ban a győri mentőállomás két kocsiját személyzetével együtt besorozták. A szövetségesek bombatámadásai miatt azonban megnőtt a hátszágban is a háborús sérültek száma, akiknek a mentéséről gondoskodni kellett. Ezért 1944-ben a katonaság két mentőautót adott át a mentőállomásnak, ám azzal a feltétellel, hogy csak légítámadás esetén vonulhatnak ki. A front közeledtével, 1945 elején az így rendelkezésre álló négy mentőautót és személyzetét Németországba irányították, így Győr és vidéke mentőellátás nélkül maradt. Dr. Zámolyi főorvos 1945 áprilisában tért vissza a városba és irányításával egy autót mentőautóvá alakítottak át. A jármű azonban nem volt üzemképes. Így a mentés problémája ismét megoldatlan maradt mindaddig, amíg a Németországba irányított mentőautók közül három 1947-ben vissza nem tért Győrbe.

A következő évben ismét jelentős változás állt be a mentőszolgálat szervezetében, hiszen 1948. május 10-én megtörtént államosításuk. A mentés és a mentésügy feladatainak ellátására, koordinációjára hamarosan felállították az Országos Mentőszolgálatot. A mentőszolgálat győri tagjai 1955. szeptember 20-án új helyre költöztek az Árpád út 10. száma alá.⁴⁹⁸

A közösség emlékezete

Az Adolf von Schwarzenberg és Pálffy Miklós vezette keresztény had 1598. március 28-ról 29-re virradó éjszaka rajtaütött a Mahmud pasa vezette győri oszmán őrsegen. A támadás teljes sikert aratott, amelynek híre bejárta az egész keresztény Európát. A győzelem hírére Prágában a királyi vár, a Hradčany templomában *Te Deum* laudamust énekeltek, üstdobokat verte, trombiták harsogtak. A prédikációban hálát adtak Istennek a diadalért, majd tizennyolc ágyút háromszor elsütöttek. Prága városában Isten dicsőségére, köszönetképpen ünnepséget rendeztek.⁴⁹⁹

A győzelem tiszteletére a 17. század kezdetétől hálaadó ünnepeket tartottak a Győrben is visszatelepült lakosok. Hans von Preiner győri *Obrist* 1614-ben azzal a feltétellel engedélyezte a mariánus ferencesek betelepülését a falak közé, hogy a visszafoglalás évfordulóján szokásos körmeneten a káptalannal együtt, a székesegyháztól indulva részt vegyenek, ahol a győzelem relikviáit is őrizték: a felrobbantott Fehérvári-kapu egy darabját és Pálffy Miklós körmeneti képét.⁵⁰⁰ A körmeneten kívül arról is van tudomásunk, hogy a győri őrség e napon dízsörtüzet is lőtt a diadal tiszteletére. Tóti Lengyel Boldizsár pápai főkapitány (*Oberhauptmann*) 1621. április 1-én Vépről a következőket írta Batthyány Ferenc dunántúli országos főkapitánynak: „*Mihelt el érkeznek, nagyságodnak tudására adom, hogy 29 Marty Győröt igen löttének, oka azt, hogy az napon vették meg az töröktül, és jessjot jártak, az mint az ulta szokás köztök esztendönként.*”⁵⁰¹

A 18. században már húsvét másodnapján tartották meg az ünnepélyt, amely kezdetét tizennyolc ágyúlövés jelezte. Ekkor a lakosság apraja-nagyja a székesegyházban gyülekezett, majd innen indult a körmenet, amely a bástyákon vonult keresztül egészen a Fehérvári kapuig. Ott két csoportra oszlottak. Pálffy „oldalán” magyar, míg Schwarzenberg képénél összesereglettek német nyelvű szentbeszédet hallgattak. Amennyiben rossz időjárás volt, akkor a magyarok a székesegyházban, a németek pedig a jezsuiták templomában vettek részt az ünnepi istentiszteleten.⁵⁰²

A Streibig nyomdának köszönhetően a 18. században már nyomtatásban is megjelentek az ünnepi szónoklatok, amely a szabad királyi várossá válás idején hozzájárult a polgári öntudat megerősítéséhez, a magyar és a német közösség összekovácslódásához, valamint a felekezeti különbségek feloldásához.⁵⁰³

A Bach-korszakban, 1854-ben betiltották ugyan a körmenetet, ám az eseményekre emlékeztető relikviákat közszemlére tették a székesegyháznál – egészen a 19. század végéig, és az ünnepi prédikációkat is megtartották, így egyfajta egyházi, vallási rítussá lett. A közös ünneplés igénye azonban megmaradt a polgárok körében, ám a 19. század végére az ünnep eredeti tartalmától megfosztott népnünnepéllé vált.⁵⁰⁴

A körmenetek és a prédikációk mellett a győzelem a közösségi tudat kialakításához más módon is hozzájárult. Egyrészt Pázmándi Horvát Endre téri plébános 1815-ben megírta a *Győr visszavétele. A' XVIdik Századból Való Hazai Történeten Épültt Hősi Játék Három Felvonásban* című művét. A cselekmény három színhelyen játszódik: a Komárom melletti főhadiszálláson, egy erdőszélen, illetve Győrben. A drámát, a korszaknak megfelelően, áthatja a hazafiasság, a hősiesség és az áldozatvállalás felmagasztolása. Középpontjában Schwarzenberg és Pálffy, a két gácnélküli lovag, az idealizált hősök, a mindenre ügyelő és előrelátó vezérek álltak. A többi szereplő is egy-egy drámai archetípust jelenített meg a műben. Felnémeti a patrióta szemléletű sokat pró-

bált érzékeny jellemű váltságdíját összeszedni akaró személy. Bessenyei a saját javát kereső nemes, előképes a romantikus gonosz, intrikus karakternek. A két vezér szolgálatában lévő Adjutáns és Secretarius a vezérét hűségesen követő és szolgáló beosztottak megtestesítői.⁵⁰⁵

Pázmándi műve, hősi játéka iskoladramának készült, amelyet két alkalommal is diákelőadásként adtak elő, sikeresen.⁵⁰⁶ A magyar vándortársulatok állandó fellépése mellett ugyanis a Győri Királyi Akadémia tanulói, ugyanúgy mint a jezsuita kollégium diákjai⁵⁰⁷ is több alkalommal is a világot jelentő deszkákra léptek. Az 1819–1820. évi tanévben több jótékony célú előadást is tartottak. A *Szőkevény* című népszínművet 1819 decemberében mutatták be. Pázmándi hősi játékát pedig 1820. május 1-én Schwarzenberg Ernő győri püspök (1818–1821) tiszteletére vitték színre. Az előadásban a Győri Királyi Akadémia első éves joghallgatója, Deák Ferenc is szerepelt.⁵⁰⁸

Másrészt megerősödött és a polgárosult emlékezetkultúra szerves részévé vált a vaskakas legenda. Erről elsőként a magyar Lívius, Istvánffy Miklós írt történeti munkájában. Eszerint a Komáromból megindult had portyázói csakhamar rátaláltak a Pázmándi által is említett Felnémeti Mátéra, aki még az 1594. évi ostrom idején esett oszmán fogságba és váltságdíjának előteremtése, összeszedése miatt engedték ki az erősségből. Vallomása igen fontos volt, hiszen Schwarzenberg és Pálffy értesülhetett arról, *„hogy az törökök, semmit az ellenségtől nem tartván, hivalkodnának, s kevély szájjal azt mondogálnák, hogy azmikor az vaspléhből csinált torony tetejére helyezett kakas megszólalna, a keresztényeknek akkor akadna Győr kezekbe.”*⁵⁰⁹

Hieronymus Ortelius 1602-ben megjelent művében szintén említést tett a kakasról. Leírása szerint a törökök a Vízi-kapu tornyán egy fémből (!) készült kakast helyeztek el jelezve, hogy amikor ez kukorékol a keresztények akkor foglalják vissza Győrt. Az augsburgi történetíró úgy folytatja, hogy a szükséges is lett volna, hogy felébressze a törököket a kakasszó, hogy ne veszzen el életük és az erősség.⁵¹⁰

A vaskakas legendája évszázadokon át életben és tovább bővült maradt mind magyar, mind német nyelven.⁵¹¹ A *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 1821. évfolyamában megjelent *Der eiserne Hahn zu Raab* című írás, amely Mednyánszky Alajos 1829-ben kiadott gyűjteményébe is bekerült, majd 1832-ban magyarul is napvilágot látott. Nyolc esztendővel később, 1840-ben pedig mint népköltés szerepelt egy német gyűjteményes kötetben. A legnagyobb hatással a legenda alakítására azonban minden kétséget kizáróan Méry Etel volt. A napjainkig idézett változata a következőképpen szól:

*„A Vízi-kapura a török kéjtornyot épített, s erre szélzászlóul vörösrézből készült kakast állított; 6' 11" magas vaspózna tetején forgott a 23" magas, 18" széles vörösréz kakas, alatta 3'-nyi távolban az arccá festett félhold, e kettő közt újabb művű kettős vagyis spanyol-kereszt. A monda szerint a basa Győr vár megvétele három feltételes előzményhez kötötte, u. m.: 1. az érckakas megszólal; 2. a köcsengők vagyis a cseppek hangot adnak; 3. a török félhold megtelik. S íme mind a három teljesül: a süvöltő szélre csikorog az érckakas, s a petárda bömbölésébe bele reng a vár, a bástya és kapu, s így triglyffének cseppjei – a csengők is hangot adnak, s a kereszténység teleholdnál mutatta meg, hogy a félhold gögös uralmának mértéke Győrt megtelt.”*⁵¹²

Ez oly mértékben beleolvadt a helyi identitásba, hogy 1873-ban a vaskakas helyén emléktáblát,⁵¹³ majd a Dunakapu téren 1940-ben a Vaskakas kút avatták fel.⁵¹⁴

A vaskakasból azonban kőkakas lett. Schwarzenberg ugyanis helyébe egy kőből készült kakast tetetett a következő felirattal: Ha ez a kakas kukorékol, akkor adják fel ismét Győrt.⁵¹⁵ Ha erre vonatkozóan nem is találhatunk adatot – mint ahogyan ezt Uzsoki András megállapította – ám egy érdekességről Ortellius is beszámolt. A visszafoglalást követően a Fehérvári kapu helyreállításánál, megerősítésénél egy kerek követ találtak török felirattal, amely szerint Győr a törökök kulcsa, amellyel a kereszténység összes helyét fel lehet nyitni.⁵¹⁶

Meg kell jegyeznünk, bár Pálffynak és Schwarzenbergnek a visszafoglalás 300. évfordulójának tiszteletére a város közössége szobrot kívánt állítani, ám ez végül 1988-ban történt meg.⁵¹⁷

Győr 1598. évi visszafoglalását az egész keresztény Európa, konfessziótól függetlenül hatalmas győzelemként értékelte. A székesegyházban lévő, Írországból származó Mária-képe 1697. március 17-i vérrel verítékezését követően nem szerzett ekkora ismertséget, ám ennek révén vált a város búcsújáró helyé. Egyben a helyi katolikus közösség vallási öntudatának nagyon fontos és meghatározó részévé vált.⁵¹⁸ Zichy Ferenc győri püspök a kegyképet az addigi fakeret helyett gyönyörű rokokó, tömör ezüst ráába foglaltatta. Elhelyezéséről a következőket jegyezték le:

„Mint a győri karmeliták egykorú naplója szépen leírja: azon idő alatt, míg a munkálatok folytak, a kegykép a nagy oltáron volt tiszteletre kitéve, midőn pedig már minden elkészült, az 1767-ik év október 3-án, szombat délután a szent képet körmenetileg hordozták körül a városban. A körmenetet maga a püspök vezette tengernyi népsokaság, világi és a szerzetes papság kíséretében.⁵¹⁹ ... Nyolcz plébános dalmatikákba öltözöten vitte vállán a sz. képet díszesen felékesített trónuson. A körmenet végeztével elénekelték a templomban a lorettói litániát, mely után a kegyképet feltették helyére, mire az ünnepélyes TeDeum (Téged Isten dicsérünk) következett különféle hangszerek kíséretében.”⁵²⁰

A Mária kép könnyezésének évfordulóin ugyan nagyszabású körmeneteket tartottak, ám a 19. század közepétől az emlékezés a katolikus közösség ügye lett csupán. A 20. századi jubileumi búcsúk ugyanakkor jelentős eseményeivé váltak. A Budapesten 1938-ban megrendezett Eucharisztikus Világkongresszuson részt vett olasz és ír küldöttség látogatást tett Győrben, hogy tisztelegjenek a kegykép előtt.⁵²¹ Az 1948. évi Mária év győri búcsúja pedig az országos rendezvénysorozaton belül kiemelkedő egyházi, és emellett politikai eseményévé vált.⁵²²

Győrt 1763. június 28-án egy pusztító erejű földrengés rázta meg. Az eseményt követően és annak hatására a karmelita rend perjele háromnapos könyörgő imát és körmenet megtartását rendelte el, amelyen az Oltáriszentséget Zichy Ferenc győri püspök vitte.⁵²³ A várost július 9-én újabb földrengés rázta meg. A következő napra ezért egy újabb körmenetet rendeltek, ám ekkor az Oltáriszentség helyett Szent László király ereklyéjét hordozták körül. Emellett megparancsolták azt is, hogy minden szentmisén mondjanak könyörgést a földrengés ellen, valamint, hogy egy éven keresztül vasárnaponként a győri katolikus templomokban a megadott órában mondjanak misét az Oltáriszentség előtt, amelynek a végén imádkozzák el a *Jézus legszentebb Neve* című litániát.⁵²⁴

A helyi emlékezetkultúrában a július 9-én elrendelt, Szent László hermájával rendezett körmenet maradt fenn napjainkig, amelyet csak egyetlen egyszer, 1809-ben, a város francia megszállása idején nem tartottak meg. Az évszázadok során azonban a rendezvény „jelentésartalma” többször is megváltozott. Az I. világháború, illetve a két világegyes közötti időszakban a harcos király tisztelete elértékelődött, míg napjainkban a győri Szent László nap történelmi fesztivállá „szelídült”.⁵²⁵

Mulat a belváros

A 19. század közepétől egészen napjainkig a polgári társas együttlét, a közösségi élet kiemelkedő színterének számítottak és számítanak a színházak, filmszínházak, szállodák, éttermek, különböző italmérések, cukrászdák és – tegyük hozzá – a bordélyházak is. Nem volt ez máskét Győr esetében sem. A továbbiak ennek a világnak, némelykor félvilágnak egy-egy emblematis, kiemelkedő jelentőségű belvárosi reprezentánsait szeretném bemutatni.

A „Grand Hotel Royal”

A mai belváros területén már a koraujkorban működtek különböző vendégfogadók. Elsőként kell említenünk a piactéren álló káptalani nagyvendéglőt, amelyet azonban a 16. század második felében elbontottak. Köveit és tégláit pedig a bástyák és falak építéséhez használták fel. A káptalani fogadó lebontását követően a Győrbe tévedt utazókat a *Fekete Sas* vendéglő fogadta, amelynek első említése 1591-ből származik. A 17. századból további két vendégfogadó ismert: az *Aranyszavas* és a *Fehér Bárány*.⁵²⁶

A 20. század elején a Bécs-Budapest főútvonal mentén, az 1834-ben alapított Fehér Hajó Szálloda⁵²⁷ tőszomszédságában egy új szálloda építésébe fogott Meixner Mihály. A Dunántúli Hírlap 1903. január 8-án adta hírül, hogy az említett Szent István úti szálló bérlője ezen épület mellé egy palotaszzerű szállodát tervez építtetni „Grand Hotel Royal” néven.⁵²⁸ A leendő

tulajdonos 1903. május 27-én jelentette be szándékát a város építési szakhatóságának. A két példányban benyújtott tervezet szerint a két és fél emeletes épület tetőzetét részben cserép, részben pala fedte. A földémet vastartók közötti téglaboltozat, esetleg vasbeton tartotta. A táncterem teherhordó képességére négyzetméterenként ötszáz kilogrammot számítottak. Meixner beadványában jelezte, hogy az „építésre jogosult iparost” később fogja megnevezni. A megbízást végül Wellisch Hugó budapesti mérnök és építési vállalkozó kapta meg. Az építkezés 1903 augusztusának közepén vette kezdetét. Alig egy évvel később már a földszint teljesen elkészült, amelyet követően Meixner megkapta a várostól az ideiglenes használatbavételi engedélyt. Így 1904 augusztusában három kisebb bolt nyílt itt. Ezen helyiségek kiadására szüksége is lehetett a tulajdonosnak, hiszen az építkezés közben 50.000 korona kölcsönt akart felvenni a várostól. Fedezetül 837 hektoliter bort, valamint a bécsi Paul Taufer & Söhne cégtől vásárolt 28.667 korona 70 fillér értékű ezüstkészletet ajánlotta fel. Végül azonban a kölcsön felvételére nem került sor.

Az építkezés sem állt meg. Ennek köszönhetően 1904. október 3-án megtartott helyszíni szemlén a kirendelt bizottság tagjai és a tulajdonos megvizsgálta az összes helyiséget. Az elfogadott terveket összevetették az elkészült épülettel. Ezt követően a Royal Szálloda megkapta a használatbavételi engedélyt a kávéházhoz tartozó helyiségek kivételével, amely végül novemberben készült el.

A bizottság a jelentésében felhívta Meixner figyelmét arra, hogy a személyifelvonó gép, valamint a többi elektromos berendezésekre a használati engedélyt külön kell kérelmeznie a rendőrségnél.

Az épület végül 1904 végén készült el. A beruházás összköltsége (azaz az építés és a felszerelés beszerzése) 808.000 koronát emésztett fel végül.⁵²⁹ A tulajdonos pedig december 3-án kért használatbavételi engedélyt a Royal Szállodára, ahol a hetven, kiadásra váró szoba mellett díszes kávéház és pazarul felszerelt étterem is várta a vendégeket.⁵³⁰

Meixner azonban – a költséghatékonyság miatt – a munka során megspóroltatott néhány fontos építőanyagot, amely néhány hónappal később megboszszulta magát. A szállodában 1905. február 9-én kigyulladt és az épület egészen az első szintig leégett.⁵³¹ A felújítási munkálatok azonnal megkezdődtek és már áprilisban részlegesen működött.⁵³² Meixner mégis arra szorult, hogy 1905. május 12-én a városhoz folyamodjék az épület újraépítéséhez való segítség végett. A tulajdonos Szabó János építőmestert bízta meg a feladattal. A város építészeti bizottság megadta erre az engedélyt Kikötve, hogy „a tűzbiztonság érdekében [...] úgy a manzard, mind a padlástér tűzbiztos válaszfalakkal legalább négy részre osztandó.” Az újjáépítés 1905 szeptemberében fejeződött be.⁵³³

Miután Meixner 1909 október 11-én a Bécs melletti purkersdorfi meghalt.⁵³⁴ Az üzletet özvegye, Meixner Mihályné vette át, aki egészen 1940 januárjában bekövetkezett haláláig fiaival együtt vezette a szállodát.⁵³⁵

A II. világháborúig az épületet két alkalommal korszerűsítették: 1929-ben és 1942–1943-ban. Az első alkalommal a szintén bérbe adott étterem felújítását hajtották végre, ahogyan erről a Dunántúli Hírlap 1929. február 9-i száma számolt be.⁵³⁶ A második alkalommal felújították a központi fűtést és kialakították a hideg- és melegvízes fürdőszobákat, illetve a szállodát tatarozták is. Az 1944. július 2-i szövetséges bombázás során az épület súlyos károkat szenvedett. A Meixner testvérek csak 1947 májusában tudták újra nyitni az üzletüket, amelyet két évvel később, 1949-ben államosították és a Vörös Csillag nevet kapta.⁵³⁷

Kisfaludy kávéház

Mint mindenhol a világon, így Győrben is ezek a kávéházak a kávézató, olvasó és a híreket egymással kicserélő polgári középosztály, az akadémiai ifjúság és a céhlegények közösségi színterévé váltak.⁵³⁸ Vahot Imre 1845-ben a

Pesti Divatlap hasábjain a helyi kávéházakkal kapcsolatban a következőket vetette papírra: „E kávéház legtöbb magyar fordul meg, s mégis több német lap van itt mint magyar; egyébiránt egyikből sincs elég; pedig a kávé már igen meggazdagodott. – E kávéházon kívül még 8 van Győrött, mellyek köt a nádorvendéglő alatti a legdíszesebb.”⁵³⁹ A belváros egyik leghíresebb, bár nem a legrégebbi⁵⁴⁰ kávéháza a Kisfaludy volt. Weöres Boldizsár tanácsos kérényt nyújtott be a városhoz egy impozáns, az éppen még épülő Városházával majdnem szemben álló épület megvalósítására, amelyet az Építészeti Bizottság 1897 novemberének a végén tárgyalt meg.⁵⁴¹ A Hübner Jenő műépítész tervei alapján a „velencei gótikus stílusú” építmény földszinti részében boltok és egy kávéház kaptak helyett.⁵⁴² Ez utóbbit – első tulajdonosként – Gyárfás Pál vette birtokba, aki a Dunántúli Hírlap 1898. október 23-án megjelent hirdetésében azt ígérte, hogy intézményét még a hó végén ünnepélyesen megnyitja.⁵⁴³

A kávézó átadását követően csakhamar a társasági élet központjává vált. Az Olvasó Egylet és más társaságok is hivatalos köri helyiségei itt működtek.⁵⁴⁴ Így nem csodálkozhatunk azon sem, hogy alig egy évvel a megnyitását követően egy biliárd teremmel és két játékszobával, majd 1901-ben utcára nyíló terasszal bővült a kávéház.⁵⁴⁵

Az első tulajdonosváltásra 1902 decemberében került sor. Gyárfástól Aczél Miksa vette meg a Kisfaludyt. Őt – 1907-ben – Friedrich Márkus követte. A századforduló és a boldog békeévek ragyogása azonban az 1930-as évekre már Győrben is a múlté volt. A városba látogatott Nagy Lajos összesen három kávéházat (Royal, Hungaria és Kioszk) számolt össze. Ezekről is megállapította, hogy pangnak az ürességtől.⁵⁴⁶ A belvárost is ért, 1944. július 2-i szövetséges bombázás során a kávéháznak helyt adó Weöres-palotát olyan súlyos találat érte, hogy lehetetlenné vált a felújítása.⁵⁴⁷ Erre azért sem kerülhetett sor, mivel a II. világháborút követően a kommunista diktatúrában veszélyeseknek minősítették e szórakozóhelyeket. A polgárral együtt nemkívánatossá vált és eltűnt a kávéház és annak kulturális miliője is.⁵⁴⁸

Hungária kávéház

Limbeck Ferenc kávéháza 1860 augusztusában nyílt meg az akkori Fehérvári utcában. A hamarosan híressé vált intézményt azonban 1868 őszén a tulajdonos özvegye (Limbeck Ferencné Góger Anna újíttatta fel (légszeszvilágítás, a kor legmodernebb garambol tekeasztalai), ahol már a vendégeket hatvanhét különféle hazai és külföldi újság várta, míg a zenét cigányzenekarok (Farkas Miska, Vörös Jancsi, Déki Sándor vagy Szomorú Józsi együttese) szolgáltatták. A család kezéből a kávéház bérlete néhány évre kikerült, és csupán 1882-ben vette vissza az üzletet ifjú Limbeck Ferenc, aki Limbay Elemér néven magyar népdalokat gyűjtött és *Magyar Dal-Album*, valamint *Magyar Daltár* címen adta ezeket közre. Az ifjabb Limbeck azonban 1890 márciusában egészségügyi okok miatt átadta a kávéházat Kuster Gézának, aki már évek óta a Hungária főpincéréként dolgozott. A századfordulóra a kávézó kulturális központtá vált, hiszen itt volt éveken át a győri írói és hírlapírói asztal, ahol megfordult mások mellett Szávay Gyula, Gárdonyi Géza, Gerő Gyula, Lasz Samu és Rábel László is.

Kuster halála után veje, Bognár Mihály vette át a Hungária vezetését, majd átadta ezt Kuster Emilnek, maga pedig 1933-tól kibérelte a Royal éttermet, konyháját és kávézóját.⁵⁴⁹

Auer kávéház

Oroszi Frigyes 1863 szeptemberében a Bécsi kapu téren az úgynevezett Schäffer-házban megnyitotta kávéházát, amellyel szemben ekkor már működött a Sárga Kávéház. Oroszi tíz esztendőig követően, 1873 májusában Auer János bérelte ki az intézményt, aki mintegy három évtizedig vezette azt. A közkedvelt és színvonalas kávéház vendégei hivatalnokok, jogászok és katonatisztek közül kerültek ki. Az élőzenét heti három alkalommal cigányzené-

szek biztosították. Emellett rendszeresen tartottak itt koncerteket, jótékonyági rendezvényeket és bálakat is. Egy nyilvános kísérlet is lezajlott itt 1885 októberében, amikor egy koncertet mikrofonon keresztül más helyen is hallani lehessen.

A Hungária kávéház riválisát 1900-ben Várady Béla vette át. Felújította és kérte a városvezetéstől, hogy átkeresztelhesse Elitére az intézményt. Az új nevű kávéházat 1903-ban Herczegh Ferenc, majd 1905-ben Schröder Aladár bérelte ki. Már decemberre bevezettette a villanyvilágítást és megszerezte a mozifilm-vetítési jogot. Így filmszínházat működtethetett a vendéglőben. Az Auer-, majd Elite kávéház 1922 áprilisában örökre megszűnt. Helyét az Elite-mozi vette át és kezdte szórakoztatni a tömegeket.⁵⁵⁰

A cukrászfamília – a Lelóczkyak

A kávéházak mellett a másik hamisítatlan polgári intézménynek a cukrászdák számítottak. Győrben ezek közül kiemelkedett az Aradi Vértanúk útján állt úgynevezett Lelóczky cukrászda. A névadó, alapító Lelóczky Gyula 1886-ban nyitotta meg üzletét feleségének 2.000 forintos hozományából. Vállalkozása indulásakor még vegyes profilú volt, hiszen korlátozott italmérési joggal is rendelkezett és uzsonnát is adott. A cukrászdát fia, Lelóczky Jenő vette át. Atyja gondoskodott arról, hogy az ifjú a legjobb svájci, párizsi és nizzai cukrászmestereknél lesse el, sajátítsa el a szakma minden csínját-bínját és a legmodernebb technológiákat. Az ifjabb Lelóczky meg is tanulta, hogy a sikeres vállalkozáshoz három dologra van szükség: új alapanyagokra, új gépekre és igényes minőségi munkára. Míg atyja inkább kereskedett a cukrásztermékekkel (azaz elvitelre árulta azokat), addig a fiú már párizsi minta alapján belső enteriőrt, egy sárga és egy kék szalont alakíttatott ki az 1920-as években, ahol a vendégek leülhettek és fogyaszthattak. Sőt még egy Nizza típusú rádió is szórakoztatta a betérőket.

Lelóczky Jenő a cége állandó fejlesztése mellett ügyelt a minőség és a színvonal fenntartására is. Ennek elismeréseként 1937-ben megkapta a Gerbeaud-díjat. A következő esztendőben a berlini kiállításra az Iparügyi Minisztérium őt delegálta. Míg 1941-ben az Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesült. Öccse, Gyula pedig mint cukrászsegéd kapott elismerő oklevelet. Az ígéretes, felfelé ívelő családi karriert az államosítás törte derékba.⁵⁵¹

Sétatéri Söröde és Kioszk

A város 1836-ban 1600 forintért megvásárolta Fray János Rába-szigeti kertjét, hogy ott sétateret alakítsanak ki a közösség számára. Ez hamarosan a győriek kedvelt szórakozóhelye lett.⁵⁵² A Rába szabályozásával a sziget területe növekedett és a déli fele is kiépült. Győr első közparkja a társasági élet eseményeinek fontos helyszíne volt, ahol park, arborétum, gyerekjátszótér, szökőkút, zene-pavilon és vendéglő is várta a szórakozni vágyókat.⁵⁵³

A Rába szigetén, a Sétatéren állt a színház nyugati oldalán, a hídtól délre 1835 húsvétjának másnapján sörcsarnokot állítottak fel, amely májustól szeptember végéig fogadta a söröde vendégeit, a sörre vágyó tömegeket. Hamarosan azonban felmerült annak az igénye a város részéről, hogy egy közösség tulajdonában álló Kioszkot, pavilonszerű épületet építtessenek a Sétatér északi részén. Az épület 1867 júniusában nyitotta meg kapuit, amelynek első bérlője a korábban kávékiméréssel foglalkozó Vierzigmann Károly volt.⁵⁵⁴ A bérbővevő arra tett ígéretet, hogy a megnyitástól, azaz június 9-től minden nap reggelivel, ebéd utáni kávéval, hűsítő italokkal, valamint legalább hetente kétszer felváltva katona- és cigányzenével várja a vendégeit.⁵⁵⁵

A győriek által kedvelt sétatér a nap minden szakaszában megtelt emberekkel.⁵⁵⁶ A városnak, és a városban működő egyletek számára azonban szükségessé vált egy színvonalas szórakozóhelyre. A Kaszinó (*Győri Olvasóegylet*)

elnöke, Németh Károly támogatta a „régí” Kioszk bérlőjének, Keller Gábornak a tervét, amely szerint az „új” építmény már nem egy pavilonszerű lett volna, hanem egy impozáns épület.⁵⁵⁷ Az építkezés 1916-ban vette kezdetét, és az új szórakozóhely 1917. november 11-én nyitotta meg kapuit. A Kioszk és a Kaszinó élete az I. világháborút követően még inkább összekapcsolódott. De ezen társaság tagjain kívül a győrszigeti izraelita egyesületek is tartottak itt összejöveteleket.

A gazdasági világválság hatására azonban a kedvelt szórakozóhely tönkrement. Így 1935 márciusában kalapács alá került a kávéház berendezése.

A II. világháborút követően az „új” Kioszk falai között 1956 és 1969 között a megyei könyvtár, valamint a színház kamaraszínháza is működött. Az 1969. esztendőben döntött a városi tanács az életveszélyessé vált épület lebontásáról. Végül fel kellett robbantani, majd 1973 és 1977 között Horváth Andor építész-mérnök tervei alapján felépült a Jereván nevű szórakozóhely, amely cukrászda, étterem és kávéház is volt egyben.⁵⁵⁸

Jaroschauer Söröző

A Jaroschauer Sörözőnek egy nagybani italmérése már 1878-ban működött a városban, majd 1882-ben a Honvéd-ligetben épült fel a söröző. Az üzemeltető Schneider Lipót a vendéglőben és 1884-től a hozzá kapcsolódó kerthelyiségben kínálta „valódi márciusi sörrel” az ide betérő vendégeket.⁵⁵⁹ A 20. század első felében három névváltozás is történt a söröző életében. Az 1929. évi címtárban már a „Jaroschauer” jelző nélkül szerepelt, majd 1936-ban már *Kék Hordóra*, míg alig egy évvel később, 1937-ben pedig *Fehér Rózsához* névre keresztelték át.⁵⁶⁰

Kocsmák, vendéglők, borkimérések és bordélyok a belvárosban

Az eddig említett (és nem említett) szállodákon, kávéházakon, sörcsarnokokon és cukrászdákon kívül egyéb kocsmák, borkimérések és vendéglők is fogadták a mulatni vágyókat, leginkább a kevésbé tehetőseket.⁵⁶¹ Ezek a „szórakoztató intézmények” azonban nem egyszer a garatra derekasan felöntöttek „harci terepévé”, azaz kocsmái verekedések színterévé váltak. Egy ilyen esetről számolt be egy 1835 januárjának végén az Anvander Ferenc helyettes kapitány és Bugli Pál főhadnagy által a városvezetés számára készített jelentése. Eszerint Győr Ferencváros lakói folyó hó 26. napjának éjjelén. A hatóságokat a néhai Landherr Mihály házában működő italmérés kocsmárosa, Kollár Antal szíjártó mester hitvese, hajnali 4 óra tájban értesítette. Beszámolója szerint a helyi kocsislegények és a vidékiek közt nagy veszekedés támadt. Miután ajtót, ablakot, üvegeket, székeket összetörték, a vidékiek dorongokkal és kövekkel szabályos ostrom alá vették az épületet. Kollárné segélykérésére a város éjjeli őrei a káplár vezetésével a helyszínre siettek, ahol mintegy 50–60, téglával és kövekkel felfegyverkezett „ostromlót” találtak. Az erősítéssel valamennyire vissza tudták fogni a támadókat, és közülük nyolcat elfogtak. Mint kiderült, az „ostromlók” mind az aznapi vármegye gyűlésre érkező nemes emberek voltak – köztük a csilízpatasi [Pataš, Szlovákia] nemesek –, „bortul elázva”; akiket a kihallgatás után szabadon bocsájtottak. Annyit még megtudtak a vizsgálat során, hogy „a veszekedés szikrája a táncz muzsika volt”, a vidéki nemesek ugyanis már ittasan érkeztek a kocsmába, sokáig táncoltak a muzsikaszóra, mikor azonban a muzsikus cigány fizetést kért, megtagadták tőle, és „azt mondották pajkoskodva, 'csak huzd cigán, majd lesz Győrött olyan ember, ki ezt megfizeti'”. A zenész azonban nem érte be ezzel, s abbahagyta a muzsikát. Ezen aztán a nemesek „meg boszongodván” törni-zúzni kezdtek először bent a kocsmában, majd kintről az ültetett fák melletti karókat kitördelve, azzal támadtak a bent lévő vendégekre; kocsis legényekre, napszámosokra, kiket „irgalmatlanul öszvedobáltak, fejeiket be, karjaikat le verték, ruháikat le szaggatták”.⁵⁶²

A kocsmák, vendéglők és borkimérések mellett a belváros lakóinak nyugalma az öröm- vagy utcalányok⁵⁶³, és az őket befogadó bordélyházak is zavarhatták. Ezekben a „műintézményekben” pedig nem szűkölködött Győr a 19. és a 20. század folyamán. Egy 1858-ban, a városi sebész által készített kimutatásból alapján tudjuk, hogy ekkor összesen negyvenhárom „hölggy”⁵⁶⁴ tevékenykedett. Ebből tíz magánszálláson lakott, míg a további harminchárom nő huszonkét bordélyos asszony osztozkodott. Egy madámra általában egy, ritkán két lány jutott.⁵⁶⁵ Többnyire a Bástya utcában, az Új téren és Fürdő közben található vendéglőkben és kávékimérésekben „tevékenykedtek”.⁵⁶⁶

A bordélyházak létezése és az ott folyó tevékenység igen komoly kihívást jelentett a mindenkori városvezetés számára. Elsődlegesen közegészségügyi szempontból, hiszen a nemi úton terjedő betegségek és ezek megelőzése, gyógyítása újra és újra (nehezen) megoldandó problémát jelentett. A 19. század első felében a nemibetegeket elkülönítve, a városi börtönben „kezelték”. Karpff Antal városi főorvos 1837. február 9-én a magisztrátusnak beszámolt az itt tett látogatásáról. Jelentésében a bujakórságban, vagy ahogyan nevezte a „venusi nyavala”-ban szenvedők ottani körülményeit ábrázolta igen plasztikusan. Eszerint kilenc ilyen betegségben szenvedő személyt talált egy olyan tömlőbe összezúfolva, amelyet két ember számára is szűknek ítélt. Karpff meg is állapította, hogy a körülmények nem teszik lehetővé megfelelő ápolásukat, mivel ehhez nagy térre és világos helyre lett volna szükség, mert „ezen személyek illy helyen soha tökélytessen ki nem gyógyíthatnak”. Így a rájuk fordított nagy mennyiségű gyógyszer ellenére az e kórban szenvedőket gyógyulás nélkül bocsátották el.⁵⁶⁷

A bujakórság azonban nem csupán a város közösségét, hanem az itt állomásozó vagy iderendelt katonaságot is veszélyeztette. Szántó Mihály városi kapitány és Bugli Pál főhadnagy reagált a városban állomásozó Dom Miguel császári-királyi gyalogezred törzskarától 1837. június 1-jén érkezett levelére, amelyben a buja személyek rendszabályozását kérik, mert már hat gyalogosan

jelentkeztek a bujakórság jelei. A kapitány szerint azonban a hat személy nem Győrben kaphatta el a betegséget. A július 12-én kelt indoklása szerint egyrészt a zászlóalj érkezése előtt a gyanús személyeket összeszedték és megvizsgálták. Akik esetében arra szükség volt, azokat gyógykezelték. Másrészt pedig a betegségnek hosszabb a lappangási ideje, mint amennyit a bakák a kórság észlelése előtt Győrben töltöttek. Ezért Szántó úgy vélte, hogy még Bécsben, vagy útközben kaphatták el.⁵⁶⁸

Hasonló a katonaság játszott a főszerepet abban, hogy az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc idején a városban újra felütötte a fejét a bujakórság. A Győrt visszafoglaló VII. hadtest parancsnokának, Poeltenberg Ernőnek a városi tanácshoz 1849. május 28-án intézett levele. Az akkor még ezredesi rendfokozatban⁵⁶⁹ szolgáló későbbi aradi vértanú megfogalmazása szerint „a hadsereg itt létele óta⁵⁷⁰, több mint 300 buja senyves beteg adatott át a kórháznak – s ennek nagyobb része hely szűke miatt Komáromba szállítatott.”⁵⁷¹ Poeltenberg ezt követően Bugát Pál orvostudor szakvéleményét felhasználva arra kérte a város vezetését, hogy „ezen bajnak elejét veendő [...] intézkedjék, mikint a kéjhölgyek, és szabad személyek, orvosilag vizsgáltassanak meg, - az utlevél nélküliek, és ártalmassak kergettesenek el.”⁵⁷² Az ezredes ez utóbbi feladat elvégzéséhez még a honvédséget is felajánlotta. A város pedig eleget is tett a felszólításnak.⁵⁷³ Meg kell említenünk, hogy a katonaság a későbbiekben is „egyedi szimbiózisban” élt az örömlányokkal. A kiegyezést (1867) követően is a belváros két laktanyájának a közelében három bordélyház (egy a Bástya, míg kettő a Kaszárnya utcában) „szórakoztatta” a szolgálatban megfáradt fiatal hadfikat. Ezzel párhuzamosan pedig időről-időre elharapódzott az itt szolgáló katonák körében a bujakór. Ilyen esetekben a helyi katonai parancsnok kérte a város vezetését, hogy intézkedjék az ügyben, mint például 1884-ben is.⁵⁷⁴

Másrészt a kéjnők nem csupán egészségügyi, hanem rendészeti problémát is jelentettek a mindenkori városi vezetés számára. Egy 1908-ban készült beadványban a következőket panaszolták el a belváros erkölcsös és nyugalom-

ra vágyó lakói: „Hatvan év előtt ezek [ti. a bordélyházak] félreeső helyre juttattak s akkor nemcsak éjjeli élet volt nyugalmasabb, [...] de egyáltalán tiltva volt a zongorákkal való zenélés azokban a házakban s akkor a város lakossága nem volt telítve a könnyelmű életmódot folytató gyári munkások légiójával, mint napjainkban, minélfogva azokban a körökben akkor az éjjel csend nem is volt zavarva. [...] Alulírottak részint mint környékbeli lakosok,⁵⁷⁵ részint mint ottani háztulajdonosok valóságos mártírjai vagyunk a jelenlegi helyzetnek, mert nemcsak éjjeli nyugalmunkban vagyunk zavarva, hanem nappal, különösen nyári évszakban, kénytelenek vagyunk gyermekeinkkel együtt végighallgatni a bordélyházakban felhangzó aljas zajos káromkodásokat, beszédeket vagy trágár dalokat. A mai helyzet mellett nem vagyunk képesek állandó lakosokat⁵⁷⁶ szerezni, amennyiben a bordélyházak botrányai miatt új lakóink már az első negyedben mondják fel lakásaikat.”⁵⁷⁷ Ugyanezen évben egy névtelen levélben, egy magát „Apácza utcai szemlélőnek” nevező férfi az itt tapasztaltakról így számolt be: „A 48 számú házban laknak egyes női személyek, akik esténként átjárnak a 49-es számú házban. Az ember nem mehet 10 óra után el, hogy meg ne szólítsák; ha az ember nem veszi őket figyelembe különféle szemtelen megjegyzésekkel illetik.”⁵⁷⁸ A város rendőrfőkapitánya, dr. Angyal Armand a Városi Tanácshoz 1908-ban írt leveléből kiderül, hogy maga is szenvedő alanya volt ezen rendbontásoknak.⁵⁷⁹ Emellett megfogalmazása szerint „a tapasztalat bizonyítja, hogy midőn a Kaszárnya-közben, a Kármelita közben, Szappanos-közben, Zsákutcában, a Lépcső közben ilyen kéjtanyákra engedélyt kértek, – az egész környék hasonló, tömeges kérvénnyel járult a hatóság elé.”⁵⁸⁰

A város vezetése mind a nemi betegségek megelőzése és elterjedése, mind a rendzavarások és a lakossági panaszok végett a városvezetés időről időre-időre igyekezett szabályozni a bordélyházak és a kéjnlők tevékenységét. Szántó Mihály városkapitánynak és Bugli Pál főhadnagynak a városi tanács 1315. számú végzése alapján 1836. április 29-én összeszedniük és jelenteniük kellett „az ifjuság romlását szomjuhozó kerittönéket”. A két város rendjéért

felelő tisztségviselő eszerint be is idézett tíz nevesített kerítőt, akik közül egy férfi volt, majd június 10-én határozatot kértek a magisztrátustól a további teendőket illetően. Kérelmükben megjegyezték, hogy Bokor Susi, „beteges állapotja miatt, kinél olykor olykor az öszve jövetel legnagyobb” nem jelent meg, mint ahogy az újvárosi nemes Horváth Samuelné sem, de ellene erőszak nem alkalmazható, mivel nemesi származású hölgy.⁵⁸¹ Az intézkedés további részleteit a homály fedi, de ebből is látható, hogy a városháza foglalkozott az ügygel.

Az örömlányok 1858-ban névre szóló úgynevezett biztosító könyvet kaptak, amely tartalmazta személyi adataikat, egy tíz pontból álló figyelmeztetést, valamint olyan rubrikákat, ahová a hatóságok, illetve a kirendelt orvos megjegyzéseit. A praxist csak ennek az öt koronáért kiállított engedélynek a birtokában lehetett végezni. Ennek ellenére egy 1869. esztendőben készült feljegyzésből tudjuk, hogy negyvenöt „bárcás” mellett, még további hatvan főre becsülték a titkon kéjelgők számát.⁵⁸² A nyilvántartott kéjnöknek először havonta, majd az 1870-es években már heti két alkalommal kellett orvosi vizsgálaton átesniük. Ezen alkalmakkor – az 1889. évi szabályrendelet szerint – a magánkéjnöknek⁵⁸³ ötven, míg a bordélyokban dolgozó I. és II. osztályú lányoknak harminc, illetve húsz koronát kellett fizetniük.⁵⁸⁴ Az I. világháborút követően még szigorúbb ellenőrzéseket, illetve a nemi bajokat megelőző rendelkezéseket hozott a város vezetése. A rendőrhatóságnál bejegyzett kéjnököt a tiszti főorvos javaslata alapján a polgármester által kijelölt tiszti orvosnak kellett megvizsgálnia. Az ehhez szükséges helyiségről és felszerelésről a városnak volt kötelessége gondoskodni. A vizsgálat eredményéről a rendőrség részére bizonyítványt kellett kiállítani. A „légyott” higiéniját is igyekeztek igen szigorú és aprólékos módon szabályozni, meghatározva a betegségek és fertőzések elkerülése végett a szükséges óvó és fertőtlenítő szerek egész sorát.⁵⁸⁵

Mindezen óvintézkedések ellenére is időről-időre találtak olyan személyeket, akik megfertőződtek a bujakórral. Ám ezeket már nem a börtönben – mint ahogyan Karpff jelentésében volt olvasható – igyekeztek kigyógyítani

nyavalyájukból, hanem a kórházban. Az 1869. esztendőben készült feljegyzésből tudjuk, hogy ekkor az Újvárosban álló gyógyító intézményben tizenhárom ágyat tartottak fenn a nemi betegek kezelésére.⁵⁸⁶

Az egészségügyi óvintézkedések mellett a városvezetés időről-időre igyekezett a bordélyházak ügyét rendezni. A városatyák 1878-ban el is határozták, hogy lehetőség szerint csökkentik ezen intézmények számát és a hatékonyabb ellenőrzés végett egy utcában engedélyezik számukra a működést. A hatóságok erélyes fellépése nem maradt eredménytelen. A bordélyházak számát a felére csökkentették, és a már említett, a katonaság ezirányú igényeit kiszolgáló három intézmény kivételével a működésre engedélyt kaptak a Fürdő és a Kádár közben helyezték el.⁵⁸⁷

Győr a 19. század végére igazi ipari várossá fejlődött, amely együtt a lakosok, főleg a munkások számának növekedésével, akik gyakran a belvárosi örömtanyákon kerestek maguknak szórakozást.⁵⁸⁸ Ez azonban zavarta az itt lakók pihenését és biztonságérzetét is. Ezért az 1890-es években erőteljes kampány indult, hogy a bordélyházakat valahová a város szélére telepítsék. A polgárok tömeges beadványai, a különböző hatóságok határozatai, jegyzőkönyvei, valamint a város kiemelkedő személyiségeinek nyilatkozatai ellenére a mintegy húsz esztendeig tartó „mozgalom” sem ért cél.⁵⁸⁹

A Fürdő, vagy ahogyan a helyi népnyelv hívta „Szemérmetlen” közben Strobl Alajos, az egyik itteni bordélyház budapesti illetőségű tulajdonosa egy teljesen új, mégpedig a vastagabb bukszájú kuncaftok igényeit kielégítő intézményt kívánt építtetni. A Kováts József építőmester által készített tervek alapján a kétemeletes luxusbordély alagsorában a ruhatár, a konyha, egy kamra; a földszinten egy nagy- és egy kisszalón, míg az emeleteken összesen nyolc szoba kapott volna helyett. Strobl ötlete azonban olyan nagy felzúdulást és felháborodást váltott ki, hogy a város közgyűlése egy tizenöt tagú ideiglenes bizottságot nevezett ki dr. Angyal elnökletével ezen ügy, illetve a már működő nyolc intézmény kitelepítésének a kivizsgálására. A testület mintegy négy

esztendeig kereste a megoldást, hiába. Jelentésüket 1912-ben terjesztették elő, amelynek nyomán a városatyák elvetették a kitelepítés ügyét. Így maradt a korábbi állapot, azaz tovább működött a bordélyok közül egy a Bástya, egy a Kaszárnya utcában, míg hat a Fürdő és a Kádár közben.⁵⁹⁰

Az I. világháború idején „felfutó” üzletnek a Tanácsköztársaság vetett véget. A Győri Direktórium 1919. április 19-én elrendelte a bordélyházak bezárását és megtiltotta új engedélyek kiadását. A kéjnőket kórházba szállították, ahol gyógyulásukig ingyenes kezelést kaptak, a teljesen egészségesek is nyolc napot voltak kötelesek itt tartózkodni. A prostitúció tehát átmenetileg megszűnt, ám a Tanácsköztársaság bukását követően újra életre keltek a bordélyházak.⁵⁹¹

Színház az egész világ

A mulatozáshoz nem csupán az evés, ivás és egyéb testi örömek kielégítése tartozott és tartozik, hanem a különböző színi előadások, mutatványok megnézése, látogatása is. Az ókor fejlett és magas színvonalú színházkultúráját követően a középkorban és az újkor jelentős részében csepűrágók, vándorkomédiások, bábosok és mutatványosok járták a vidékeket a városok piactartó napjain, illetve nemesi és királyi udvarokban adtak elő szerelmes történeteket, bohózatokat vagy misztériumjátékokat. Győr esetében sem volt ez másként, ahol már a 18. század elején feltűntek az úgynevezett „angol komédiások”, akik valójában német vándor teátristák voltak.⁵⁹² Előadásaikat a mai Széchenyi téren felállított bódékban vagy a szabad ég alatt tartották meg, de az is előfordult, hogy a Fehér Bányához címzett fogadóban kaptak játéklehetőséget. Olyan híres vándorszínészek is megfordultak a városban, mint Matthia Joseph Einziger és hét fős társulata, akik itt 1757-ben adták elő szomorú-, néma- és vígjátékaikat.⁵⁹³

A század második felére a vándorkomédiás truppok állandósuló jelenléte a városban megkívánta egy „állandó” színház felépítését. Az első fa-, vagy deszkaszínházat Felix Brener színi vállalkozó építette 1768 végén a városban, ahol híres gyerektársulata lépett fel. Az épületet azonban – feltehetően – az 1784. évi árvíz elpusztította. Még ugyanezen év áprilisában Georg Schlossleutner kötelezte magát, hogy kétszázötvennégy forintért a Bécsi kapu előtt egy új faszínházat emeltet. Itt vendégszerepelt Emanuel Schikaneder⁵⁹⁴ és társulata is.⁵⁹⁵

A két „deszkaszínház” felépítését követően Reinpacher József, a Griss-Steissing-féle kávéház bérlője 1798-ban építette meg az immáron gerendákból álló, a Bécsi kapu előtt a két hídtól balra az új színházat. Az elkövetkezendő negyven esztendőben, a közben 1804-ben 4000 forintért a város tulajdonába került teátrum fa építőanyagot, a folyamatos renoválások, felújítások és átépítésére (1814-ben, 1816-ban, 1819-ben, 1822-ben, az 1830-as évek elején és 1839-ben) következtében a zömében kő, téglá és cserép váltotta fel. Ezekre szükséges volt, hiszen környezeti tényezők mellett olyan események is rombolták az épületet, mint az 1809. évi francia megszállás, amikor istállót és kaszárnyát létesítettek benne.⁵⁹⁶ A teátrum végül az 1927-ben bekövetkezett bezárásáig, majd lebontásáig szolgálta ki a város színházlátogató közösségét.⁵⁹⁷

A teátrum falai között, a világot jelentő deszkákon az évtizedek alatt sok nagysikerű színész és társulat lépett fel. Lorenz Gindl (Gondlisch) 1807. évi vendégjátékával kezdetét vette az igényes német színi előadások korszaka.⁵⁹⁸ Ferdinánd Raimund, a később híressé vált színész, színházi rendező, színingazgató és színműíró pedig 1809-ben lépett fel itt.⁵⁹⁹ A francia megszállást követően a város vezetése hat szезonra szerződött le Christoph Kuntz társulatával, amely a különböző problémák ellenére (leginkább pénzzavarok) 1810-től a őszi-téli szезonban átlagosan 90–110 előadást megtartott.

A soproni városvezetés 1821 januárjában azzal a javaslattal fordult a győriekhez, hogy a két szomszédos városban alkossanak közös német színtársulatot. A költséghatékony kezdeményezés azonban zátonyra futott a közös

terhek elosztása körül kirobbant vitán. A három évadig a városban maradó Joseph Bubenhoffen a közös társulatot nem vállaló Sopronból érkezett és több operát is színpadra állított.

Az 1830-as években a Michael Willi és August Hold igazgatók által dirigált társulat uralta a győri német színjátszást. A mintegy évtizedes hegemóniájukat csak 1835-ben sikerült egy évadra „megtörnie” Karl Weidinger bécsújhelyi truppjának. Ekkora már azonban a német nyelvű színjátszás lehetőségei egyre inkább beszűkültek. Az 1830-as években már csak a nyári hónapokra kaptak játéklehetőséget, igaz ekkor is annyi előadást tartottak, mint korábban az őszi-téli szezonokban.⁶⁰⁰

A reformkorban a kultúra minden ága a nemzeti „érzület” és „hevület” kifejező eszközévé, fegyverévé vált, így a színészetben is egyre nagyobb igény mutatkozott a magyar nyelvű előadásokra. Fordulópontot jelentett a győri színház életében az 1811. esztendő. A város lakosságának összetételéből adódóan addig a különböző német területekről érkezett társulatok léptek fel a városban. Az említett évben azonban megtörtént az első magyar színész bemutatkozás is.⁶⁰¹ Ekkor Benke József vándortársulata lépett fel, majd 1813-ig négy évadon keresztül játszott Győrben. E vendégjátékokból maradt fenn az első magyar nyelvű színlap, amely Dugonics András: *Bátori Mária* című színművéhez készült. A darabban Garai Miklós szerepét maga a direktor formálta meg, míg egy másik szerepben a *Bánk bán* írója, Katona József szerepelt. Ezt követően az 1817–1818. évi téli évadban Balogh István székesfehérvári társulata összesen negyvenhat előadást tartott. Az 1820–1821. évadban egy, a magyar színjátszás egyik legnagyobb alakja, Déryné Széppataki Róza (Schenbach Rozália) is színpadra állt Kilényi Dávid vándortruppjában, aki ezt követően még három alkalommal járt a városban (1824–1825. évi téli évad, 1836-ban, 1847–1848. évadban). Emlékiratából ismert, hogy Győrben leginkább az operákat szerették. Ezek közül – a reformkor nemzeti ébredésének is megfelelően – leggyakrabban Vincenzo Bellini: *Norma*, Giachino Antonio

Rossini: *Tankred*, Mozart: *Varázsfuvola* című művét, valamint és Joseph Weigl A svájci háznép című dalművét tűzték műsorra.

A Kilényi-féle társulat a zenés darabokon kívül magyar szerzők műveit is műsorára tűzte. Ezek közül Andrád Elek: *Mátyás király és a kolozsvári bíró*, valamint Kisfaludy Károly: *Tatárok Magyarországon* című drámája aratott jelentős sikert.

Az 1830-as években a német vándortruppok és Kilényi társulata mellett lehetőséget kaptak a bemutatkozásra Pergő Celesztin, Horváth József, Komlóssy Ferenc és Fülöp János színészei is. Ezeken kívül 1828-ban Vas vármege kezdeményezésére és támogatásával létrejött a Dunántúli Játzó Társaság, amely patronálásához Győr városa is hozzájárult. A megegyezés értelmében a városvezetés minden esztendőben a színházat két hónapra ingyen e társulat rendelkezésére bocsátotta.⁶⁰² Nekik is köszönhetően az 1840-es években Győrben már a magyar vándorszínészek „hegemóniája” volt megfigyelhető. Olyan, a magyar színjátszás kiemelkedő alakjai léptek fel a győri színházban, mint Laborfalvi Róza, Komlóssy Ida, Füredy Mihály, Szigeti Imre, Megyei Károly és Egressy Gábor.

Fontos megjegyezni, hogy 1840. január 16-án este hat órakor a vármegeháza nagytermében Liszt Ferenc öt részből álló hangversenyt adott, amely bevételét az árvák és a színház számára ajánlotta fel.⁶⁰³

Arra, milyen fontos szerepet játszottak a magyar vándorszínészek és a színház a közösség életében, véleményformálásában és politikai nézeteiben, legplasztikusabban két példa világít rá. Egyrészt a helyi jótékonykodásból kivették a részüket a helyi társulatok. Steffínits József polgármesternek Ecker János szónok, valamint Czakó István írnok és alkalmi pénzszedő jelentést tettek 1838. május 29-én arról, mekkora volt a Villi Mihály és Hold August vezetete helyi színésztársaság által előadott színdarab bevétele. Az összeget ugyanis az árvaházat kezelő kegyes alapítvány javára ajánlották fel. Emellett csatolták Bugli Pál főhadnagy nyugtáját is a kifizetésekről és a színlap.⁶⁰⁴

Másrészt a színház a korszellem és politikai hangulat egyfajta lakmusz-papírként működött. Erre talán leginkább egy 1848. március 4-i esemény világít rá. Kossuth Lajos 1848. március 3-án elhangzott, a felelős magyar kormányt követelő beszéde másnap ismerté vált Győrött. A színházban a következő napon, március 4-én a *Babérfa és koldusbot* című darabot adták elő, amelynek első szünetében Lukács Sándor, a vármegyei refomellenzék egyik vezetőjének titkára felolvasta a Zichy Ottótól kapott Kossuth-féle feliratot az egybegyűlteknél. A városkapitány ugyan megpróbálta ezt megakadályozni, ám a tömeg ellene fordult, így kénytelen volt elhagyni az épületet. A kialakult helyzetben báró Bakonyi Sándor, a 2. (Sándor) gyalogezred 1. zászlóaljának alezredese készültségbe helyezte katonáit, ám végül nem került sor atrocitásra.⁶⁰⁵ A rend fenntartásának biztosítását a városban a katonaságtól nemsokára a helyben, a város közösségének tagjaiból megalakult nemzetőrség vette át.⁶⁰⁶

A szabadságharc leverését követően a Bach-korszak *Theaterordnungjának* tilalmi ellenére Győrött nem tiltották be a magyar nyelvű színjátszást, így a németek mellett évről-évre újra magyar truppok előadtak a Bécsi-kapu téren emelt színházban. Ennek az időszaknak volt kiemelkedő jelentőségű figurája a híres színészdinasztia megalapítója, Latabár Endre. Neve ekkor már nem számított ismeretlennek a győri publikum előtt, hiszen az 1830-as években, mint kiváló énekes több opera itteni bemutatásában is részt vett. Énekesi pályafutása ugyan 1838-ban véget ért, ám korrepetitorként, karmesterként és operarendezőként továbbra is lehetett találkozni a nevével a színlapokon.⁶⁰⁷ Negyvenkét éves színházi működésének a fénykora azonban a szabadságharc leverését követően jött el, amikor a nemzeti színészet újjászervezésében döntő érdemeket szerzett magának.⁶⁰⁸ Mint a győri színikerült igazgatója az 1852. évi évadban már nagy sikerrel szerepelt újjászervezett társulatával a városban. Emellett sorra járta truppjával a vidéki nagyvárosokat, hogy a magyar nyelvű színjátszást erősítse.⁶⁰⁹

Latabár harmadik győri korszakában, amely 1861-ben vette kezdetét, már operettek is műsorra tűztek. A nemzeti öntudatot és ellenállást közvetítő színpadi művek adaptálásától sem riadt vissza.⁶¹⁰

E korszak másik meghatározó és nagyhatású személye a dégi születésű dr. Kovács Pál volt, aki, mint színpadi szerző, kritikus, gondolkodó és közéleti, egyesületalapító és patronáló személyiség jelentősen befolyásolta a közösség kulturális és társasági életét. Győrben 1835-ben történt letelepedését követően Lendvay Márton vendégjátékától számítható a helyi színesztben való részvétele.⁶¹¹ Aktívan részese volt 1840 novemberétől működő *Magyar Színesztet Biztosító Egylet* létrehozásának. Ugyanígy bábáskodott az 1878-ban létrehozott második színpártoló egylet megalakulásánál is. Ekkor összesen ötvenkét darab színpadi mű szöveggönyvét ajándékozta a társulatnak.⁶¹² Kovács munkásságából színműírói tevékenységét érdemes kiemelni. Az 1840 novemberétől 1879 áprilisáig terjedő majd negyven éves időszakban a győri színházban tizennyolc színművét mutatták be, összesen huszonhárom alkalommal.⁶¹³

Úgyszintén ki kell emelni, hogy 1858-ban a városba érkezett Kölesi vagy Reindl Lujza (Ludovica) színész szülei, akik Győrbe szerződtek játszani. A lakásuk egy ablaktalan kis padlásszoba volt, a gyermek pedig a győri apácák iskolájába járt, ám hamarosan a világot jelentő deszkákra lépett. Ugyanis szülei engedtek a csábításnak, így a kis Lujza 1858. január 5-én első alkalommal mutatta be tehetségét *A koldusnő* című darabban Mari szerepében. Egy csodálatos pálya első lépése volt, hiszen Reindl, vagy mostohaapja után Kölesi Lujza Blaha Lujzaként vált a „nemzet csalogányává”.⁶¹⁴

A kiegyezést (1867) követően Hubai Miklós társulatával visszatért Győrbe Molnár György, mint főrendező, akinek a truppja 1860 márciusában bemutatta, az akkor egy zendüléssel felérő Bánk bánt.⁶¹⁵ Molnár az első országgyűlés tiszteletére hazafias darabokat állított színpadra.⁶¹⁶ Ettől az időszaktól kezdődően a német vendégfellépésekre egyre kevesebb igény mutatkozott, majd 1885 novemberében teljesen el is tűnt a városból, amikor a város közgyűlése elfogadta Beliczay Elek tiszti főügyésznek, a német színtársulatokat végleg eltiltó indítványát.⁶¹⁷ Ugyanebben az esztendőben, 1885-ben létrejött a soproni és győri közös társulat a legendás színidirektor, Somogyi Károly irányítása alatt. A megegyezés értelmében a színészek Győrben októbertől ápriliséig szórakoztatták a városban a publikumot.⁶¹⁸

A 20. század elején Mezey Béla hozott új lendületet a helyi színjátszásba, amely addigra meglehetősen középszerűvé vált. A kilenc pályázó közül 1902 decemberében megválasztott volt pécsi színigazgató-helyettes tevékenységéről azonban jó vélemény alakult ki: „Eddigi teljesítményei bizonyóságot nyújtanak arról, hogy Mezey Béla színigazgató nemcsak a most divatos operette-irányzat favorizált primadonna-kultuszának szívesen áldozott jeles erők szerződtetésével, de áldozatkészsége jelentkezik a drámai szakon is, ahol vidéki színpadon szokatlan, a győri színpadon kockázatos magas gázsival igyekezett kitűnő erőket megnyerni.”⁶¹⁹

Mezey egy évtizedes tevékenység után elhagyta a Győrt. A helyére került Patek Bélának pedig nem sikerült betöltenie a maga után hagyott űrt. A repertoár egyre sekélyesebbé vált, ami miatt figyelmeztetést is kapott a fenntartótól. Az új direktor mentségére egyedül azt lehetett felhozni, hogy nehéz, válságos korszakban (I. világháború, majd a Tanácsköztársaság) volt kénytelen vezetni a teátrumot.⁶²⁰

Az 1920/1921. évi évadtól a város Somogyi Kálmánt nevezte ki igazgatóvá annak ellenére, hogy a Kommün alatt *Vöröskatona* címmel darabot írt. Több évig tartó direktorságát 1920. október 20-án Csontos Gyula és Farkas Imre *Szilvió kapitány* című drámájának bemutatásával kezdte meg.⁶²¹ Színházának repertoárjára az operettek, népszínművek, klasszikus darabok és a „francia pikantéria” mellett újra megjelentek az operák is.⁶²²

A 19. és a 20. század fordulójára azonban nem csak a színielőadások színvonala és az állandósuló pénzügyi problémák okozott gondot a színigazgatónak, hanem a teátrum épületének állapota is. Ám mind az 1903-ban a Baross-híd mellett, mind pedig 1914-ben a Bisinger parkba megálmodott új színház építése elmaradt a pénzhiány miatt.⁶²³ A színház épületét majd 130 évet követően 1927-ben lebontották. Helyére egy ideiglenes nyári faszínházat emeltek. Az új, nagy színház megépítését a nagy gazdasági világválság megakadályozta. A teátrum az 1935-ben felépült Városi Kultúrházban nyert ideiglenesen, mintegy 40 évre elhelyezést.⁶²⁴

Az állandó pénztelenség és a már említett gazdasági válság a színtársulat életében egy másik fontos változást is hozott. Bevezették ugyanis 1939-től az úgynevezett *stagione* rendszert, amely azt jelentette, hogy négy társulat egyenlő időközönként váltották egymást a vidéki színházakban. Győr téli átlomáshely lett. Ennek értelmében a színházi szezon Győrött november 9-én kezdődött és március 31-ig tartott olyan módon, hogy a négy *stagione* közül egymásután mindegyik egy-egy hónapot játszott a kultúrházban.⁶²⁵ Elsőként vitéz Jakabfy Dezső operett társulata játszott a városban december 10-ig. Az ismert primadonnák közül Honthy Hannát és Fedák Sárít többször is láthatta a helyi publikum.⁶²⁶

A II. világháborút követően a színház csak nagyon lassan éledt újjá 1945 őszén. A kezdetben csupán hétvégeként tartottak színi előadásokat, és a korábbi sikerdarabokat játszották újra Kőrössy Zoltán igazgató irányítása alatt.⁶²⁷

A kommunizmus időszakának az elején, 1949. augusztusában létrejött a Dunántúli Tájszínház győri székhellyel, amelyet Kisfaludy Károlyról neveztek el. A teátrum országos figyelmet 1952-ben kapott, amikor nagy sikerrel mutatták be *A köszívű ember fiai* című előadást, amelyben olyan kiváló színészek játszottak, mint Solti Bertalan, Szende Bessy, Lengyel János, Göndör Klára, Máriássy József és Ballai István.

A társulat gyarapodása és sikerei megkívánta, hogy a Városi Kultúrházból egy megfelelő, immáron teátrumnak épült helyre költözzön. Az MSZMP Győr-Sopron megyei Politikai Bizottsága 1964-ben döntött egy 600–700 fő befogadására alkalmas új színházépület felépítéséről. A hely kijelölése után, a volt belvárosi laktanya helyén a terület előkészítése 1967-ben vette kezdetét. Az építést 1973-ban kezdték el. Az új teátrum első előadásán, 1978. november 4-én Illyés Gyula *Fáklyaláng* című darabját mutatták be Menczer Tamás rendezésében. Az új művészi alkotóműhelybe több kiváló kvalitású, tehetséges művészt is sikerült leszerződtetni és a műsor szerkezetét is átalakították. A színház a rendszerváltást követően nevet változtatott. Új elnevezése Győri Nemzeti Színház lett.⁶²⁸

A mozi, a mozi, a mozi...

A színház mellett az olcsóbb és egyszerűbb vizuális tömegszórakoztatás formái is ismertnek számítottak Győrött már a 19. század első felében is. A távoli vidékekről és az ott történekekről az újságokból értesülhettek az olvasni tudók, a többség azonban csupán hallomásból. A városokban, de főleg a falvakban lakók többsége egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán hagyta el a településének határait. Az emberek mégis látni szerettek volna valamit a világból, a távoli és egzotikus vidékekről, és az ott történekekről. Ezért az ókortól, majd-hogynem napjainkig léteztek olyan társulatok, amelyek élőképekkel szórakoztatták a nagyérdeműt. Ezek közé tartozott Gaetano Pecci vagy magyarosabban Pecci Kajetán Theatrum-Mundija, vagy Világszínháza is. Társulata 1837. március 9-én „lépett fel” a Győr belvárosi nagy kávéház tánctermeiben hatrészes műsorával: 1. Andrzej Tadeusz Bonaventura Kościuszko lengyel és amerikai szabadsághős krakkói sírdombja; 2. a Westminster híd Londonban; 3. Téli táj faluval és egy befagyott tóval; 4. a Rajna melletti Düsseldorf látképe; 5. a Lago Maggiore a Borromeo-szigetekkel; 6. nagy tengeri csata vagy Algír bevétele. Az eseményre való belépés egy fő részére 25, míg két fő esetén 15 krajcárba került. A bevételt Pecci a Kelebeli Szegényintézet „jobbítására” ajánlotta fel. Czákó István városi írnok és ez alkalomra alkalommal „pénzszedő” elszámolásából tudjuk, hogy a 25 forint 40 krajcárba rúgó költségek levonását követően 14 forint és ½ krajcár jutott a nemes felajánlásra.⁶²⁹

A vándortársulatok által előadott élőképek tehát már kielégítették egy tömegigényt, amely egyszerűbben fogyaszthatóbbnak és olcsóbbnak számított a színháznál. Az igazi áttörésre azonban tömegszórakoztatásban a 19. század utolsó évtizedéig kellett várnia az emberiségnek. Auguste és Louis Lumière 1895. február 13-án szabadalmaztatta kinematográf elnevezésű találmányát, amely mind a mozgó rögzítésére, mind a vászonra történő kivetítésre alkalmas volt. Első, a nagyközönség számára nyilvános, fizetős vetítésükre még ez év december 28-án került sor a párizsi Grand Café indiai termében. Ekkor szüle-

tett meg és indult világhódító útjára a mozi. Kevesebb, mint egy évvel később, 1896. december 17-én már Győrben is bemutatták az első mozgóképeket. Hasonlóan a párizsi debütáláshoz városunkban is egy vendéglátóhely szolgált helyszínül ehhez, a Jaroschauer Söröző. A szenzációs újdonság megtekintéséért a szervezők igen borsos árat kértek,⁶³⁰ és nem is arathatott osztatlan sikert, hiszen csupán két évvel később tartották a következő előadást.⁶³¹

Az 1900-as évek elején két győri kávéház, a Fiume Kávéház és a Korona Kávéház tulajdonosa, Váradi Ármin és Biringer Károly filmvetítésekkel igyekezett vendégeit megtartani, illetve számukat növelni. Ezért Győr városához fordultak a filmvetítési jog megszerzéséért, amit meg is kaptak. A kávéházi filmvetítések kora azonban csakhamar leáldozott, mivel a filmek egyre hosszabbak lettek, a kölcsönzési díjak emelkedtek, a vendégek fogyasztási hajlandósága azonban ezzel arányban nem emelkedett. Emellett a filmvetítéseket sújtó adókat a város is fokozatosan feljebb srófolta. Felmerült tehát az igény egy önálló mozi létrehozásának az igénye. Váradi 1907 tavaszán úgy vélekedett, hogy hatalmas szükség volna egy olyan szórakoztató helyre, ahol állandó jelleggel mozgókép vetítések zajlanának. Ezért tervbe vette egy ilyen pavilon építését. Kísérlete azonban még ekkor kudarcot vallott.⁶³²

Hasonló eredménnyel járt a Steiner és Popper győri cég kísérlete is, amely egy, a Baross úton álló fűszerudvarban szerettek volna egy állandó mozi kialakítani.⁶³³ Ezzel szemben Biringer elképzelése már révbé ért. A városvezetésnél ő 1908. szeptember 15-én jelentkezett első kérelmével, amely szerint egy a Baross-híd mellett, a régi vásártéren létesített parkban egy négyzet alakú faalkotmányt, vagy egy kör alakú ponyvasátort kívánt erre a célra felállítani. A várossal folytatott huzavona (felajánlott telek alkalmatlansága és tervmódosítások) 1909. február 16-án Biringer megvette a 16 parcellára felosztott volt állatvásártér egyik részét, májusban pedig elkezdődött a díszes, impozáns vasbeton építmény kivitelezése, amely Apolló-színház néven december 19-én nyitotta meg kapuit. Befogadóképessége háromszázhetvenkét fő volt: a föld-

szinti nézőtéren ötvennégy asztalnál összesen háromszázhuszonnégyen, míg a négy páholyba és az erkély négy asztalánál további huszonnégy-huszonnégy vendég foglalhatott helyet.⁶³⁴

Kevesebb, mint három évvel később azonban újabb jelentős változás állt be. A városvezetés korlátozni kívánta a filmvetítőhelyek számát. Ennek eredményeként 1912. augusztus 17-én három győri mozi- és kávéház tulajdonos, a Major Balázs bérelt Elite⁶³⁵, a Váradi-féle Secessió és Fiume, valamint Károly testvérétől az üzletet átvevő Biringer Tivadar konzorciumra lépett egymással. Megállapodásuk értelmében együttesen tartottak fenn egy állandó, kizárólagosan filmvetítésére alkalmas helyet, amely célra az Apolló-színház épületét jelölték ki. Így 1912. november 1-én a Bisinger sétányon megnyitotta kapuit a város első állandó filmszínháza. Ezzel egyidejűleg a kávéházi filmvetítések pedig megszűntek. Majornak sikerült a konzorciumi társaival szemben elérnie, hogy amennyiben a megnövekedett igények miatt egy újabb, második mozira lenne szükség, akkor erre a célra az Elit Kávéházat fogják használni. Mivel az időközben már ötszázharminc férőhelyes bővített Apolló Mozi sem tudta kielégíteni a városlakók igényét, így özvegy vitéz Popoviči Aurélné Németh Erzsébetnek sikerült kihasználnia a Major által kötött alkut. Így az Elit Kávéházat egy 426 férőhelyes mozivá alakították át, amely 1922. április 3-án nyílt meg. Az özvegy üzletpolitikája oly sikeresnek bizonyult, hogy 1925 szeptemberétől a két mozit egyesítették a vezetése alatt.

Az 1920-as évek végére a némafilmeket kiszorította a hangosfilm, így a városvezetés 40.000 pengő forgótőkét biztosított az ehhez szükséges készülékek beszerzéséhez. Az Apollóban 1930. október 8-án, míg az Elite-ben október 23-án mutatták be az első hangosfilmet.

Győr városa 1935 júliusában elhatározta, hogy a két mozit szeptembertől saját kezelésbe veszi át, és a moziengedélyesek meghallgatásával egy közös moziigazgatót neveznek ki. Mindez azért történt, hogy olcsóbban tudják megszerezni a filmvetítési jogokat. Ám a „mozitröszt” csak egy évig működött.

Az Elite rövid időn belül több névváltáson is átesett. Először 1942. szeptember 3-án Erzsébet Filmszínházzá keresztelték át, majd a II. világháborút követően először a Dózsa, majd a Barátság Mozgófénykép Színház nevet kapta. Az épületben, amely már a Köztársaság nevet viselte, 1953. november 21-én tartották az utolsó előadást, majd 1954-ben el is bontották.

Az egykori Apolló épülete azonban ma is áll. A II. világháborút követően ez az intézmény is névváltoztatáson esett át és Vörös Csillag mozi lett. Az 1960-ban megépített, nyolcszázharminc férőhelyes Rába mozi miatt azonban egyre inkább háttérbe szorult. Leginkább művész- és dokumentumfilmeket vetítettek itt egészen az 1992-ben történt bezárásáig. A volt Apolló mozi épületében 2002-től a Hajnalcsillag Baptista Gyülekezet imaháza működik.

A Lakatos Kálmán és Harmati János által tervezett és 1960-ban átadott Rába mozi 1999 júniusában zárta be a kapuit, mivel az új plázamozikkal már nem tudta felvenni a versenyt. Az épületét átalakították és 2001 óta a Győri Filharmónia működik a falai között.

A tánc művészete – a Győri Balett

Markó Iván a Maurice Béjart Brüsszelben működő társulatának vezető szólistája 1979-ben hazatért Magyarországra, hogy vezethesse a Magyar Állami Balettintézet végzős osztályát, amely tagjai úgy döntöttek együtt maradnak és társulatot alapítanak. Így született meg a Győri Balett. Cserhalmi Imre visszaemlékezése szerint illegálisan hozta létre a később nagy hírnevet szerzett társulatot. Markó, majd az 1991-ben őt váltó Kiss János kezei alatt a társulat a magyar táncélet meghatározó együttesévé vált, amelynek repertoárja felöleli a táncművészet minden ágát a klasszikus balettől egészen a kortárs darabokig, a táncszínháztól a gyermekprodukciókig. Megalapítása óta a világ számos pontján fellépett és zajos sikert aratott.⁶³⁶

A Győri Filharmonikus Zenekar

Richter Antal⁶³⁷ kezdeményezésére 1846 végén magyar és német polgárokból megalakult a *Győri férfi dalegylet*.⁶³⁸ Ám ezt a polgárörtség egyesített zenekarával együtt az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc elbukását követően feloszlatták, tevékenységüket betiltották. Az abszolutizmusban a cigányzene tartotta ébren a hazafias érzéseket, 1862-től a *Győri Ének- és Zeneegylet* dalban egyesítette a nemzeti eszme követőit. Sorai közé – felekezeti hovatartozástól függetlenül – felvette a város lelkes amatőr zenészeit és énekeseit ugyanúgy, mint a legképzettebb muzikusokat. Az egylet a közösség-szervezésben is kimagasló munkát végzett, hiszen dalostalálkozókat és hangversenyekeket rendeztek. Emellett a zenész- és közönség-utánpótlás biztosítására zeneiskolát tartott fenn.

Az egyleten belül 1894 végén Franek Gábor székesegyházi karnagy elnöklétével létrejött a filharmóniai osztály, majd másfél évvel később, 1896 májusában, mint Zenekedvelők Egyesülete saját alapszabállyal, önállóan folytatta tevékenységét. Ezzel több évtizedes rivalizálás kezdődött a két szervezett között. A sokoldalúan képzett, németes ízlésű Franek és követői a klasszikus zenekari muzikát, míg a Győri Ének- és Zeneegylet megmaradt tagjai továbbra is a magyar zene kultuszát preferálták. A *Zenekedvelők Egyesülete* végül 1905-ben teljesen önállósodott, immár *Győri Filharmóniai Társulat* néven.⁶³⁹ A zenekar 1968-ban alakult át az addig félhivatalos művészi intézményből koncertzenekarrá. Az elmúlt évtizedekben számos koncertet adtak az ország határain belül és kívül is. Ezek közül is kiemelkedik az, amikor 2009 tavaszán az Oscar-díjas Ennio Morricone vezényletével vett részt a zenekar egy nagyszerű távolkeleti és európai turnén.

A 2000-es évek elején a *Győri Filharmonikus Zenekar* egy megfelelő helyet is kaptak működésükhöz a várostól. A 2000-ben bezárt Rába Mozit felújították, és az épületet Richter Terem néven 2001-ben nyitották meg újra, immáron új szerepkörben.

Bálok Győrben

A báli multságok egyik legfontosabb társadalmi eseménynek számítottak Győrben is, amelyekre a tél lezárásaként került sor. Ezt az időszakot az eladósorba került hajadonok és a nősülni vágyó fiatal emberek várták nagy lelkesedéssel. Ezeknek az eseményeknek egyik kiemelt színhelye a már említett Vigadó, majd a Lloyd épülete volt.

A bálok egyben jótekonysági események is lehettek. Jó példa erre az, hogy 1838. évi nagy árvíz károsultjainak megsegítésére az év folyamán a nagy *Redout* termében május 27-én álarcos táncot rendeztek.⁶⁴⁰ Hasonló esetről számolt be dr. Kovács Pál utalt 1839. december 25-én kelt levelében. Ebben megemlítette, hogy az elmúlt évben a *Győri Olvasóegylet* javára rendezett táncmulatságon 226 pengő forint gyűlt össze. A farsangi szezonban is kívántak egy hasonló eseményt rendezni, 1840. február 10-én. A multság helyszínéül a vármegyeháza nagyterme szolgált, amelyet bérletdíj megfizetése nélkül bocsátottak az egyesület rendelkezésére.⁶⁴¹

A kiegyezést követően – hasonlóan a többi frissen alakult városban működő egylethez – a *Győri Olvasóegylet* is rendszeresen megtartotta bálját. Ezek rendezvények bár kedélyeseknek és vidámnak számítottak, ám jövedelmezőségük igen csekély volt. A komoly anyagi kockázat és a szervezőmunka nehézségeinek ellenére is azonban a tagság minden esztendőben megrendezte ezeket. Kivételt képezett az 1889. esztendő, amikor Rudolf trónörökös halála miatt országos gyászt rendeltek el. Meg kell említenünk, hogy a városi egyletek egy része nem vett tudomást a vigalmakat tiltó rendelkezésről.⁶⁴²

Ezen alkalmakkor a talpalávalót általában a cigánybandák húzták, amelyekből a vidéki városok közül Győrben volt a legtöbb.⁶⁴³

JEGYZETEK

- 1 *Sáry* 1997. 49.; *Zsoldos* é. n.
- 2 *Zsoldos* é. n.
- 3 *Bedy* 1934. 52.
- 4 *Bedy* 1934. 58.
- 5 *Pálffy* 2000. 176–177.
- 6 *Pálffy* 1999. passim
- 7 *Gecsényi* 2008a. 73.; *Villányi* 1882. 103.
- 8 Azt is meg kell említenünk, hogy Preiner egy telket bocsátott a mariánus ferencesek rendelkezésére és segítkezett az itteni új templomuk és kolostoruk felépítésében is. *Barkó* 2017. 365–368.
- 9 *Bedy* 1934. 52–58.; *Horváth* 2000. 87.
- 10 *Bedy* 1934. 58–59.; *Pálffy* 2000. 176–177.
- 11 *Gecsényi* 2008a. 74., 76.; *Gecsényi* 2008h. 447.
- 12 *Gecsényi* 2008a. 76.
- 13 *Gecsényi* 2008a. 80.
- 14 *Wotticz* 1874. 630.
- 15 *Bedy* 1934. 58.
- 16 *Perger* 2018. 173.
- 17 *Balázs* 1980. 106–109.
- 18 A későbbi fejezetekben jól láthatjuk ezt a színház, a nemzetőrség vagy akár az ünnepek esetében is.
- 19 *Dányi* 1964. 124–127.; *Balázs* 1980. 103–104.
- 20 *Balázs* 1980. 104.
- 21 *Ecker* 1973.; *Balázs* 1980. 176–177.; *Perger* 2010. 9–19.; *Bana* 2010. 21–44.; *Szakál* 2010. 45–72.; *Csik* 2010. 73–84.; *Borbély* 2010. 85–102.
- 22 *Vahot* 1845. 1263.
- 23 *Balázs* 1980. 169–170.
- 24 *Ferenczi* 2014. 139–147.
- 25 *Gecsényi* 2008c. 115–117.; *Zsoldos* é. n.
- 26 *Sáry* 1997. 49.; *Zsoldos* é. n.
- 27 *Villányi* 1882. 10.; *Gecsényi* 2008c. 126.
- 28 *Gecsényi* 1976. 197–198.
- 29 *Villányi* 1882. 11.; *Gecsényi* 1976. 199.

- 30 *Gecsényi* 1976. 219.
- 31 *Gecsényi* 2008c. 141.
- 32 *Gecsényi* 2008h. 445.
- 33 *Villányi* 1882. 103.; *Gecsényi* 2008c. 138.
- 34 *Gecsényi* 2008a. 79.
- 35 *Lengyel* 1965. 22–24.; *Gecsényi* 2008a. 79–80.
- 36 *Gecsényi* 2008d. 133.
- 37 *Gecsényi* 2008d. 146.
- 38 *Gecsényi* 2008d. 146.
- 39 *Gecsényi* 2008. 140–152.
- 40 *Gecsényi* 2008d. 151–152.
- 41 *Gecsényi* 2008d. 158–159.
- 42 *Gecsényi* 2008d. 136.
- 43 A fő- és alhadnagyok, valamint a tizedesek megválasztására az első adat 1616-ból származik. *Gecsényi* 2008d. 157.
- 44 A két városrészt négy negyedre osztották és a tizedesek egyért-egyért feleltek.
- 45 *Gecsényi* 2008d. 156–157.
- 46 Az itteni szőlőhegy rendtartását 1672-ben adták ki. *Gecsényi* 2008d. 155.
- 47 Az első említése 1660-ból származik. *Gecsényi* 2008d. 155.
- 48 *Gecsényi* 1976. 219.; *Gecsényi* 2008d. 155.
- 49 *Lovas Elemér–Csizmadia* 1940.
- 50 *Bedy* 1938. 132.
- 51 *Csizmadia* 1943. 24.
- 52 A győri káptalan 1742. évi emlékiratát közli: *Lovas –Csizmadia* 1940. 113–115.
- 53 *Nagy* 1971. 40., 126., 165–166.
- 54 *Csizmadia* 1962. 43.
- 55 A tárgyalásokban és a megbékélésben nagy szerepet játszott Károlyi Lőrinc nagyprépost, aki később a szabad királyi város első plébánosa lett, illetve a székesegyház és a püspökség történetének első történetírója volt (*Speculum Jauriensis Ecclesiae*, Győr, 1747). Róla röviden: *Grábics* 1993. 120.
- 56 *Csizmadia* 1943. 25–27.; *Lengyel* 1965. 44–45.
- 57 *Csizmadia* 1940.
- 58 *Szávay* 1896. 189.
- 59 *Bak* 1978. 23–36.; *Bak* 1980.; *Balázs* 1980. 114 – 132.; *Bana* 1997. 77–79.
- 60 *Lengyel* 1961. 16.
- 61 *Szávay* 1896. 300.; *Lengyel* 1961. 125.; *Lengyel* 1983. 65–66.
- 62 *Balázs* 1961. 115.; *Hermann* 1998. 7., 51–52.
- 63 *Szávay* 1896. 304.; *Balázs* 1961. 115–116.; *Lengyel* 1961. 126–127.; *Hermann* 1998. 8–16.
- 64 *Lengyel* 1961. 127.
- 65 *Balázs* 1980. 235–236.
- 66 *Balázs* 1980. 236–237.; *Kiss* 2004. 17.
- 67 *Jerfy* 1931. 303–304.
- 68 *Balázs* 1980. 285.
- 69 *Hermann* 1998. 36.

- 70 Lásd: *Bana* 1997. 91.; *Hermann* 1998. passim
- 71 *Szávay* 1896. 437.; *Balázs* 1980. 288.
- 72 *Bana* 1997. 91.; *Hermann* 1998. 48–49.
- 73 *Balázs* 1980. 289.; *Hermann* 1998. 44.
- 74 *Balázs* 1961. 120.
- 75 *Szávay* 1896 28–29.; *Zsoldos* é. n.
- 76 *Szávay* 1896. 33–34.; *Nemes* é. n.
- 77 *Fodor* 1991.
- 78 *Szávay* 1896. 39.; *Karácson* 1916. 223.; *Jenei* 1971. 123.; *Gecsényi* 1976. 200.; *Pálffy* 1999. 41.; *Gecsényi* 2008e. 217.; *Gecsényi* 2008h. 447.
- 79 *Banfi-Maggiorotti* 1933. 1–45.
- 80 *Pálffy* 1997. 276–278.; *Pálffy* 1999.
- 81 *Banfi-Maggiorotti* 1933. 1–45.; *Pálffy* 1999. passim; *Gecsényi* 2008e. 213–228.; *Gecsényi* 2008g. 433–444.; *Gecsényi* 2008h. 445–452.
- 82 *Gecsényi* 2008a. 79.
- 83 A Németalföldön több alkalommal is sikeresen alkalmazott szerkezet nem összekeverendő a mai ismert pirotechnikai eszközzel. A petárda a magyarországi hadszíntérre Karl von Mansfeld érkezett még 1595-ben. Már ekkor be akarták vetni Esztergom ostrománál, ám a Duna magas vízállása miatt erre nem került sor. Első alkalommal Tata 1597. május 22-i megtámadásánál vetették be, sikerrel.
- 84 *Kozics* 1891. 489–508., 683–702.; *Mohl* 1913.; *Lengyel* 1959. 167–221.; *Tóth* 2000. passim; *Ortelius* 2002. passim
- 85 *Theatrum Europaeum* 1691. 531.; *Röder* 1839. 22–24.; *Karácson* 1896. 337–343.; *Sugár* 1983. 14.; *Pálffy* 1997. 278.; *Oross* 2013. 80.
- 86 *Wimmer* 1983. 25–42.
- 87 *Sugár* 1983. 17.; *Varga* 1986. 62–63.
- 88 *Theatrum Europaeum* 2013. passim.
- 89 *Wienerisches Diarium vom 22. bis 24. Junii 1707*. Nummer 406.; *Wienerisches Diarium vom 29. Junii bis 1. Julii 1707*. Nummer 408.; *Markó* 1934. 324–329.; *Várkonyi* 1951. 62.; *Sárközy* 1954. 9–28.
- 90 A háborúról és kismegyeri csatáról lásd: *Prefßburger Zeitung* 23. Juni 1809.; Neunzehntes Bulletin der kaiserl[ichen] königl[ichen] Französischen Armee. *Wiener-Zeitung* 3. Juli 1809. No. 71.; *Zachar* 2010. 15–36.; *Habner* 2010. 55–62.; *Soós* 2010. 117–130.; *Tóth* 2010. 155–162.; *Nagy-L.* 2012. 167–198.; *Vizi* 2012. 261–278. A magyar nemesi inszurrekcióról lásd: *Vizi* 2006. 25–44.; *D. Négyesy* 2010. 37–44.; *Lázár* 2010. 63–74.; *Tóth* 2010. 163–188.; *Vizi* 2010. 189–206.; *Ács* 2012. 9–40.; *Kapiller* 2012. 49–56.; *Medgyesy* S. 2012. 123–166.; *Nagy-L.* 2012. 199–218.; *Ódor* 2012. 219–234.; *Vizi* 2012. 261–278.
- 91 *Szabady* 1930. 326–328.; *Krisch* 2009. 152.
- 92 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 10. d.; *Krisch* 2009. 153.
- 93 *Prefßburger Zeitung* 30. Juni 1809.; Zwanzigstes Bulletin der kaiserl[ichen] königl[ichen] Französischen Armee. *Wiener-Zeitung* 4. Juli 1809. No. 72.; *Hohenegger* 1820. 63–75.; *Bay* 1941. 46–60., 157–170.; *Véress* 1987. 171–190.; *Krisch* 2009. 155–160.; *Lenkefi* 2012. 85–102.
- 94 *Szőke* 1962. 129.; *Krisch* 2009. 160., 162.

- 95 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 1. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 3. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 4. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 6. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 7. d.; *Krisch* 2009. 163., 165–169.
- 96 *Krisch* 2009. 168.
- 97 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 7. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 8. d.; *Krisch* 2009. 169–171.
- 98 *Bay* 1941. 84.; *Krisch* 2009. 163–164.
- 99 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 8. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 10. d.; *Bay* 1941. 134.; *Krisch* 2009. 171–177.
- 100 *Véress* 1987. 272–277.; *Krisch* 2009. 176.
- 101 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 1. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 2. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 3. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 7. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 8. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 9. d.; GyMJVL Győr Szabad Királyi Város tanácsának iratai - Franciák győri tartózkodására vonatkozó iratok 1809. IV. A.1056.ee. 10. d.; *Krisch* 2009. 177–184.
- 102 *Szávay* 1896. 381–382.; 429–430.; *Balázs* 1961. 129–130.; *Balázs* 1964. 180–181.; *Balázs* 1980. 273.; *Hermann* 1998. 26–27.
- 103 *Szávay* 1896. 392–393.; 425–429.; *Balázs* 1964. 173–180.; *Urbán* 1973. 166.; *Balázs* 1980. 264–276.; *Hermann* 1998. 14–16.
- 104 *Szávay* 1896. 397., 399., 403., 405., 430.; *Balázs* 1980. 277.; *Hermann* 1998. 30., 211.; *Zsupos* 2014. 102.
- 105 *Szávay* 1896. 404–410.; *Hermann* 1998. 32–33.; *Hermann* 2001. 186–187.
- 106 *Szávay* 1896. 414.; *Hermann* 1998. 33–34.
- 107 Poeltenberg Ernőt 1849. június 2-án nevezték ki vezérőrnaggyá.
- 108 *Hermann* 1998. 35.; *Hermann* 2001. 292–296.
- 109 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város Tanácsának iratai – Tanácsülési jegyzőkönyvek. IV. B. 1102. a. 1849. kötet. 55.; *Szávay* 1896. 444–457.; *Balázs* 1980. 289–291.; *Hermann* 1998. 36.; *Zsupos* 2014. 120–121.
- 110 *Hermann* 1998. 41–44.; *Hermann* 2001. 339–343.
- 111 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város Tanácsának iratai – Különféle hatóságoktól beérkezett iratok. IV. B. 1102. e. 4. irat; *Zsupos* 2014. 126–127.

- 112 *Hermann* 1998. 44.
- 113 *Goldmark* 1980. 32–35.; *Hermann* 1998. 44.
- 114 *Szávay* 1896. 469–472.; *Balázs* 1980. 293–294.; *Hermann* 1998. 44.
- 115 *Hermann* 1998. 45–47.
- 116 Messerschmitt vadászgép.
- 117 Rohamlöveg.
- 118 Focke-Wulf (FW) 190 vadászgép.
- 119 *Hárs* é. n.
- 120 *Hárs* é. n.
- 121 A légtalmi szirénák a városban 11 óra 17 perckor bögték fel, a riadót pedig 13 óra 30 perckor fújták le. *Oláh* é. n.
- 122 *Oláh* é. n.
- 123 Valójában Boeing B-17 Flying Fortress típusú bombázók támadták Győrt. *Oláh* é. n.
- 124 A leutóbbi kutatások szerint légvédelmi tüzéség tüze elhanyagolható volt Győr körzetében. Itt egyébként az amerikai felderítés tíz darab nehéz légvédelmi löveget azonosított. A német és magyar vadászrepülő tevékenység miatt 2. *Bomb Group* négy bombázója lezuhant, kettő pedig megsérült. *Oláh* é. n.
- 125 *Hárs* é. n.
- 126 *Oláh* é. n.
- 127 A riadót 11 óra 03 perckor rendelték el. *Oláh* é. n.
- 128 Az amerikai bombázókötélék repülőgépei miután a füsttől és a felhőzettől nem tudták az eredeti célpontját azonosítani, a bevetési parancs ellenére valamilyen oknál fogva Al-másfűzitőről egyenesen Győrré repültek rá. A gépenként 12 darab 500 fontos (körülbelül 250 kilogramm) bombaterhüket 11 óra 16 perckor a pályaudvartól délkeletre fekvő Győri Ipartelepekre dobták le. *Oláh* é. n.
- 129 Grab-féle Textilipari Rt.
- 130 A légiriadót 11 óra 48 perckor fújták le. *Oláh* é. n.
- 131 A Grab-féle Textilipar Rt. kívül a gyártelepek közül bombakár érte a Magyar Textilipar Rt., az Országos Villamosművek Rt., a Fáber és Társa, a Győri Gyapjúfonó Rt., a Magyar Állami Gépgyár, és a Richards Richard Győri Finomposztógyár Rt. gyártelepét. Miután majd mindegyikük haditermelést végzett, ezen ipartelepek és üzemek legsürgősebb helyreállításáról honvédelmi érdekből azonnal intézkedtek. *Oláh* é. n.
- 132 *Hárs* é. n.
- 133 *Véress* 2003. 1118–1119.; *Torma* 2014. 28–29.
- 134 *Farkas* 2000. 9.; *Moldova* 2006. 47.; Boldog Apor Vilmos emlékezete 2012.; Boldog Apor Vilmos püspök, vértanú 2020.
- 135 Tilos volt 17 óra után a kocsmákat nyitva tartani, szovjet katonát alkohollal kiszolgálni, bármit venni vagy eladni a részükre. *Torma* 2014. 115.
- 136 Sérelem esetén pontos leírást kellett adni a támadó egyenruhájáról, sapkájáról, parolinjáról és cipőjéről is. Azt is meg kellett tudni mondani, milyen irányból érkezett és távozott a bűnelkövető. *Torma* 2015. 115.
- 137 *Torma* 2015. 113–116.
- 138 Forgách 1982. 288.
- 139 *Szávay* 1896. 273.; *Hullám* 2000.
- 140 Az alsó-ausztriai származású Christoph von Lamberg *Hauptmann*.

- 141 *Szávay* 1896. 39.
- 142 1529
- 143 a szultán
- 144 *Karácson* 1916. 223.; *Jenei* 1971. 123.; *Gecsényi* 1976. 200.; *Pálffy* 1999. 41.
- 145 *Szávay* 1896. 273.
- 146 Forgách 1982. 287–289.; Istvánffy 2003. 430–431. A tűzvészről még beszámolt II. Miksa császár és magyar király hadinaplója is: ÖStA KA AFA 1566-13-3
- 147 „...Győr történet szerént hirtelen meggyullada Szent Mihály napra virradolva” Istvánffy 2003. 430.
- 148 Forgách 1982. 287–288.
- 149 Forgách 1982. 287.
- 150 „Az városban sokan az olasz vitézek rendi közül, akik az németektől megragadtatának s megöletének, mivel vétek és irégység alá vettetnének, noha büntelenek s ártatlanok volnának az szándékkal való gyulladás dolgában.” Istvánffy 2003. 431.
- 151 Forgách 1982. 289.
- 152 Forgách 1982. 287.
- 153 Forgách 1982. 288.
- 154 „az napkeleti szelek elsőbben, s osztán északi szelek segítségével teljességgel földig ége, az kegyetlen erősképpen fúvó szeleknek oly nagy erőszaka és sebessége miatt” Istvánffy 2003. 430–431.
- 155 Forgách 1982. 288.
- 156 Forgách 1982. 288.
- 157 Istvánffy 2003. 431.
- 158 „Nyolc öreg álgyúk is, melyek az új kapu közt és bástyán valának, egyszersmind midőn mind az cséveken, s mind az gyújtólyukakon által az por meggyulladott volna, kisülvén nagy sok embereket véletlen veszéllyel keserületesen elszagattának.” Istvánffy 2003. 431.
- 159 „Késedelem nélkül, midőn az égő zsindelek s félig elégett gerendák darabjai a házakról az magyarok táborában, mely a város kerítéséhez nem messze vala, az szelektől elragadtatván leestének volna” Istvánffy 2003. 431. Lásd még: Forgách 1982. 288.
- 160 „azminthogy az szántalan sok sátorokon kívül szénával-szalmával és hirtelenben imez-amaz faeszközből hideg ellen csinált estállókkal rakva vala, rettenetesen égni kezdenék.” Istvánffy 2003. 431.
- 161 Forgách 1982. 288.
- 162 „jöllehet az kalmárok elrémülvén és -ijedvén, s az magok megmaradása felől is szorgalmatoskodván szabad akaratjuk szerént magok sokaknak adnának s megajándékoznának, jobbnak ítélvén és szenvedhetőbbnek, ha azok emberek szükségére adatnának, hogyszemint tűz miatt megemésztetvén elvesznének.” Istvánffy 2003. 431.
- 163 „Valának olyak is, kik az kalmár árubótokból segítségnek színe alatt, mintha bátorságos helyre hordanák, különbféle marhákat az láng közül kiragadozván nagy latrul ellopnának”. Istvánffy 2003. 431.
- 164 Forgách 1982. 289.
- 165 Forgách 1982. 289.
- 166 „Mindazonáltal az táborban az magyaroknak serénységek és fáradhatatlan munkálkodások által, kiket az kapitányok s kiváltképpen Tahy Ferenc tábornester az tüzek oltására felette igen keményen nógatnak vala, az cselekedteték, hogy az égés tovább nagyobb kártétellel ne terjedne, hanem ugyanazon magyarok táborában végre megalunnék.” Istvánffy 2003. 431.

- 167 Forgách 1982. 289.
- 168 „Echhius főkapitány s az benn lévő fizetett nép az várat és az régi házacsát, mely vasajtókkal és -ablakokkal vala bezárva, melyben nagy sok puskapor tartatott, csak nagy nehezen tarthatván meg.” Istvánffy 2003. 431.
- 169 „Towabba, myuel igen meleg ideők szolgálnek, légien az is ereős büntetés alatt meghyrdettwe, hogj mynden haz előtt edényekben Viz tartassék, hogy (a kitül Isten oltalmazzon) ha giuladas esnék a warasban, hamar való seghitség lehessen annak oltására.” *Szávay* 1896. 185.
- 170 Ekkor égett le a mariánus ferencesek újonnan épített temploma és kolostora is. *Barkó* 2017. 368.
- 171 *Szávay* 1896. 273., 275.; *Petz* 1929. 13.; *Sáry* 1995. 1., 22–26.
- 172 *Dunántúli Hírlap* 1905
- 173 *Dunántúli Hírlap* 1905
- 174 *Hullám* 2000.
- 175 *Réthly* 1952. 78.
- 176 *Réthly* 1952. 38.
- 177 *Perger* 2005. 227.
- 178 Perger Gyula munkájában egy karmelita naplót idézett az események bemutatására. *Perger* 2005. 227–228.
- 179 1763. június 28-a.
- 180 percig
- 181 bűnbánásokat
- 182 elintéztén
- 183 táborozik
- 184 lakhatatlanná
- 185 lépcsőm
- 186 *Márki* 1868.; *Réthly* 1952. 90.
- 187 *Réthly* 1952. 92.; *Perger* 2005. 228.
- 188 *Réthly* 1952. 93.
- 189 *Réthly* 1970. 314.
- 190 *Réthly* 1970. 314.
- 191 Ekkor volt a legmagasabb a vízállás.
- 192 *Réthly* 1970. 229., 314.
- 193 *Réthly* 1970. 244.
- 194 *Réthly* 1970. 279.
- 195 *Szávay* 1896. 275.; Győr vármegye 1910. 379.; *Réthly* 1998. 265., 296.
- 196 *Vajk* é. n.
- 197 *Antaliné* 2018.
- 198 ÖNB Cod. 8964. fol.: 702r-v
- 199 *Antaliné* 2018.
- 200 *Réthly* 1970. 204.
- 201 *Réthly* 1998. 267.
- 202 17–18 gramm
- 203 *Preßburger Zeitung* 22. September 1820.; *Réthly* 1998. 211.
- 204 *Preßburger Zeitung* 24. Januar 1767.; *Réthly* 1970. 223.

- 205 *Réthy* 1998. 413.
- 206 *Réthy* 1998. 445.
- 207 *Szávay* 1896. 273.
- 208 Az Udvari Haditanács 1613-ban felhívta a figyelmet az állandó járványveszélyre, valamint arra, hogy a ragályok elterjedésének megakadályozása a polgárság és az ide rendelt had közös érdeke. *Gecsényi* 2008e. 224.
- 209 „Annak okaert Tysztünk és hyuatalunk vezérlésébül hadgiuk s parancholliuk, hogy mind az teöb ió renben állapotott Varosok s mind penygh ez veghaznak regh io szokása szerint kegtek mingiarast, mindenfele Mester embereknek, Ugimintt Szyartoknak, Wargaknak, Thymaroknak, Zwechieöknek, Zappanfeözeöknek, Giergtia chinaloknak, és minden egieb hasonlõ lughzo mestereknek, kiknek nehéz biödeös illatjukkal az leveghõ eegh inkab megh uezstegeteodik ereosen megh paranchiolliia, hogy myndenek az eõ lugosokatt az Várasbul minden halladék nélkül tüstént ky Vigiek es az Varason kyüül giakoroliak abbely mestersegekeit, nem tilalmazuán senkiit az ittben való Varrastul és arulástul hasonlóképpen az Mester embereken kyüül egiebekis mindenek hazoknal és Uduarokon való biödeös ganeytt, azon szerint házak eleytt ky tiszttychiak es horgyak.” *Szávay* 1896. 184.; *Petz* 1929. 12–13.; *Gecsényi* 2008e. 224.
- 210 „Annak feöleötte myngiárt az barbel mesterek keöziöl egy mester Valasztassek, ky az válastott nemett mesterrel egiut, az betegekeit látogassa és Nézze, ha afféle deögleletes betegséghben fekszyke auagy nem, es ha mellyett affélét találnak azt mijngiart az varason kyüül bizonios helre ky vytessenek, holott fekiögiek es giogittassek, hogj egyebek tiöle ittben megh ne deögeollyenek, az hazatt penygh myngiárt be pechietelliek.” *Szávay* 1896. 184.; *Petz* 1929. 13.
- 211 „Annak feöleötte aztis eros büntetésünk alatt megh hyrdettség hazonkéntt, myhelen valamelj háznál afféle deögeös Nyuualiaban leuõ ember auagy giermek találtatik, az ház gazdaya ottan megh yelenchye eleotte jarioianak, es az az latogatokal megh nezese es az varashol az rendelt helyre ky Vytesse. Hol penygh az gazda el titkolna, az szomszedok effélékre uygiazuán meg yelenchiék: melliett ha sem az gazda, sem szomszedok megh nem jelentenek auagy el tytkolnak es jeouendeöben ky hyrhedyk, affélék kemény büntesünkett el nem kerölyk, hasonlóképpen azokis igen megh biöntetödnek, Valakyk hazokon való pechyetett ideö eleött le merik szakasztanny es hazokott feolnyttnya.” *Szávay* 1896. 184–185.
- 212 *Szávay* 1896. 275.
- 213 *Barna* 2014. 23–24.
- 214 *Valló* 1930a. 34.
- 215 *Valló* 1930a. 38–39.
- 216 *Valló* 1930a. 39–40.
- 217 *Valló* 1930a. 42.
- 218 *Balázs* 1980. 163.
- 219 *Szávay* 1896. 123.
- 220 *Lám* 1928. 30.
- 221 *Hermann* 2001. 330–332.
- 222 *Petz* 1929. 400.
- 223 *Szűcs* 2001. 23–26.; *Nagy* 2004. 23–24.
- 224 *Szádeczky* 1913. 263.; *Jankó* 1934. 416. A györi összes céh működéséről összefoglalóan lásd: *Bedy* 1941. 108–119., 182–188.; *Bedy* 1942. 21–29.; 92–95.; 131–143.; 181–194.
- 225 *László* 1965. 375–412.

- 226 *Jankó* 1934. 415–446.; *Jankó* 1936. 98–106.
- 227 *Bedy* 1930. 162–173. *Gecsényi* 2008b. 92–93
- 228 *Gecsényi* 2008b. 94.
- 229 *Bedy* 1941. 114.; *Gecsényi* 2008b. 95.; *Nemesné* 2016. 655.
- 230 *Bedy* 1942. 24.; *Gecsényi* 2008b. 95.
- 231 *Pálffy* 1997. 276.
- 232 GyMJVL Gyűjtemények – Céhíratok levéltári gyűjteménye – Német vargák artikulusai XV. 3. No. 24.; *Bedy* 1942. 93.; *Gecsényi* 2008b. 97–98.; *Nemesné* 2016. 655–656.
- 233 GyMJVL Gyűjtemények – Céhíratok levéltári gyűjteménye – Süveggyártó céh okmánya XV. 3. No. 7.; *Bedy* 1942. 27–28.
- 234 *Gecsényi* 2008b. 97–98.
- 235 *Gecsényi* 2008b. 110–111.
- 236 GyMJVL Gyűjtemények – Céhíratok levéltári gyűjteménye – Caehales cechae artium Mechanicarum XV. 3. No. 1.; *Bedy* 1941. 115.; *Gecsényi* 2008b. 99–100.; *Nemesné* 2016. 655–656.
- 237 *Gecsényi* 2008b 103.
- 238 *Gecsényi* 2008b 105.
- 239 GyMJVL Gyűjtemények – Céhíratok levéltári gyűjteménye – Caehales cechae artium Mechanicarum XV. 3. No. 1.; *Nemesné* 2016. 657–659.
- 240 *Gecsényi* 2008b 106–107.
- 241 *Vörös* 1962. 158.; *Hudi* 2001. 6–9.
- 242 *Vörös* 1962. 163.
- 243 *Vörös* 1962. 163.
- 244 *Vörös* 1962. 163–164.
- 245 *Vörös* 1962. 164.
- 246 *Vörös* 1962. 164–165.
- 247 *Vörös* 1962. 165–167.
- 248 *Balázs* 1980. 48–65.
- 249 *Balázs* 1980. 42.
- 250 *Szakál* 2011. 26.
- 251 *Szakál* 2011. 46.
- 252 *Idei* 1992. 253.; *Nagy* 2015a. 45–46.
- 253 *Nagy* 2015b.73–75.
- 254 *Nagy* 2015c. 459–463.
- 255 *Andorka* 1996.; *Andorka* 2005.
- 256 *Sáry* 2008a. 92.; *Sáry* 2008b. 103.
- 257 *Balázs* 1980. 70–83.; 168–169.; *Idei* 1992. 249 – 250.; *Dominkovits* 1994. 171.
- 258 Nagyszebenben 1843-ben és 1844-ben, Kolozsváron 1844-ben, Kassán és Eperjesen 1846-ban rendeztek a Magyar Királyságban iparműkiállítást. *Balázs* 1980. 70.
- 259 *Balázs* 1980. 70–71.
- 260 Összehasonlításként az első, Pesten megrendezett 1842. évi országos iparműkiállításon tizennégyezer látogató fordult meg. *Balázs* 1980. 70.
- 261 *Balázs* 1980. 83–84.; *Dominkovits* 1994. 167., 169.
- 262 *Vahot* 1845. 1261.

- 263 A takarékpénztár létezéséről Vahot Imre is beszámolt, igaz csak említés szintjén. *Vahot* 1845. 1261.
- 264 *Balázs* 1980. 84–85.; *Dominkovits* 1994. 168.
- 265 *Sáry* 1964. 238–239.
- 266 *Gecsényi* 2008f. 255–270.
- 267 *Balázs* 1980. 15.
- 268 *Vörös* 1965. 472.
- 269 *Balázs* 1980. 15.
- 270 *Sáry* 2001. 7.
- 271 *Sándor* 1959. 361.
- 272 *Sándor* 1959. 362.
- 273 *Idei* 1992. 253.
- 274 *Vahot* 1845. 1263.
- 275 *Gecsényi* 1976. 203.
- 276 *Gecsényi* 2008d. 157.
- 277 *Wienerisches Diarium vom 22. biß 24. Junii 1707*. Nummer 406.; *Markó* 1934. 327–328.
- 278 Ez az egyenruha sötétzöld rövid bundából és dolmányból, valamint arannyal szegélyezett piros nadrágból állt.
- 279 *Molnár* 1992. 99.
- 280 *Molnár* 1992. 100.
- 281 *Hermann* 1998. 7.
- 282 Magyar Törvénytár 1740–1835. 379.; *Molnár* 1992. 105.
- 283 *Molnár* 1992. 106.
- 284 *Molnár* 1992. 109.; *Hermann* 1998. 7.
- 285 *Bárdos* 1980. 249.; *Molnár* 1992. 112.
- 286 GyMJVL Győr Szabad Királyi város tanácsának iratai – A város magánokiratai IV. A. 1056. dd. 15. doboz 762. irat
- 287 GyMJVL Győr Szabad Királyi város tanácsának iratai – Tanácsülési jegyzőkönyvek IV. A. 1056. a. 108. kötet. 2264.; *Molnár* 1992. 113.
- 288 *Hohenegger* 1820. 61.; *Molnár* 1992. 113.
- 289 GyMJVL Győr Szabad Királyi város tanácsának iratai – A város magánokiratai IV. A. 1056. dd. 15. doboz 762. irat
- 290 GyMJVL Győr Szabad Királyi város tanácsának iratai – A város magánokiratai IV. A. 1056. dd. 15. doboz 762. irat; *Hermann* 1998. 7–8.
- 291 *Balázs* 1980. 105.
- 292 *Vahot* 1845. 1262–1263.
- 293 *Hermann* 1998. 7–8.
- 294 *Petz* 1930. 372.; *Ecker* 1973. 22.
- 295 *Szávay* 1896. 315.; *Molnár* 1988. 732–741.; *Hermann* 1998. 8.
- 296 *Hermann* 1998. 8–9.
- 297 GyMJVL Győr Szabad Királyi Város Tanácsának iratai – Tanácsülési jegyzőkönyvek. IV. B. 1102. a. 1848/1. kötet. 2370.; *Szávay* 1896. 309., 348–349.; *Balázs* 1964. 155.; *Hermann* 1998. 9.; *Zsupos* 2014. 51.
- 298 *Szávay* 1896. 305., 311.; *Balázs* 1964. 155.; *Urbán* 1973. 18–19.; *Hermann* 1998. 9.

- 299 *Szávay* 1896. 314.; *Balázs* 1964. 157.; *Urbán* 1973. 33–34.; *Hermann* 1998. 10.
- 300 *Szávay* 1896. 321–323.; *Balázs* 1964. 158–162.; *Balázs* 1980. 218–219.; *Hermann* 1998. 9–10.
- 301 *Balázs* 1964. 172.; *Hermann* 1998. 10.
- 302 *Szávay* 1896. 351.; *Hermann* 1998. 11.
- 303 *Szávay* 1896. 364.; *Balázs* 1964. 172.; *Balázs* 1980. 261.; *Hermann* 1998. 11–12.
- 304 *Szávay* 1896. 352–359.; *Balázs* 1980. 258–260.; *Hermann* 1998. 12–13., 94–95.; 101–102.; 106–108.; 129–130.; 131.; 137–138.; 164–165.; 172.
- 305 *Urbán* 1973. 112.; *Balázs* 1980. 263.; *Hermann* 1998. 13.
- 306 *Balázs* 1964. 173., 176.; *Urbán* 1973. 110.; *Balázs* 1980. 263.; *Hermann* 1998. 13.
- 307 *Szávay* 1896. 363., 378.; *Urbán* 1973. 209.; *Hermann* 1998. 14.
- 308 *Szávay* 1896. 392–393.; 425–429.; *Balázs* 1964. 173–180.; *Urbán* 1973. 166.; *Balázs* 1980. 264–276.; *Hermann* 1998. 14–16.
- 309 *Szávay* 1896. 376–378.; *Urbán* 1973. 174–187.; *Hermann* 1998. 16–20.
- 310 *Szávay* 1896. 365–366., 424–425.; *Urbán* 1973. 242–254., 287.; *Hermann* 1998. 22–22.
- 311 *Balázs* 1980. 274.; *Hermann* 1998. 27–29.
- 312 *Hermann* 1998. 23–25.
- 313 *Szávay* 1896. 406–407.; *Hermann* 1998. 23–25.
- 314 *Bősze* 1994. 147–158.; *Bana* 2011. 57–65.
- 315 *Bedy* 1930. 162–173.; *Horváth* 1994. 159.; *Horváth* 2000. 86–87.
- 316 *Horváth* 1994. 159–162.; *Horváth* 2000. 86–96.
- 317 *Idei* 1992. 254–255.; *Horváth* 2000. 96–97.
- 318 *Vahot* 1845. 1262.
- 319 *Sáry* 2008a. 92.
- 320 *Balázs* 1980. 152.
- 321 *Balázs* 1980. 152.; *Idei* 1992. 251.; *Dominkovits* 1994. 165.
- 322 *Kerekes* 1930. 104.; *Balázs* 1980. 152.
- 323 *Kerekes* 1930. 104.; *Balázs* 1980. 152.; *Idei* 1992. 251.; *Dominkovits* 1994. 165–166.
- 324 *Sáry* 2008a. 91.
- 325 *Idei* 1992. 251–252.; *Sáry* 2008a. 92.
- 326 *Balázs* 1980. 154.
- 327 *Sáry* 2008a. 92.
- 328 A 19. század elején Erdély nem képezte a Magyar Királyság részét, hiszen az 1691. december 4-én szentesített Diploma Leopoldium értelmében külön kormányzó (gubernátor) igazgatta, és rendjei évenként saját országgyűlést tartottak. Ez az állapot 1848-ig állt fenn.
- 329 Helyesen február 10.
- 330 *Kerekes* 1930. 105.
- 331 *Kerekes* 1930. 105–106.
- 332 *Idei* 1992. 252.; *Dominkovits* 1994. 166.; *Veszprémi* 1994. 5.
- 333 *Pernes* 1981. 180–184.; *Veszprémi* 1994. 5.
- 334 *Balázs* 1980. 152–153.
- 335 *Veszprémi* 1994. 5.
- 336 *Veszprémi* 1994. 6.; *Sáry* 2008a. 92.
- 337 *Veszprémi* 1994. 18–20.

- 338 *Veszprémi* 1994. 22–24.
- 339 *Idei* 1992. 255–256.; *Veszprémi* 1994. 31.
- 340 *Antaliné* 2009. 251.
- 341 *Sáry* 2008a. 93–94.
- 342 *Németh* 2009. 237–239.
- 343 *Németh* 2009. 239.
- 344 *Antaliné* 2009. 251–272.
- 345 A győri színjátszásról részletesen egy másik fejezetben foglalkozunk.
- 346 *Idei* 1992. 250.; *Márfi* 2007. 33.; *Antaliné* 2019.
- 347 *Idei* 1992. 250.
- 348 *Almási* 1999.
- 349 *Idei* 1992. 256.
- 350 *Idei* 1992. 256.
- 351 *Idei* 1992. 256.
- 352 GyMJVL Győr Városi Egyesületek Alapszabályainak levéltári gyűjteménye. IV. B. 140. 1 d. No. 2.
- 353 GyMJVL Győr Városi Egyesületek Alapszabályainak levéltári gyűjteménye. IV. B. 140. 1 d. No. 19.; *Forgács* 2004. 19–24.
- 354 *Bana* 2015. 111–114.
- 355 *Forgács* 2004. 7–14.; *Bedő* 2015b.
- 356 *Forgács* 2004. 59–62., 83–85.
- 357 Forgács János: A Győri sportélet kezdetei, 2004, p. 91.
- 358 *Forgács* 2004. 89–95.; *Galambos* 2016b.
- 359 *Takács* 2012.
- 360 *Balázs* 1980. 150 – 152.; *Idei* 1992. 250–251.
- 361 *Petz* 1930 37., 40.
- 362 *Petz* 1930. 58.
- 363 *Lengyel* 1962 12.
- 364 *Karvasy–Kautz* 1874. 248.
- 365 *Idei* 1992. 255.
- 366 *Petz* 1930. 222-223.
- 367 *Schmuck* 1940. 149–164.; *Grábicsné* 1992. 1–3.
- 368 A káptalani iskola mellett azonban már a 13. században megjelenhetett egy, a szerzetesek által fenntartott iskola is. A domonkos rend egyik legkorábbi magyarországi kolostora a korszakban viszonylag magas lélekszámúnak tekinthető városban telepedett meg. Ez pedig egyes kutatók szerint bizonyíték lehet arra, hogy a 13. században kolostori oktatás is folyt Győrött. *Markó* 1996. 8.
- 369 *Bedy* 1942. 181.
- 370 *Markó* 1996. 8–9.
- 371 Bedy Vince szerint a városban az első kísérlet a reformáció elterjesztésére 1543-ban történt. Ekkor a pápai iskola tanítója a szentek tisztelete, az egyházi méltóságok és tekintélyük ellen szónokolt. A káptalan, mint földesúr együttműködve a győri püspökkel megakadályozta további prédikációikat. *Bedy* 1934. 52.
- 372 *Bedy* 1934. 52–53.; *Markó* 1996. 9–10.

- 373 *Markó* 1996. 10.; *Barkó* 2017. 365–368.
374 *Markó* 1996. 10–12.
375 *Markó* 1996. 12.
376 *Markó* 1996. 12.
377 *Markó* 1996. 13.
378 *Balázs* 1980. 161.; *Markó* 1996. 13., 15.
379 *Balázs* 1980. 158–160.; *Markó* 1996. 15.
380 *Markó* 1996. 15.
381 *Balázs* 1980. 161–162.; *Markó* 1996. 13.
382 *Balázs* 1980. 162.; *Markó* 1996. 13–14.
383 *Markó* 1996. 15.
384 *Markó* 1996. 15.
385 *Markó* 1996. 16.
386 *Balázs* 1980. 162.; *Markó* 1996. 17.
387 Győr, az iskolaváros 1996. 110.
388 *Markó* 1996. 19.
389 *Markó* 1996. 25.
390 *Markó* 1996. 18.
391 *Markó* 1996. 25.
392 Győr, az iskolaváros 1996. 166–168.
393 *Markó* 1996. 20.
394 Győr, az iskolaváros 1996. 132.
395 *Markó* 1996. 19.
396 *Markó* 1996. 25.
397 *Markó* 1996. 21.
398 *Markó* 1996. 21., 24.
399 Győr, az iskolaváros 1996. 142–144.
400 *Markó* 1996. 20.
401 *Markó* 1996. 24.
402 *Markó* 1996. 32.
403 *Markó* 1996. 21.
404 *Grábics* 1985. 41–42.
405 *Grábics* 1985. 41–51.
406 *Székelly* 2009. 9–15.
407 *Balázs* 1980. 153.
408 *Horváth* 1998. 11–17.
409 *Horváth* 1998. 17–18.
410 *Grábics* 1985.; *Antaliné* 2020.
411 *Antaliné* 2020.
412 *Markó* 1996. 40.
413 *Szakál* 1989. 16–24.
414 *Szakál* 1989. 24–25.
415 *Szakál* 2002. 277 – 281.; *Borbély* 2015. 70.

- 416 *Borbély* 2015. 71–76.
- 417 *Grábicsné* 1992. 2.
- 418 *Balázs* 1980. 154.; *Lakatos* 1998. 257–259.
- 419 *Zöld* 1981. 20.; *Lakatos* 1998. 258.
- 420 *Balázs* 1980. 155.; *Lakatos* 1998. 259–263.
- 421 *Balázs* 1980 157–158.; *Lakatos* 1998. 263–274.
- 422 *Horváth* 2000a. 254–256.; *Horváth* 2010. 156–157.
- 423 *Zöld* 1981. 25–26.; *Horváth* 2000. 205–206.
- 424 *R. Várkonyi* 1990. 386–387. A soproni egészségügyben dolgozókra lásd: *D. Szakács* 2008. passim. A győri 18. századi sebészekre vonatkozóan lásd: *Petz* 1929. 58–74.; *Horváth* 1993. 184–193.; *Horváth* 2015. 87–116.
- 425 *R. Várkonyi* 1990. 399–405.
- 426 *Szávay* 1896. 206.
- 427 *Szávay* 1896. 206.
- 428 *Szávay* 1896. 206–207.
- 429 *Szávay* 1896. 207.
- 430 *Szávay* 1896. 207.
- 431 *Szávay* 1896. 207–208.
- 432 *Szávay* 1896. 208.
- 433 *Szávay* 1896. 208–209.
- 434 *Horváth* 2015. 87–116.
- 435 Egységes, az orvosokhoz hasonló doktori címet csak 1872-től kezdve adtak ki számukra. *Ősze* 2020. Érdekes megjegyezni, hogy az Egyesült Államokban még mindig érzékelhetően elválnak a sebészet az orvoslás többi részétől.
- 436 A sebészcehek tagjainak 1761-től kötelező volt anatómiavizsgát tenni. *Ősze* 2020.
- 437 *Ősze* 2020.
- 438 *Horváth* 1993. 184–187.
- 439 *Horváth* 1993. 190–191.
- 440 A szerző összesen 849 kérdést tesz fel, majd válaszolja meg ezeket. *Horváth* 1993. 187–190.
- 441 *Horváth* 1993. 190.
- 442 *Petz* 1929.
- 443 Dr. Csillag József főorvos ezredesi rendfokozatban szerelt le. Helytállásáért számos kitüntetésben részesült. Megkapta a Ferenc József-rend Lovagkeresztjét, a Koronás Arany Érdemkeresztet, a Károly Csapatkeresztet és a Signum Laudist is. Ez utóbbi kitüntetést két alkalommal adományozták a számára.
- 444 Ezen az osztályon különböző testi fogyatékokat, örökölt vagy szerzett gerincferdüléseket, ízületi merevedéseket gyógyítottak a beszerzett eszközökkel, illetve elhízások megszüntetésével, „soványítással” is foglalkoztak.
- 445 *Vargáné* 2017.
- 446 *Józsa* 1987. 37.
- 447 Lásd: *Bagi* 2011. passim. Tudjuk például, hogy 1597-ben a keresztény mezei had mellett egy táborigyógyszerészt alkalmaztak. ÖStA KA AFA 1596/12/ad6e; ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f; ÖStA KA AFA 1597/8/2

- 448 *Józsa* 1987. 38.
- 449 *Józsa* 1987. 38.
- 450 Az 1617. évi telekösszeírásban találkozunk Paul Lackner patikárius nevével, aki a Szent Jeromos közben lakott. Beuttl és Bretnan esetében csak azt tudjuk, hogy a Káptalandombon állt a háza. GyEL A győri káptalan hiteleshelyi levéltára, Felvallási jegyzőkönyvek 7. k. fol.: 117r-v; GyEL A győri káptalan hiteleshelyi levéltára, Felvallási jegyzőkönyvek 7. k. fol.: 124v; GyEL A győri káptalan hiteleshelyi levéltára, Felvallási jegyzőkönyvek 7. k. fol.: 416r; *Szávay* 1896. 265.; *Józsa* 1987. 38.
- 451 *Bagi* 2011. passim
- 452 *Valló* 1930b. 149.; *Ladocsi* 1978. 2–3.; *Józsa* 1987. 70.; *Antaliné* 2016.
- 453 Ő volt az édesapja a híres győri festőnek, Liezen-Mayer Sándornak.
- 454 GyMJVL Győr Város Közgyűlési Jegyzőkönyve IV. A. 1056. a. 73. kötet.; *Almási* 2007. 379–380.; *Ladocsi* 1978. 3.; *Józsa* 1987. 71.; *Antaliné* 2016.
- 455 Eiszdorfer Gusztáv 1867 januárjában, Simon Ferenc 1867 októberében, Petri Ottó 1886-ban, Stadler Mór 1889-ben, Jankó Dezső 1903-ban, Cziner Zoltán 1905-ben, Markovits Albert 1911-ben, Rábl Jenő 1914-ben, Hollósi (Rábl) Róbert 1949-ben szerezte meg a tulajdonjogot. *Ladocsi* 1978. 3–5.; *Józsa* 1987. 72–77.
- 456 *Józsa* 1987. 73.
- 457 Magyar és német had.
- 458 *Józsa* 1987. 39.
- 459 *Valló* 1930b. 149.; *Józsa* 1987. 49.; *Antaliné* 2016.
- 460 *Győri Közlöny* 1861. 216.; *Antaliné* 2016.
- 461 *Józsa* 1987. 49.; *Antaliné* 2016.
- 462 *Józsa* 1987. 50–54.
- 463 *Bedy* 1939. 41.; *Bedő* 2015a.
- 464 *Villányi* 1882. 29.; *Bedő* 2015a.
- 465 *Bedő* 2015a.
- 466 *Bedy* 1941. 118.
- 467 *Balázs* 1980. 174.
- 468 *Villányi* 1882. 29.; *Bedő* 2015a.
- 469 *Bedő* 2015a.
- 470 *Bedő* 2015c.
- 471 *Balázs* 1980. 174–175.
- 472 *Bedy* 1939. 69.
- 473 *Bedy* 1939. 66.
- 474 *Bedy* 1939. 67.
- 475 *Petz* 1929. 10–11.; *Bedy* 1939. 67.
- 476 *Bedy* 1939. 67.; *Galambos* 2016b.
- 477 *Bedy* 1939. 68–69.; *Galambos* 2016b.
- 478 *Petz* 1929. 11.; *Bedy* 1939. 67.; *Borbíró–Valló* 1956. 116., 193.; *Galambos* 2016b.
- 479 *Petz* 1929. 11.; *Bedy* 1939. 68.
- 480 *Petz* 1929. 373.
- 481 *Petz* 1929. 11.; *Bedy* 1939. 69–70.
- 482 A templomot nem csupán az ispita lakói, hanem a környékbeli katolikusok is látogatták. *Bedy* 1939. 70. A diplomra lásd még: *Borbíró–Valló* 1956. 200., 204.

- 483 Báró Malzan Károly segédpüspök, kanonok 4810 forintot adományozott az intézménynek. *Bedy* 1939. 70.
- 484 *Petz* 1929. 373.
- 485 *Bedy* 1939. 70–72.
- 486 *Sáry* 1995. 28.
- 487 *Szávay* 1896. 185.
- 488 *Sáry* 1995. 1., 22–26.
- 489 Minden gazdának kötelessége volt a háza előtt kádban vizet tartani két bőrkannával. Emellett meg kellett magasítani a kéményeket, és tilos volt náddal vagy szalmával fedni a tetőzetet. *Szávay* 1896. 180–181.; *Sáry* 1995. 2.
- 490 *Sáry* 1995. 2., 28–31.
- 491 *Sáry* 1995. 3.; *Hullám* 2001.
- 492 A 127 tag közül 33 fő mászónak, 37 fő mentőnek és 57 fő szivattyúsnek jelentkezett.
- 493 Zsidó származása miatt deportálták és koncentrációs táborban halt meg. *Sáry* 1995. 8.; *Némáné* 2015a.
- 494 *Sáry* 1995. 3–8.; *Hullám* 2001.
- 495 *Petz* 1929. 15–57., 80 – 91.
- 496 *Petz* 1929. 202–285., 292–296. *Nagy* 2004. 27–35.
- 497 *Némáné* 2015a.
- 498 *T. J.* 1988.
- 499 *Ortelius* 1602. 145v
- 500 *Bárdos* 1980. 27.; *Barkó* 2017. 365–368.; *Perger* é. n.
- 501 MNL OL P 1314 Batthyány cs. lt. Missiles nr. 28762.
- 502 *Perger* é. n.
- 503 *Perger* é. n.
- 504 *Perger* é. n.
- 505 *Pázmándi* 1987.
- 506 *Pázmándi* 1987. 73.
- 507 *Márfi* 2007. 27–30.; 57–70.
- 508 *Márfi* 2007. 38–49.
- 509 *Istvánffy* 2009. 293.
- 510 *Ortelius* 1602. 146r; *Uzsoki* 1961. 66.
- 511 *Uzsoki* 1961. 66–71.
- 512 *Uzsoki* 1961. 71.
- 513 *Orbán* 2001. 69.
- 514 *Perger* é. n.
- 515 *Uzsoki* 1961. 74.
- 516 *Ortelius* 1602. 146r
- 517 *Perger* é. n.
- 518 *Perger* é. n.
- 519 A körmenet érintette a piacot, a Magyar Ispitát, a konviklust, majd a karmeliták érintésével érkezett vissza a székesegyházba. *Hetény* 2000. 57.; *Perger* é. n.
- 520 *Hetény* 2000. 58.
- 521 *Dancsecz* 2016. 545–547.

- 522 *Perger* é. n.
- 523 *Perger* 2005. 228.
- 524 *Perger* 2005. 228.
- 525 *Perger* é. n.
- 526 *Bedy* 1942. 190–193.
- 527 *Torma* 2018. 90–94.
- 528 *Dunántúli Hírlap* 11. évfolyam 4. szám (1903. január 8.); *Torma* 2018. 94.
- 529 *Torma* 2018. 94.
- 530 *Torma* 2018. 95.
- 531 *Torma* 2018. 95–96.
- 532 *Torma* 2018. 96.
- 533 *Bana* 2017. 29–31.
- 534 *Dunántúli Hírlap* 17. évfolyam 119. szám (1909. október 12.); *Torma* 2018. 96.
- 535 *Torma* 2018. 97.
- 536 „Holnap nyílik meg az új Royal étterem! Plettler Károly, a győriek közkedvelt Plettler bácsija, mint az már köztudomású dolog, elhagyta a régi Kisfaludy kávéházat s február 1-től átvette a Royal éttermet. A nagy hurcolkodás, rakodás meg is történt s az új gazda holnap, szombaton este nyitja meg üzletét, még pedig katonazenével. A Plettler-vendéglőt nem kell sem a győrieknek, sem a vidékieknek ajánlanunk, jó borai, mindig friss söre és kitűnő konyhája elég csalogató az éhes–szomjas, vagy kedélyes jó ihletet kereső embereknek. Biztosra vesszük, hogy eddigi vendégei ezután is számosan keresik fel a Royal-étterem Plettler bácsiját, aki minden bizonnyal fellendíti és virágzásba hozza a Royal-éttermet. A gazda szeretettel várja a publikumot a holnapi megnyitásra.” *Dunántúli Hírlap* 37. évfolyam 33. szám (1929. február 9.); *Torma* 2018. 97.
- 537 *Torma* 2018. 97–98.
- 538 *Balázs* 1980. 68.; *Szakál* 2001. 47.
- 539 *Vahot* 1845. 1262.
- 540 A legrégebbi kávéház a belvárosban az úgynevezett „Sárga kávéház” volt, amelyről Sinkay Pál is megemlékezett visszaemlékezésében. A memoáriró 1819-ben 1820-ban joghallgatóként tanult Győrben. *Torma* 2018. 169.
- 541 *Győri Hírlap* 41. évfolyam 263. szám (1897. november 18.); *Torma* 2018. 152–153.
- 542 *Torma* 2018. 153.
- 543 *Dunántúli Hírlap* 6. évfolyam 86. szám (1898. október 23.); *Torma* 2018. 153.
- 544 *Torma* 2018. 153.
- 545 *Torma* 2018. 154.
- 546 *Szakál* 2001. 49.
- 547 *Torma* 2018. 155.
- 548 *Szakál* 2001. 49.
- 549 *Antalíné* 2015b.; *Torma* 2018. 145–149.
- 550 *Némáné* 2015b.; *Torma* 2018. 167–169.
- 551 *Szakál* 2001. 50–51.; *Torma* 2018. 214–216.
- 552 *Balázs* 1980. 175.
- 553 *Antalíné* 2019.
- 554 *Győri Közlöny* 11. évfolyam 46. szám (1867. június 9.); *Antalíné* 2015a.; *Torma* 2018. 198–199.

- 555 Győri Közlöny 11. évfolyam 46. szám (1867. június 9.); *Antaliné* 2015a.; *Torma* 2018. 198–199.
- 556 *Antaliné* 2015a.
- 557 A Sétatéri Söröde pavilonszerű épülete is megújult és egészen 1934-ig Sétatéri Park Vendéglő néven üzemelt. *Torma* 2018. 200–203.
- 558 *Antaliné* 2015a.; *Torma* 2018. 173–174.
- 559 A Jaroschauti Sörfőzdének természetesen raktára is volt Győrben, amely a vásártéren állt. Ennek bérleti jogát erősítette meg Braun Ignác és József részére a város közgyűlése 1895-ben. GyMJVL Győr Szabad Királyi Város Közgyűlési jegyzőkönyvei. IV. B. 1401a 24. kötet. 87. bejegyzés
- 560 *Torma* 2018. 203–204.
- 561 *Torma* 2018. 222–252.
- 562 GyMJVL A város magánokiratai 1743–1848. V. 1056. dd. 21. doboz. 2306. irat
- 563 A paráznságok közé tartozik a prostitúció is. Horváth Pál főbíró 1694-ben két „fehérszemélyt” is elítélt ezen vétségben. Török Mártoné ellen a következő végzés született: „Mivelhog nyilván kitetszik és megbizonyosodott, hogy az Isten eránt való parancsolatnak ellene ne paráználkodjék, az paráznságba találtatott, mint efféle parázna lator gonosz életben élt és tapasztaltatott: elevenen vettessék a vízbe.” Esetében csak feltételezhetjük, hogy nem prostitúció miatt, hanem házasságtörés végett ítélték el. A másik esetben viszont egyértelműen ez utóbbiról volt szó, amelyet ráadásul a bűnös kapcsolatból származó újszülött megfojtása tovább tetézt. Az ítélet szerint vétkeiért a hóhér fejét vette. *Szávay* 1896. 209–210.
- 564 A negyvenhárom kéjnőből tizenhét Győrből, hat a megyéből, tizennyolc a Magyar Királyság más vidékéről, míg kettő külföldről származott. GyMJVL Győr város kapitányi hivatalának iratai 103/1859.; *Bana* 1999. 15.
- 565 A Bátya utca egyik épületében fordult elő, hogy három kéjnő dolgozott.
- 566 GyMJVL Győr város kapitányi hivatalának iratai 103/1859.; *Bana* 1999. 15. Bármily meglepő a kéjhölgyek tartása és a kávé mérés összetartozott. Ebbe és a bordélyház fenntartásának okaiba enged betekintést Kohn Fülöp 1881. szeptember 26-án kelt beadványa a városhoz, amely szerint „jelenlegi mostoha viszonyok folytán a létfenntartást saját és családtagomra nézve egyéb kereset forrás hiányában biztosítani képtelen vagyok, mert annak kegyes tekintetbe vételével, hogy kiszolgált 48-49-beli honvéd vagyok, Győr város szülötte és jelenleg habár abszolúte szegény is, de a városnak mindenkorráig is becsületben lévő egyéne vagyok, végtére annak kegyes figyelembevételével, hogy 70 éves koromnál fogva testem törődöttsége miatt munkára abszolúte képtelen vagyok, anyagi körülményeim pedig oly zilált helyzetben vannak, hogy az összes erőim rendbeszedése mellett sem vagyok képes magamnak a mindennapi édes kenyeret megszerezni. Ennélfogva a legnagyobb alázattal oda esedezve [...] egy a kibérlendő lakrészekben, melyek mindegyike az udvarban, valamint az utcáktól is teljesen elzárva vannak, a bordély üzlet folytatását 2 rendbeli kéjhölgyek tartásával engedélyt kegyesen megadni és ennek kapcsában a kávé mérési jogot kezemhez kiadatni méltóztassék.” *Bana* 1999. 16–17.
- 567 GyMJVL A város magánokiratai 1743–1848. IV. 1056. dd. 22. doboz No. 2523. Köszönöm Vajk Borbála Krisztina kolléganőmnek, hogy az iratot a rendelkezésemre bocsátotta.
- 568 GyMJVL Győr Szabad Királyi város tanácsának iratai – A város magánokiratai IV. A. 1056. dd. 22. doboz 2554. irat
- 569 Poeltenberg Ernő 1849. június 2-án kapta meg vezérőrnagyi kinevezését.
- 570 A honvéd had előőrsei 1849. május 1-én érték el a várost, azaz a négy hét alatt történt eseményekről számolt be a levél.

- 571 *Bana* 2017. 109.
- 572 *Bana* 2017. 109.
- 573 *Bana* 2017. 109–110.
- 574 *Bana* 1999. 17–18.
- 575 A Fürdő és a Kádár közzől van szó.
- 576 Bérloket.
- 577 GyMJVL Győr város tanácsi iratai IX. 149/1908.; *Bana* 1999. 19.
- 578 GyMJVL Győr város tanácsi iratai I. 5907/1908.; *Bana* 1999. 19–20.
- 579 „Magam is a Kádár köz mellett lakván szomorúan tapasztaltam a folyton meg-megújuló zavargásokat.” GyMJVL Győr város tanácsi iratai IX. 149/1908.; *Bana* 1999. 21.
- 580 GyMJVL Győr város tanácsi iratai IX. 149/1908.; *Bana* 1999. 21.
- 581 GyMJVL A város magánokiratai 1743–1848. V. 1056. dd. 21. doboz. 2446. irat
- 582 GyMJVL Győr város tanácsi iratai II. 317/1869.; *Bana* 1999. 15–16.; *Bana* 2017. 110–111.
- 583 A magánkéjnyök vendégeiket magánszálláson fogadták.
- 584 *Bana* 1999. 16., 18. A város által 1889. július 12-én kiadott 53 paragrafusból álló szabályrendeletére lásd: *Bana* 1999. 27–28.
- 585 *Bana* 1999. 31–32.; *Bana* 2017. 115–116.
- 586 GyMJVL Győr város tanácsi iratai II. 317/1869.; *Bana* 1999. 16.
- 587 *Bana* 1999. 16–17.
- 588 GyMJVL Győr város tanácsi iratai IX. 149/1908.; *Bana* 1999. 19.
- 589 *Bana* 1999. 18–19.
- 590 *Bana* 1999. 20–22.; *Bana* 2017. 114–115.
- 591 *Bana* 1999. 23.
- 592 *Márfi* 2007. 30. Meg kell azonban jegyezni, hogy már a 17. század elejétől tudunk színi előadásokról a városban. A 16. századtól fokozatosan elterjedt az egyházi iskolai színjátékok írása és előadása. E darabokat, a tanulók valláserkölcsei nevelésén túl, egyrészt oktatási feladatra, azaz a diákok latintudásának csiszolására, fejlesztésére szánták. Másrészt a liturgiákat is látványosabbá lehetett tenni általuk. A Dallos Miklós győri püspök (1623–1630) által 1627-ben Győrbe hívott jezsuita kollégium diákjai már két esztendővel később, 1629-ben előadtak egy Szent Pálról szóló darabot színpadtermükben. Ezt követően pedig két-három évente került sor bemutatásra, leginkább misztériumjátékok előadására. Ennek köszönhetően 1773-ig összesen kétszázharminc alkalommal több, mint háromszáz színdarabot vittek színpadra. *Márfi* 2007. 27–30.; 57–70.
- 593 *Márfi* 2007. 30–31.
- 594 Schikaneder rendelte meg társulata számára barátjától, Wolfgang Amadeus Mozarttól a Varázsfuvola zenéjét, amihez a szövegkönyvet, a Szabadkőműves jelképeket és gondolatíságot felhasználva ő maga írta meg.
- 595 *Márfi* 2007. 31–32.
- 596 *Márfi* 2007. 32–33.
- 597 *Márfi* 2007. 34.
- 598 *Márfi* 2007. 38.
- 599 *Márfi* 2007. 33.
- 600 *Márfi* 2007. 38–41.
- 601 *Márfi* 2007. 33.

- 602 A Dunántúli Játzóársaság igazgatója 1831-ben Kisfaludy Sándor lett. *Márfi* 2007. 45.
- 603 *Kocsis* 2019.
- 604 GyMJVL Győr Szabad Királyi város tanácsának iratai – A város magánokiratai IV. A. 1056. dd. 22. doboz 2634. irat
- 605 *Balázs* 1961. 115.; *Hermann* 1998. 7., 51–52.
- 606 A győri színházat maga Vahot Imre is méltatta 1845. évi úti leírásában. *Vahot* 1845. 1263.; *Balázs* 1980. 145–150.
- 607 *Márfi* 2007. 47.
- 608 *Márfi* 2007. 47 – 49.; *Márfi* é. n.
- 609 *Márfi* 1996. 206–207.; *Márfi* 2007. 49.; *Márfi* é. n.
- 610 *Márfi* é. n.
- 611 *Sáry* 2008b. 102.
- 612 *Koltai* 1890. 83.
- 613 *Márfi* é. n.
- 614 Magyar Színművészeti Lexikon
- 615 *Márfi* é. n.
- 616 *Koltai* 1890. 66.
- 617 *Lám* 1936. 259.
- 618 *Márfi* é. n.
- 619 *Márfi* é. n.
- 620 *Márfi* é. n.
- 621 *Dunántúli Hírlap* 28. évfolyam 239. szám (1920. október 20.); *Márfi* é. n.
- 622 *Márfi* é. n.
- 623 *Dunántúli Hírlap* 11. évfolyam 124. szám (1903. október 22.); *Dunántúli Hírlap* 22. évfolyam 13. szám (1914. január 29.); *Márfi* é. n.
- 624 *Márfi* é. n.
- 625 Ehhez a körzethez Győr, Kecskemét, Székesfehérvár, Sopron és Miskolc tartozott. *Dunántúli Hírlap* 47. évfolyam 176. szám (1939. augusztus 6.)
- 626 *Márfi* é. n.
- 627 *Márfi* é. n.
- 628 *Bana–Márfi* 2003. 11–12.
- 629 GyMJVL A város magánokiratai 1743–1848. IV. 1056. dd. 22. doboz 2536.
- 630 Ez a látványosság még ekkor igen drágának számított. Párizsban 1 frank belépődíjat kértek az első nyilvános előadás alkalmával. Az olcsó mozik, az úgynevezett *Nickelodeonok* az Egyesült Államokban 1905-ben jelentek meg. Név egy szóösszetételből származott. A nikkel az öt centes érme anyagára utalt, ennyibe került ugyanis egy belépőjegy, míg a görög *odeon* szó színháztermet jelent.
- 631 *Szakál* 2001. 51–53.
- 632 *Hárs* 1989. 116–117.
- 633 *Hárs* 1989. 117.
- 634 *Hárs* 1989. 117–118.
- 635 A Karmelita templommal szemben, a Bécsi kapu tér északi oldalán a kazamaták és a Rába-hídfő közötti területen állt kávéház 1905 decemberében kapott filmvetítési jogot.
- 636 *Cserhalmi* 2003. 13.; gyoribalett.hu/tortenet/

- 637 Richter Antal életéről lásd: *Vavrincez* 2003.
- 638 *Ecker* 1973. 18.; *Antaliné* é. n.
- 639 *Petz* 1930. 278-286.; *Vörös* 1972. 375-377.
- 640 Ezt megelőzően pedig színházi bemutatót és hangversenyt is rendeztek ugyanitt ugyanazon célból. *Vajk* é. n.
- 641 *Kerekes* 1930. 105.
- 642 *Veszprémi* 1994. 27 – 31.
- 643 *Balázs* 1980. 175–176.; *Sárosi* 2004, 81.

Felhasznált irodalom

- A győr-szigeti tűzoltó egyesület é. n. A győr-szigeti tűzoltó egyesület kimutatása alakulásától, 1886 végéig. Győr, év nélkül.
- „A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában.” TOP – 6.9.2-16. Megalapozó dokumentum. 2. melléklet. Előzetes célcsoport elemzés. (Kézirat)
- Almási* 1999 *Almási Tibor*: A Győri Képző- és Iparművészeti Társulat 1919-1944. Győr, 1999.
- Almási* 2007 *Almási Tibor*: Liezen-Mayer Sándor és Győr. *Arrabona* 45 (2007) 1. sz. 379–396.
- Andorka* 1996 *Andorka Zsolt*: A Magyar és a Győr-Moson-Sopron Megyei Kereskedelmi és Iparkamara története. Győr, 1996.
- Andorka* 1996 *Andorka Zsolt*: A kamara krónikája 1890–2005. Győr, 2005.
- Antaliné* 2009 *Antaliné Hujter Szilvia*: A győri Kisfaludy Irodalmi Kör történetének utolsó évtizede (1941–1950). In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Évkönyve 2008. Szerk.: dr. Horváth József. Győr, 2009. 251–272.
- Antaliné* 2015a *Antaliné Hujter Szilvia*: A Radó-szigeti Kioszk. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/1814/61>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Antaliné* 2015b *Antaliné Hujter Szilvia*: A Hungária kávéház tulajdonosa, a népdalgyűjtő Limbeck Ferenc – Limbay Elemér. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/2523/61>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Antaliné* 2016 *Antaliné Hujter Szilvia*: Gyógyszertár az Angyalhoz: A Mányoki-ház története. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/7001/61>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Antaliné* 2018 *Antaliné Hujter Szilvia*: A „Győr városát végveszéllyel fenyegető földrengés” és más régi földmozgások. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/11469/61>. Letöltés ideje: 2021. 03. 28.
- Antaliné* 2019 *Antaliné Hujter Szilvia*: A győri Rába-sziget a 19. században – A „közgyönyörködtető sétátér. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/12341/66/A-gy%C5%91ri-R%C3%A1ba-sziget-a-19.-sz%C3%A1zadban-A-k%C3%B6zgy%C3%B6ny%C3%B6rk%C3%B6dtet%C5%91-s%C3%A9t%C3%A9r>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Antaliné* 2020 *Antaliné Hujter Szilvia*: A Városi Kultúrház – A „hajléktalan kultúrintézmények” reménysege az 1930-as években. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/13615/61>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Antaliné* é. n. *Antaliné Hujter Szilvia*: Győr zenei élete 1849-1945. In: Győr monográfia. 4. kötet. Kézirat. Év nélkül.

- Ács* 2012 *Ács Tibor*: Az ifjú Széchenyi főhadnagy a nemesi insurrectio vezérkarában és a győri csatában (1809. április–november). In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 9–40.
- Áldozó* 2016 *Áldozó István*: Árvizek Győr vármegyében a 19. század második felében. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bed Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám. Győr, 2016. 631–649.
- Bagi* 2011 *Bagi Zoltán Péter*: A császári–királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011.
- Bak* 1978 *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város bírójának választása 1743–1778 között. In: Tanulmányok Győr és vidéke történetéből. Szerk.: Gecsényi Lajos. Győr, 1978. 23–36.
- Bak* 1980 *Bak Borbála*: Győr szabad királyi város igazgatása 1743–1778. (Tisztségviselők, alkalmazottak). Budapest, 1980.
- Balázs* 1961 *Balázs Péter*: „A magyar Marseille” (Társadalmi harcok Győrött és Győr megyében 1848-ban). *Arrabona* 3 (1961) 111–124.
- Balázs* 1964 *Balázs Péter*: Egy győri német polgár 1848–49-ben. *Arrabona* 6 (1964) 149–183.
- Balázs* 1980 *Balázs Péter*: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Budapest, 1980.
- Bana* 1997 *Bana József*: Győr polgármesterei. In: Győr története a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Bana József, Morvai Gyula. Városi Levéltári Füzetek I. Győr, 1997. 77–94.
- Bana* 1999 *Bana József*: A bordélyházak kialakulása Győr városában (1848–1919) In: Piroslámpás évszázadok. Szerk.: Bana József. Győr, 1999. 15–32.
- Bana–Márfi* 2003 *Bana József–Márfi Attila*: A győri színjátszás történetéből. In: A Győri Nemzeti Színház 25 éve. Főszerk.: Korcsmáros György. Győr, 2003. 8–12.
- Bana* 2010 *Bana József*: Győr legnagyobb polgármestere, Zechmeister Károly. *Győri Tanulmányok* 30 (2010) 21–44.
- Bana* 2011 *Bana József*: Kísérlet a Győr városában működő vallásos egyesületek meghatározására (1737–1950). In: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Szerk.: Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr, 2011. 57–76.
- Bana* 2015 *Bana József*: Győr város sportegyesületeinek katasztere (1827–1950). In: Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bösze Sándor emlékére. A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 14. Szerk.: Mayer László – Tilcsik György. Budapest, 2015. 109–117.
- Bana* 2017 *Bana József*: A lövöldöző visszatér. Győr történetéből, ínyenceknek. Győr, 2017.
- Banfi–Maggiorotti* 1933 *Banfi, Florio – Maggiorotti, Leone Andrea*: Győr vára. *Hadtörténelmi Közlemények* 34 (1933) 1–45.
- Barkó* 2017 *Barkó Gábor Ágoston OSB*: Ünnepek és városi térhasználat a kora újkori Győrben a ferencesek példáján. In: Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez. Szerk.: Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt. Győr, 2017. 365–382.
- Barna* 2014 *Barna Attila*: Lőcsei fehérasszony. Legenda és valóság. Győr, 2014.
- Bay* 1941 *Bay Ferenc*: Napóleon Magyarországon. Budapest, 1941.
- Bárdos* 1980 *Bárdos Kornél*: Győr zenéje a 17–18. században. Budapest, 1980.
- Bedő* 2015a *Bedő Mónika*: A régi győri gőz- és kádfürdők. Letöltés ideje: 2021. 04. 17.
Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/3749/61>.

- Bedő* 2015b *Bedő Mónika*: A Spartacus csónakház – Győr első csónakháza.
Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/3448/61>. Letöltés ideje: 2021. 06. 17.
- Bedő* 2015c *Bedő Mónika*: A régi gőz-, kádfürdő és a fedett uszoda épületének története.
Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/3957/61>. Letöltés ideje: 2021. 04. 17.
- Bedy* 1930 *Bedy Vince*: A 16. és 17. századi győri kalendás egyesületek. *Győri Szemle* 1 (1930) 4–6. sz. 162–173.
- Bedy* 1934 *Bedy Vince*: Adatok Győr város 16. és 17. századbeli lakosságának vallás szerint való megoszlásához. *Győri Szemle* 5 (1934) 52–59.
- Bedy* 1938 *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938.
- Bedy* 1939 *Bedy Vince*: *Győr katolikus vallásos életének múltja. Győr, 1939.*
- Bedy* 1941 *Bedy Vince*: Adalékok a győri ipar történetéhez. *Győri Szemle* 12 (1941) 3–4. sz. 108–119., 182–188.
- Bedy* 1942 *Bedy Vince*: Adalékok a győri ipar történetéhez. *Győri Szemle* 13 (1942) 1–4. sz. 21–29., 92–95., 131–143., 181–194.
- Biczó–Zsebedics* 2010 *Biczó Zalán–Zsebedics József*: Győr–Pinnyéd története és hitélete. Győr, 2010.
- Biczó* 2019 *Biczó Zalán*: Emlékek a Győri Atlétikai Club életéből 1919–1945. Győr, 2019.
- Boldog Apor Vilmos emlékezete 2012 Boldog Apor Vilmos emlékezete. *Magyar Kurír. Katolikus Hírportál*. 2012. május 23. Lelőhely: <https://www.magyarKurir.hu/hirek/boldog-apor-vilmos-emlekezete-0>. Letöltés ideje: 2021. 04. 16.
- Boldog Apor Vilmos püspök, vértanú 2020 Boldog Apor Vilmos püspök, vértanú. *Magyar Kurír. Katolikus Hírportál*. 2020. május 23. Lelőhely: <https://www.magyarKurir.hu/hirek/boldog-apor-vilmos-puspok-vertanu>. Letöltés ideje: 2021. 04. 16.
- Borbély* 2010 *Borbély Tamás*: Dr. Giesswein Sándor és Zechmeister Károly vitája a kegyúri jog értelmezéséről. *Győri Tanulmányok* 30 (2010) 85–102.
- Borbély* 2015 *Borbély Tamás*: Egy évtizedes politikai vita: a győri Diákotthon-ügy. *Győri Tanulmányok* 35 (2015) 69–77.
- Borbíró – Valló* 1956 *Borbíró Virgil–Valló István*: Győr városépítéstörténete. Budapest, 1956.
- Bősze* 1994 *Bősze Sándor*: A dualizmuskori egyesületek kutatásának kérdéseihez. *Győri Tanulmányok* 14-15 (1994) 147–158.
- Cserhalmi* 2003 *Cserhalmi Imre*. A győri színjátszás történetéből. In: A Győri Nemzeti Színház 25 éve. Főszerk.: Korcsmáros György. Győr, 2003. 13.
- Csik* 2010 *Csik Tamás*: Révfalu Győrhöz csatolásának története és az egyesítés utóélete. *Győri Tanulmányok* 30 (2010) 73–84.
- Csizmadia* 1940 *Csizmadia Andor*: Győr város becikkelyezése az 1751. évi országgyűlésen. Győri füzetek 4. Különnyomat. Győr, 1940.
- Csizmadia* 1943 *Csizmadia Andor*: Győr város küzdelme a szabad királyi városi rangért. Győr, 1943.
- Csizmadia* 1962 *Csizmadia Andor*: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Pécs, 1962.
- D. Négyesy* 2010 *D. Négyesy László*: A kecskeméti nemesség az 1809. évi nemesi insurrectioban. In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 37–44.

- D. Szakács 2008 *D. Szakács Anita*: 16-18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai. Sopron 2008.
- Dancsecz 2016 *Dancsecz Mónika*: Az Eucharisztikus Világkongresszus hatásai Győr-Moson-Sopron vármegyékben és Győr városában. In: *Primus inter omnes. Tanulmányok Bed Vince születésének 150. évfordulójára*. Szerk.: Arató György–Nemes Gábor–Vajk Ádám. Győr, 2016. 521–556.
- Danyi 1964 *Danyi Dezső*: Győr polgársága a XVIII. század végén. *Arrabona* 6 (1964) 109–131.
- Dominkovits 1994 *Dominkovits Péter*: Adalékok Győr város és megye egyesületeinek történetéhez a reformkor második szakaszából. *Győri Tanulmányok* 14-15 (1994) 165–178.
- Domokos 2020 *Domokos György*: A törökellenes visszafoglaló háború (1683–1699). In: *Magyarország hadtörténete. II. kötet. Az oszmán hódítás kora 1526–1718*. Főszerk.: Hermann Róbert. Szerk.: Mészáros Kálmán. Budapest, 2020. 405–446.
- Dunántúli Hírlap* 6. évfolyam 86. szám (1898. október 23.)
- Dunántúli Hírlap* 11. évfolyam 4. szám (1903. január 8.)
- Dunántúli Hírlap* 11. évfolyam 124. szám (1903. október 22.)
- Dunántúli Hírlap* 13. évfolyam 22. szám (1905. február 12.)
- Dunántúli Hírlap* 17. évfolyam 119. szám (1909. október 12.)
- Dunántúli Hírlap* 22. évfolyam 13. szám (1914. január 29.)
- Dunántúli Hírlap* 28. évfolyam 239. szám (1920. október 20.)
- Dunántúli Hírlap* 47. évfolyam 176. szám (1939. augusztus 6.)
- Ecker 1973 Győr 1847-1850-ben, ahogyan egy lokálpatrióta látta. Szemelvények Ecker János kéziratoss naplójából. Szerk.: Pernesz Gyula. Ford.: Bay Ferenc. Győr, 1973.
- Farkas 2000 *Farkas Sándor*: Ötven éve halt mártírhalált Győrben báró Apor Vilmos. *Békes Megyei Hírlap* LV (2000) 77. sz. 9.
- Fehérmé – dr. Tóth 2019 *Fehérmé Beták Zsuzsanna–dr. Tóth Péter*: Közösségek részvételével megvalósuló felmérés és tervezés. Közösségi felmérés célterületenkénti elemzése. A helyi identitás és kohézió erősítése Győr városában című, TOP 6.9.2-16-GY1-2018-00001 azonosító jelű projekthez kapcsolódóan. Győr, 2019. (Kézirat)
- Ferenczi 2014 *Ferenczi Tamás*: Tollvonások a győri németiség életéből. Győr, 2014.
- Fényes 1851 *Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára. III. kötet. Pest, 1851. Lelőhely: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-telek-BABC3/p-BC971/patabaza-BCA32/>. Letöltés: 2021. 04. 02.
- Fodor 1991 *Fodor Pál*: Magyarország és a török hódítás. Budapest, 1991.
- Forgács 2004 *Forgács János*: A győri sportélet kezdetei. Győr, 2004.
- Galambos 2016a *Galambos Krisztina*: A Magyar Ispita. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/6351/61>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Galambos 2016b *Galambos Krisztina*: A Győri Sakk-kör első évtizedei (1902–1924). Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/7360/61>. Letöltés ideje: 2021. 06. 18.
- Gálos 1930 *Gálos Rezső*: Pinnyéd dicsérete. *Győri Szemle* 1 (1930) 4–6. sz. 202–203.
- Gecsényi 1976 *Gecsényi Lajos*: Győr városa 1526 után. *Arrabona* 18 (1976) 195–221.
- Gecsényi 2008a *Gecsényi Lajos*: Gazdasági és társadalmi változások Győrről a 16 – 17. század fordulóján. In: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 71–90.

- Gecsényi* 2008b *Gecsényi Lajos*: Győri céhek a XVI. század második és a XVII. század első felében. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 91–114.
- Gecsényi* 2008c *Gecsényi Lajos*: Győr középkori helyrajzáról. (Adatok és kérdőjelek). In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 115–132.
- Gecsényi* 2008d *Gecsényi Lajos*: Városi önkormányzat a XVII. századi Győrött. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 133–164.
- Gecsényi* 2008e *Gecsényi Lajos*: A 16-17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése). In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 213–228.
- Gecsényi* 2008f *Gecsényi Lajos*: Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVII. században. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 255–270.
- Gecsényi* 2008g *Gecsényi Lajos*: Győr határa a XVI-XVII. században. (Kertek az erődváros körül). In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 433–444.
- Gecsényi* 2008h *Gecsényi Lajos*: Győr erődváros kiépítése a 16. század második felében. In: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2008. 445–452.
- Goldmark* 1980 *Goldmark Károly*: Emlékek életemből. Fordította, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a függeléket írta Kecskeméti István. Budapest, 1980.
- Göcsei* 1982 *Göcsei Margit*: Révfalu (Győr V. kerülete) településtörténete. Bölcsészdoktori disszertáció. Győr, 1982.
- Dr. Gönczöl–Kallós* 2012: Szellemi kincsek őrzői. Jeles pedagógusok Győr–Moson–Sopron megyében. 3. kötet. Szerk.: Dr. Gönczöl Lászlóné–Kallós Károlyné. Győr, 2012.
- Grábics* 1985 *Grábics Frigyes*: A Győri Városi Kultúrház (Felépítése, első évei). Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Kézirattár. Győr, 1985.
- Grábics* 1993 *Grábics Frigyes*: Művelődés Győrött a 18. század középső harmadában. *Győri Tanulmányok* 13. (1993) 119-130.
- Grábicsné* 1992 *Grábics Frigyesné*: A győri szabadegyetem 1921–1944. Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér Kézirattár. Győr, 1992.
- Grábics* 1980 *Grábics Júlia*: Győrsziget története. Győr, 1980.
- Győr, az iskolaváros 1996 Győr, az iskolaváros 1996. Szerk.: dr. Boros Bálint–Olaszi Imre. Győr, 1996.
- Győr vármegye 1910 Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Borovszky Samu. Budapest, 1910.
- gyoribalett.hu/tortenet/ Lelőhely: <https://gyoribalett.hu/tortenet/> Letöltés ideje: 2021. 04. 17.
- Győri Hírlap* 41. évfolyam 263. szám (1897. november 18.)
- Győri Hírlap* 44. évfolyam 194. szám (1900. augusztus 25.)
- Győri Közlöny*. 5. évfolyam 54. szám (1861. július 7.)
- Győri Közlöny* 11. évfolyam 46. szám (1867. június 9.)

- Habner* 2010 *Habner Péter*: Európa 1809-ben. In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 55–62.
- Hárs* é. n. *Hárs Ottó* naplója. Kézirat. Év nélkül.
- Heckenast* 2005 *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Budapest, 2005.
- Hermman* 1998 *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.
- Hermann* 2001 *Hermann Róbert*: 1848-1849. A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001.
- Hetényi* 2000 *Hetény János*: A győri vérrel könnyező szűzanya kultusztörténete. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 5.) Szeged, 2000.
- Hohenegger* 1820 *Hohenegger Lőrinc*: Győr' Ostromlásának Napló könyve 1809-ik Esztendőben irta Hohenegger Lőrincz Istenes Tudományok Doctora és Rákos Mező Város' Pléhbánosa. In: Tudományos Gyűjtemény 1820. II. kötet. 47–89.
- Horváth* 1993 *Horváth József*: Miskóltzi Ferencről és a „Manuale Chirurgicum”-ról. Orvosi Könyvtáros 33 (1993) 3-4. sz. 184–193.
- Horváth* 1994 *Horváth József*: Vallásos egyesületek a XVII-XVIII. századi Győrben. *Győri Tanulmányok* 14-15 (1994) 159–164.
- Horváth* 1998 *Horváth József*: Adalékok a Győri Városi Könyvtár első évtizedeinek történetéhez. In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve 1898–1998. Szerk.: Horváth József. Győr, 1998. 11–34.
- Horváth* 2000a *Horváth József* (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája (1779–1995). Győr, 2000.
- Horváth* 2000b *Horváth József*: Vallásos társulatok a Győri Egyházmegyében. In: A Győri Egyházmegye ezer éve. Szerk.: Kiss Tamás. Győr, 2000. 83–100.
- Horváth* 2010 *Horváth József*: A dualizmuskori Győr időszaki sajtójának történetéből. *Győri Tanulmányok* 31 (2010) 149–169.
- Horváth* 2015 *Horváth József*: Győri seborvosok végrendeletei a 18. századból. *Győri Tanulmányok* 35 (2015) 87–116.
- Hudi* 2001 Franciscs Károly visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte és szerkesztette: Hudi József. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 3. Pápa, 2001.
- Hullám* 2000 *Hullám László*: A győri tűzoltóság és tűzoltás története. Győr, 2000.
- Idei* 1992 *Idei Miklós*: Kulturális egyesületek Győrött a XIX. században. In: Dunántúl településtörténete IX. Város – mezőváros – városiasodás. Szerk.: Solymosi László és Somfai Balázs. Veszprém, 1992. 249–260.
- Jankó* 1934 *Jankó László*: Győri ötvösök a 16–19. században. *Győri Szemle* 5 (1934) 6–8. sz. 415–446.
- Jankó* 1936 *Jankó László*: Győri ötvösök a 16–19. században. *Győri Szemle* 7 (1936) 7. sz. 98–106.
- Jenei* 1971 *Jenei Ferenc*: A középkori Győr. In: Győr. Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos–Lengyel Alfréd–Z. Szabó László. Győr, 1971. 119–164.
- Jerfy* 1931 *Jerfy Géza*: Győr város utolsó rendi követe a pozsonyi diétán. Hergszell Ferenc. *Győri Szemle* 2 (1931) 8-10. sz. 247–317.
- Józsa* 1987 *Józsa Alajos*: Győr-Moson vármegye gyógyszerészetének kialakulása és fejlődése az 1600-as évektől 1950-ig. Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszerészeti Kar. Gyógyszerész-doktori értekezés. Budapest, 1987.

- Kapiller* 2012 *Kapiller Imre*: „Az léleknek erei bennem meglankadtak...” Egy felkelő hadnagy viszontagságos élete és halála. In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 49–56.
- Karácson* 1896 *Karácson Imre*: A török sereg átvonulása Magyarországon 1683-ban. *Hadtörténelmi Közlemények* 9 (1896) 1. sz. 326–349.
- Karácson* 1916 *Karácson Imre*: Török történetírók. Fordította és jegyzetekkel kísérte: Karácson Imre. III. kötet. 1566–1659. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Szekfű Gyula. Budapest, 1916.
- Karvasy–Kautz* 1874 *Karvasy Kámán és Dr. Kautz Gusztáv*: Zenészet. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 245–250.
- Kerekes* 1930 *Kerekes Emil*: Adatok a kaszinó történetéhez. *Győri Szemle* 1 (1930) 1–3. 104–106.
- Khevenhüller* 1722 *Khevenhüller, Franz Christoph*: Annalium Ferdinadeorum. Fünffter und Sechster Theil. Leipzig, 1722.
- Kiss* 2006 *Kiss Imre*: Lukács Sándor, a szabadságharc kormánybiztosa (1823–1854). Győr, 2006.
- Kocsis* 2019 *Kocsis Katalin*: Liszt Ferenc győri hangversenye. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/13532/61>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Koltai* 1890 *Dr. Koltai Virgil*: Győr színhazate. II. rész 1849-1885. Győr, 1890.
- Kozics* 1891 *Kozics László*: Győr vár 1594-től 1598-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* 4 (1891) 489–508; 683–702.
- Krisch* 2009 *Krisch András*: Francia megszállás Magyarország szabad királyi városaiban 1809. PhD disszertáció. Pécs, 2009.
- Ladocsi* 1978 *Ladocsi Béláné*: A „várórségi” patikától a Lenin út 4. sz. alatti 2. sz. patikáig. Szülőföldünk Honismereti Pályázat. Győr, 1978.
- Lakatos* 1998 *Lakatos Éva*: A győri Hazánk (1847. január 2. – 1848. augusztus 10.) In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve 1898–1998. Szerk.: Horváth József. Győr, 1998. 252–274.
- Lám* 1928 *Lám Frigyes*: Egy győri polgár a reformkorszakból. Győr, 1928.
- Lám* 1936 *Lám Frigyes*: A győri német színhazate története a szabadságharc után. *Győri Szemle* 7 (1936) 10. sz. 209–265.
- László* 1965 *László Ferenc*: Adatok a győri mészároscéh történetéhez. *Arrabona* 7 (1965) 375–412.
- Lázár* 2010 *Lázár Balázs*: A magyar nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai. In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 63–74.
- Lengyel* 2015 *Lengyel Adrienn*: A győri strand- és termálfürdő múltjáról. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=3521>. Letöltés ideje: 2021. 04. 17.
- Lengyel* 1959 *Lengyel Alfréd*: Győr eleste é visszavétele a valóság tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1959) 2. sz. 167–221.
- Lengyel* 1961 *Lengyel Alfréd*: Győr 1848/49-es eseményei egy ismeretlen napló tükrében. *Arrabona* 3 (1961) 125–141.
- Lengyel* 1962 *Lengyel Alfréd*: A győri zeneoktatás száz éve, 1862-1952-1962 Győr, 1962.
- Lengyel* 1965 *Lengyel Alfréd*: Győr megye történetének írásos emlékei: 1001–1918. Győr, 1965.
- Lengyel* 1983 *Lengyel Alfréd*: Mozaikok Győr történetéből. Győr, 1983.

- Lenkefi* 2012 *Lenkefi Ferenc*: Péchy Mihály ezredes, győri várparancsnok ostromnaplója (1809. június 13–22.) In.: *Franciák Magyarországon, 1809.* Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 85–102.
- Lovas–Csizmadia* 1940 *Lovas Elemér–Csizmadia Andor*: Adatok Győr sz. kir. városi rangra emelkedéséhez. I-II. közlemény. *Győri Szemle* 11. (1940). 113–115., 184–187.
- Magyar Színművészeti Lexikon. Szerk.: Schöpflin Aladár. Lelőhely: <https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/szocikk/w/21/21484.htm>. Letöltés ideje: 2021. 04. 18.
- Magyar Törvénytár 1901 Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici. Szerk.: Márkus Dezső. Budapest, 1901.
- Markó* 1934 *Markó Árpád*: Bottyán kísérlete Győr megrohanására 1707. június 23. *Győri Szemle* 5 (1934) 324–329.
- Markó* 1996 Győr, az iskolaváros 1996. Szerk.: dr. Boros Bálint–Olaszi Imre. Az iskolatörténeti áttekintést írta: Markó Endre. Győr, 1996.
- Matusék* 1874 *Matusék Antal*: A megye helytörténete. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 490–580.
- Márfi* 2007 *Márfi Attila*: Győr színjátszása a kezdetektől a reformkor végéig. In: Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig. Szerk.: Bana József–Márfi Attila. Győr, 2007. 25–49.
- Márfi* 1996 *Márfi Attila*: Színjátszás Pécssett, az abszolutizmus idején – a cenzúra intézkedései. *Színháztudományi Szemle* 30–31 (1996) 201–217.
- Márfi* é. n. *Márfi Attila*: Győr színészetének rövid áttekintése 1850-től 1945-ig. In: Győr monográfia. 4. kötet. Kézirat. Év nélkül.
- Márki* 1868 *Márki Sándor*: A komáromi földrengésről. (Eredeti levél 1763-ból) *Hon Esti* kiadás 1868. október 16.
- Medgyesy S.* 2012 *Medgyesy S. Norbert*: „Akkor jöhettz és örvendhettz, hogy Insurgáltál!” A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kéziratos gyűjteményekben (1790–1825) In.: *Franciák Magyarországon, 1809.* Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 123–166.
- Mohl* 1913 *Mohl Antal*: Győr eleste és visszavétele. 1594–1598. Győr 1913.
- Moldova* 2006 *Moldova György*: Kádár János. I. kötet. Budapest, 2006.
- Molnár* 1988 *Molnár András*: „Nemzeti őrsereg” felállításának terve 1843-ból. *Hadtörténelmi Közlemények* 101 (1988) 4. sz. 732–741.
- Molnár* 1992 *Molnár András*: Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején. *Hadtörténelmi Közlemények* 105 (1992) 3. sz. 94–119.
- Nagy* 1971 *Nagy István*: A Magyar Kamara 1686–1848. Budapest, 1971.
- Nagy* 2004 *Nagy István*: Emlékezés dr. felpéczi Petz Lajosra. Győr 2004.
- Nagy* 2015a *Nagy István*: Győri Ipartársulatok 1872–1885. In: A Győri Ipartestület 130 éves története. Szerk.: Hancz István – Nagy István. Győr, 2015. 45–72.
- Nagy* 2015b *Nagy István*: A Győri Ipartestület megalakulása és első ötven éve. In: A Győri Ipartestület 130 éves története. Szerk.: Hancz István – Nagy István. Győr, 2015. 73–182.
- Nagy* 2015c *Nagy István*: 1936. évi dicsfénytől – 1949. évi felszámolásig. In: A Győri Ipartestület 130 éves története. Szerk.: Hancz István – Nagy István. Győr, 2015. 183–466.
- Nagy-L.* 2012 *Nagy-L. István*: „Igyekezzen ártani János Főhercegnek”. Francia haditervek a magyarországi hadjárat idején. In.: *Franciák Magyarországon, 1809.* Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 167–198.

- Nagy-L.* 2012 *Nagy-L. István*: Inszurgensek a harcmezőn: a karakói ütközet. In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 199–218.
- Neunzehntes Bulletin der kaiserl[ichen] königl[ichen] Französischen Armee. *Wiener-Zeitung* 3. Juli 1809. No. 71.
- Némáné* 2015a *Némáné Kovács Éva*: Egy győri polihisztor tűzoltóparancsnok: Erdély Ernő (1881-1944) – III. rész. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/3093/61/>. Letöltés ideje: 2021. 03.31.
- Némáné* 2015b *Némáné Kovács Éva*: Az Auer kávéház. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/2605/61/>. Letöltés ideje: 2021. 04.18.
- Nemes é. n.* *Nemes Gábor*: Győr története (1387–1447). In: Győr monográfia. 1. kötet. Kézirat. Év nélkül.
- Nemesné* 2016 *Nemesné Matus Zsanett*: A győri magyar csiszár-, szíj-, nyereg- és lakatgyártó céh a 17. században. In: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk.: Arató György, Nemes Gábor és Vajk Ádám. Győr, 2016. 651–692.
- Németh* 2009 *Németh Györgyné*: A Kisfaludy Irodalmi Kör a Győri Szemle híreinek tükrében, 1930–1944. In: A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár Évkönyve 2008. Szerk.: dr. Horváth József. Győr, 2009. 237–250.
- Oláh é. n.* *Oláh András Pál*: A Győr elleni második világháborús amerikai légitámadások története. In: Győr monográfia. 4. kötet. Kézirat. Év nélkül.
- Orbáné* 2001 *Orbáné Horváth Márta*: Emlékművek, emléktáblák győri kislexikona. Győr, 2001.
- Oross* 2013 *Oross András*: A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése. Budapest, 2013.
- Ortelius* 1602 *Ortelius, Hieronymus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenbürgen von 1395. Nürnberg, 1602.
- Ódor* 2012 *Ódor Imre*: „Lóra nemes, fegyverre magyar! Az inszurgensek próbatétele 1809-ben. In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 219–234.
- Ósze* 2020 *Ósze Mária*: Manuale chirurgicum, avagy az első magyar nyelvű sebészeti tankönyv. Lelőhely: <https://www.gyorisalon.hu/news/14301/66/Manuale-chirurgicum-avagy-az-els%C5%91-magyar-nyelv%C5%B1-seb%C3%A9szeti-tank%C3%B6nyv>. Letöltés ideje: 2021. 04. 17.
- Papp* 1988 *Dr. Papp János*: A szövetséges légierők stratégiai és taktikai támadásai Győr ellen (1944. április 13. – 1945. március 20.). *Győri Tanulmányok* 9 (1988) 39–49.
- Pálffy* 1997 *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 2. sz. 257–288.
- Pálffy* 1999 *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri kapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- Pálffy* 2000 *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Budapest, 2000.
- Pázmándi* 1987 *Pázmándi Horvát Endre*: Győr visszavétele. A' XVIIedik Századból Való Hazai Történeten Épültt Hősi Játék Három Felvonásban. Győr, 1987.
- Perger* 2005 *Perger Gyula*: „A föld indulása ellen...” (Az 1763. évi győri földrengés vallási emlékei). *Arrabona* 43 (2005) 1. sz. 227–242.

- Perger* 2010 *Perger Gyula*: Pozsonytól Pasadenáig. A Zechmeister család története. *Győri Tanulmányok* 30 (2010) 9–19.
- Perger* 2017 *Perger Gyula*: Győr Sziget lakói és településszerkezete a 18. század végén. *Győri Tanulmányok* 38 (2017) 161–186.
- Perger* 2018 *Perger Gyula*: A zsidóság megtelepedése Győrött és Győr-Szigetben. *Győri Tanulmányok* 39 (2018) 171–200.
- Perger* é. n. *Perger Gyula*: A korszak emlékezete. n: Győr monográfia. 3. kötet. Kézirat. Év nélkül.
- Pernesz* 1981 *Pernesz Gyula*: Az írás-olvásos győri útja a felszabadulásig. Győr, 1981.
- Persz* 1874 *Dr. Persz Adolf*: Egészségügy. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 331–347.
- Petz* 1929 *Dr. Petz Aladár*: Győr szabad királyi város Szentháromság közkórházának múltja és jelene. Győr, 1929.
- Petz* 1930 *Dr. Petz Lajos*: Győr város zenei élete 1497–1926. Győr, 1930.
- Pirovits* 1933 *Pirovits Aladár*: A holdfény felhasználása távírásra Győr várának a töröktől való visszafoglalásakor 1598-ban. *Győri Szemle* 4 (1933) 4-6. sz. 73–78.
- Pisztóry* 1874 *Dr. Pistóry Mór*: Szegén-ügy és humanitikus intézmények. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 182–189.
- Pisztóry* 1874 *Dr. Pistóry Mór*: Ipar és kereskedelem. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 317–330.
- Preßburger Zeitung* 24. Januar 1767.
- Preßburger Zeitung* 23. Juni 1809.
- Preßburger Zeitung* 30. Juni 1809.
- Preßburger Zeitung* 22. September 1820.
- R. Várkonyi* 1990 *R. Várkonyi Ágnes*: Közgyógyítás és boszorkányhit. Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához. *Ethnographia* 101 (1990) 3-4. sz. 384–437.
- Réthly* 1952 *Réthly Antal*: A Kárpátmedencék földrendései (455 – 1918). Budapest, 1952.
- Réthly* 1970 *Réthly Antal*: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Budapest, 1970.
- Réthly* 1998 *Réthly Antal*: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1801–1900-ig. Budapest, 1998.
- Röder* 1839 *Röder von Diersburg, Philipp*: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. I. Band. Karlsruhe, 1839.
- Sándor* 1959 *Sándor Vilmos*: A budapesti nagymalomipar kialakulása, 1839–1880. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 13. (Budapest Várostörténeti Monográfiái XXI.) Budapest 1959. 315–422.
- Sárközy* 1954 *Sárközy Zoltán*: II. Rákóczi Ferenc kora Győr és Moson megyében. A Győr-Sopron megyei Népművelés Kiskönyvtára 3. füzet. Győr, 1954.
- Sáry* 1964 *Sáry István*: A kapitalista Győr. Levéltári Szemle 14. (1964) 1–2. sz. 232–236.
- Sáry* 1995 *Sáry István*: 125 éves a Győr városi tűzoltóság. Győr, 1995.
- Sáry* 1997 *Sáry István*: Győr a szabad királyi város. In: Győr története a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Bana József, Morvai Gyula. Városi Levéltári Füzetek I. Győr, 1997. 49–54.
- Sáry* 2001 *Sáry István*: Győr és a vasutak. (Győri Tanulmányok Füzetek. Tudományos Közlemények 6.) Győr, 2001.

- Sáry 2008a *Sáry István*: A szellemi élet Győrött. In: „Városszépítő”. Válogatott cikkek, tanulmányok Győr város és a megye múltjából. Szerk.: Bana József, Borbély János, Néma Sándor. Győr, 2008. 91–94.
- Sáry 2008b *Sáry István*: A szellemi élet Győrött. In: „Városszépítő”. Válogatott cikkek, tanulmányok Győr város és a megye múltjából. Szerk.: Bana József, Borbély János, Néma Sándor. Győr, 2008. 95–107.
- Schmuck* 1992 *Schmuck Paszkál*: A győri szabadegyetem története. *Győri Szemle* 11. (1940) 149–164.
- Sikor* 1874 dr. *Sikor József*: Kórházak. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 348–353.
- Soós* 2010 *Soós István*: József nádor és a győri csata. In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 117–130.
- Sugár* 1983 *Sugár István*: Lehanyatlak a török félhold. Budapest, 1983.
- Surányi* 1874 *Surányi János*: Egyházi és vallási állapot a multban. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 610–626.
- Szabady* 1930 *Szabady Béla*: 1809 néhány nevezetes napja Győrött. *Győri Szemle* 1. (1930) 9-10. sz. 326–328.
- Szakál* 1989 *Szakál Gyula*: A győri szabadkőművesek páholyok tevékenysége és szerepük a város modernizációs törekvéseiben. *Győri Tanulmányok* 10 (1989) 16–50.
- Szakál* 2001 *Szakál Gyula*: Kávéházak, cukrászdák, mozik és vállalkozók. *Győri Tanulmányok* 25 (2001) 47–54.
- Szakál* 2002 *Szakál Gyula*: Vállalkozó győri polgárok 1870-1940. Sikeres történeti modelváltás. Budapest, 2002.
- Szakál* 2010 *Szakál Gyula*: A város és polgárai, Zechmeister Károly polgármester tevékenységének idején. *Győri Tanulmányok* 30 (2010) 45–72.
- Szakál* 2011 *Szakál Gyula*: Győr, a modellváltó város. In: Győr, a modellváltó város, 1867–1918. Források a dualizmus kori Győr történetéből. (*Győri Tanulmányok* 33.) Összeáll.: Bana József. Győr 2011. 13–62.
- Szádeczky* 1913 *Szádeczky Lajos*: Iparfejlődés és czéhek története Magyarországon okmánytárral (1307–1848). Czéhek lajstroma. A czéhirodalom és ipartörténet könyvszete. Budapest, 1913.
- Szávay* 1896 *Szávay Gyula*: Győr. Monográfia a város jelenkorából, a történelmi idők érintésével. Győr, 1896.
- Székely* 2009 *Székely Zoltán* (szerk.): Válogatás a javából. A 150 éves győri Xántus János Megyei Múzeum gyűjteményei. Győr, 2009.
- Szöke* 1962 *Szöke Béla*: Napóleon kori, falra irt szövegek a Győri Múzeum épületében. *Arrabona* 4 (1962) 129–132.
- Szűcs* 2001 *Szűcs Piroška Mária*: Egy győri polgár a századfordulón. Dr. felpéczi Petz Lajos. Szakdolgozat. Győr 2001.
- Takács* 2012 *Takács János*: Győri Automobil és Motor Club. Győr, 2012.
- Theatrum Europaeum* 1691 *Theatri Europaei Contiunati, Zwölffter Theil, Das Ist: ABERMALIGE Ausführliche Fortsetzung Denk- und Merkwürdigister Geschichten*. Frankfurt am Main, 1691.

- Theatrum Europaeum 2013 *Theatrum Europaeum. A Rákóczi-szabadságharc krónikája az európai kulturális színtéren.* Budapest, 2013.
- Tomaj 1962 *Tomaj Ferenc:* Adatok a győrmegeyi hajómolnárok életéhez. *Arrabona* 4 (1962) 97–116.
- Tomaj 1970 *Tomaj Ferenc:* Gyórsziget és Révfülu-Pataháza községek Gyórhöz csatolásának története. *Arrabona* 12 (1970) 264–283.
- Tomaj 1971 *Tomaj Ferenc:* Győr utcái és terei (Sziget). *Arrabona* 13 (1971) 295–310.
- Torma 2014 *Torma Attila:* Győr a II. világháború sodrásában. Győri Tanulmányok Füzetek 15. Győr, 2014.
- Torma 2018 *Torma Attila:* Régi győri szállodák, vendéglők, kávéházak... Győr, 2018.
- Torma é. n. *Torma Béla Gyula:* Katonáság és laktanyák Győrött 1849-1945.
In: Győr monográfia. 4. kötet. Kézirat. Év nélkül.
- Tóth 2010 *Tóth Ferenc:* Nyugat-Magyarország 1809-ben a francia hadmérnökök szemével.
In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 155–162.
- T. J. 1988 *T. J.:* A győri mentők története. *Kisalföld.* 1988. május 7.
- Tóth 2010 *Tóth Péter:* Borsod vármegye az 1809. évi inszurrekcióban.
In.: Franciák Magyarországon, 1809. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 163–188.
- Turányi 1961 *Turányi Kornél:* Klapka tábornok honvédei Győrben. *Arrabona* 3 (1961) 143–152.
- Urbán 1973 *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 őszén. Budapest, 1973.
- Uzsoki 1961 *Uzsoki András:* A győri „vaskakas” jelvénye és a hozzáfűződő monda kialakulásának története. *Arrabona* 3 (1961) 57–78.
- Vahot 1845 *Vahot Imre:* Úti élmények. *Pesti Divatlap* 1845. 37. szám. 1260–1264.
- Vajk é. n. *Vajk Borbála:* „Ki hamar ad, kétszer ad!” A győriek összefogása az 1838-as nagy dunai árvíz károsultjainak megsegítésére. (Megjelenés előtt)
- Valló 1930a *Valló István:* Az 1831. évi kolera Győrött. *Győri Szemle* 1 (1930) 1-3. sz. 33–54.
- Valló 1930b *Valló István:* Az 1831. évi kolera Győrött. *Győri Szemle* 1 (1930) 4-6. sz. 142–161.
- Varga 1986 *Varga J. János:* A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.
- Vargáné 2017 *Vargáné Blága Borbála:* A győri Csillag Szanatórium és alapítója, dr. Csillag József. Lelőhely: <https://www.gyoriszalon.hu/news/10299/66/A-gy%C5%91ri-Csillag-Szanat%C3%B3rium-%C3%A9s-alap%C3%ADr%C3%B3ja-dr.-Csillag-J%C3%B3zsef>.
Letöltés ideje: 2021. 03. 31.
- Vavríneck 2003 *Vavríneck Veronika:* Richter Antal (1802-1854) élete és működése. Budapest, 2003.
- Várkonyi 1951 *Várkonyi Ágnes:* Vak Bottyán. Budapest, 1951.
- Veress 1987 *Veress D. Csaba:* Napóleon hadai Magyarországon. Budapest, 1987.
- Veress 2003 *Veress D. Csaba:* Magyarország hadikrónikája 1944–1945. II. kötet. Budapest, 2003.
- Veszprémi 1994 *Veszprémi Károlyné:* A Győri Olvasó Egylet /Kaszinó/ a Győri Közlöny és a Győri Hírlap tudósításainak tükrében 1867–1900. Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár – Győr. Záródolgozat. Győr, 1994.
- Villányi 1882 *Villányi Szaniszló:* Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.

- Vizi 2006 *Vizi László Tamás*: Az 1809-es győri ütközet a magyar történeti irodalomban. *Acta Musei Papensis*. Pápai Múzeumi értesítő 11. Pápa 2006. 25-44.
- Vizi 2010 *Vizi László Tamás*: A nemesi felkelés utolsó katonai erőpróbája: a székesfehérvári hadiszemle. In.: *Franciák Magyarországon, 1809*. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 189–206.
- Vizi 2012 *Vizi László Tamás*: Magyarország és a francia háborúk. In.: *Franciák Magyarországon, 1809*. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. II. kötet. Budapest–Győr, 2012. 261–278.
- Vörös 1962 *Vörös Károly*: Egy borbélylegény napjai Győrben 1823-ban. *Arrabona* 4 (1964) 157–170.
- Vörös 1965 *Vörös Károly*: Győr és Pest harca a dunai gabonakereskedelemért 1850–1881. *Arrabona* 7 (1965) 471–491.
- Vörös 1971 *Vörös Károly*: Gazdaság és társadalom a dualizmus korában. In: Győr. Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos – Lengyel Alfréd – Z. Szabó László. Győr, 1971. 323–404.
- Vörös 1972 *Vörös Károly*: Győr művelődése a dualizmus korában. *Arrabona* 14 (1972) 375–377. *Wienerisches Diarium vom 22. bis 24. Junii 1707*. Nummer 406. *Wienerisches Diarium vom 29. Junii bis 1. Julii 1707*. Nummer 408.
- Wimmer 1983 *Wimmer, Jan*: Az 1683. szeptember 12-i bécsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények* 30 (1983) 1. sz. 25–42.
- Wotticz 1874 *Wotticz Károly*: A győri izraelita hitközség története. In: Győr megye és város egyetemes leírása. Szerk.: Fehér Ipoly. Győr, 1874. 630–633.
- Wrede 1901 *Wrede, Alphons von*: Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Band III. Wien, 1901.
- Zachar 2010 *Zachar József*: Háború, Háború, Háború ... 1792–1815. In.: *Franciák Magyarországon, 1809*. Szerk.: Bana József, Katona Csaba. I. kötet. Budapest–Győr, 2010. 15–36.
- Zöld 1981 *Zöld Ferenc*: Nyomdak, kiadók, könyvkereskedők Győrött. In: Kiszalföldi könyvesházak. Szerk.: Zöld Ferenc. Győr, 1981. 6–38.
- Zwanzigstes Bulletin der kaiserl[ichen] königl[ichen] Französischen Armee. *Wiener-Zeitung* 4. Juli 1809. No. 72.
- Zsoldos é. n. *Zsoldos Attila*: Győr az Árpádok királyságában. In: Győr monográfia. 1. kötet. Kézirat. Év nélkül.
- Zsupos 2014 *Zsupos Zoltán András*: Hirdetmények, színlapok, aprónyomtatványok. Győr 1848–1849. Győr, 2014.

Felhasznált levéltári források rövidítései

- AFA = Alte Feldakten
 GyEL = Győri Egyházmegyei Levéltár
 GYMJVL = Győr Megyei Jogú Város Levéltára
 KA = Kriegsarchiv
 ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

Tartalomjegyzék

Előszó	5
A KÖZÖSSÉG ÖSSZETÉTELE.	7
A BELVÁROS KÖZÖSSÉGÉNEK A SZERVEZŐDÉSE.	13
Győr igazgatása a középkorban és a kora újkorban.	13
Tisztségviselők.	15
A SZABAD KIRÁLYI VÁROSI KIVÁLTSÁG ELNYERÉSE	19
GYŐR IGAZGATÁS A KIVÁLTSÁGLEVÉLTŐL AZ 1848. ÉVI ÁPRILISI TÖRVÉNYEKIG	23
A város működése a mindennapokban.	23
AZ 1848. ÉVI ESEMÉNYEK	26
OSTROMOK ÉS MEGSZÁLLÁSOK	30
Győr utolsó ostroma és a francia megszállás.	34
Beszállások, megszállások és összecsapások az 1848/49. évi szabadságharc idején	39
Bombázás, ostrom és megszállás a II. világháborúban	43
A Margarethe terv és Győr.	43
„Micsoda füst, por gomolyog a város felől” Győr 1944. április 13-i és július 2-i bombázása	46
Az ostromlott Győr és a szovjet megszállás.	49
A KÖZÖSSÉGET SÚJTÓ EGYÉB KATASZTRÓFÁK	52
„Borzalmas és szájalomra méltó látvány volt”. Az 1566. évi győri tűz	52
„A Royal nagyszálló katasztrófája”	56
„Győrt megtámadta, Budát felzaklatta, Komáromot megsemmisítette” Az 1763. június 28-i győri földrengés	58
„A’ jeges zajjal megdagadt Duna”	59
„Megfenyített az Úr minket, igen, megfenyített”	61
Járványok a belvárosban.	63
A KÖZÖSSÉG MINDENNAPJAI	68
Céhek és az Ipartestület	68
Védeyleti mozgalom és az 1846. évi iparműkiállítás	78
A közösség pénzügyi öngondoskodása	79
Kalmárváros gazdasági egyletei a 19. század második felében	81
„IGEN SZÉP ESZKÖZ NYUJTATOTT A POLGÁRI EGYESÜLÉSRE” A GYŐRI POLGÁRŐRSÉG ÉS NEMZETŐRSÉG.	83
Polgárőrség	83
A győri nemzetőrség felállítása	88
A KÖZÖSSÉG CIVIL SZERVEZŐDÉSEI – AZ EGYLETEK	93
Vallásos társulatok a belvárosban	94
Győri Olvasóegylet	96
Kisfaludy Irodalmi Kör	100
Színházi egyletek	102
A Győri Képző- és Iparművészeti Társulat	102

Győr-vidéki Orvos-Gyógyszerész Egylet	103
Győri Ügyvédegylet	103
Győri Ismeretterjesztő Egylet	104
Sportegyletek	104
Győri Ének- és Zeneegylet	108
Győri szabadegyetem	109
OKTATÁS A BELVÁROSBAN	111
KÖZGYŰJTEMÉNYEK ÉS KULTURÁLIS INTÉZMÉNYEK	120
Múzeum	120
Könyvtár	121
A városi levéltár	123
Városi Kultúrház	124
Győri Ifjúsági Ház	125
SZABADKÖMŰVESEK	126
GYŐRI ÚJSÁGOK A 19. SZÁZADBAN	128
EGÉSZSÉGÜGY, GYÓGYÍTÁS, ÉLET- ÉS VAGYONMENTÉS	130
Laikus gyógyítók, sebészek és borbélyok	130
Szanatórium a belvárosban	133
Gyógyszertárak a belvárosban	135
Fürdők a belvárosban	138
Magyar és Német Ispita	140
Tűzoltóság és mentőszolgálat	143
„Minden sörénységgel, és készséggel az Tűzi veszedelemben lévő Ember házához siessen”	143
Jöjjenek a mentők!	146
A KÖZÖSSÉG EMLÉKEZETE	148
MULAT A BELVÁROS	154
A „Grand Hotel Royal”	154
Kisfaludy kávéház	156
Hungária kávéház	158
Auer kávéház	158
A cukrárszfamília – a Lelóczkyak	159
Sétatéri Söröde és Kioszk	160
Jaroschauti Söracsarnok	161
Kocsmák, vendéglők, borkimérések és bordélyok a belvárosban	162
Színház az egész világ	168
A mozi, a mozi, a mozi	176
A tánc művészete – a Győri Balett	179
A Győri Filharmonikus Zenekar	180
Bálok Győrben	181
Jegyzetek:	182
Felhasznált levéltári források rövidítései	203
Felhasznált irodalom jegyzéke	215

